

KADEM

Kadın Araştırmaları Dergisi

ISSN:2149-4878.

kadınarastirmalari.kadem.org.tr

Mülakat
Daisy Khan

Türkiye’de Kadın Yoksulluğu ve Yoksunluğu
Zeynep Uğur

Engelli Çocuğa Sahip Ailelerde Toplumsal Cinsiyet Rollerini
Serdarhan Duru, Veli Duyan

Göçün Çocuk Ruh Sağlığı Üzerine Etkileri
Aysel Özdemir, Funda Budak

Toplumsal Cinsiyet Rollerini Bağlamında Tarihsel Rollerini Yitiren Erkekliğin Çöküşü:
Küllerinden “Yeni Erkek”liğin Doğuşu
Sinay Avşar

XVIII. Yüzyıl Konya Mahkeme Kararlarında Kadınların
Erkekler Karşısındaki Konumu
Hayri Erten

Kadın Merkezli Sosyal Kuramların Geleceği Üzerine Bir Değerlendirme:
“Çatışan Feminizmler”
Büşra Bilgin

Feminizm Kısılcacında Kadın ve Aile: Cinselliğin Diyalektiğinin
Aile Üzerinden Değerlendirilmesi
Zeynep Yapar

Osmanlı’nın Son Döneminde Kadın
Betül Erken

KADEM
Kadın
Araştırmaları
Dergisi

KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi

KADEM Journal of Women's Studies

Cilt 3 • Sayı 2 • Aralık 2017

ISSN: 2149-4878

KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi hakemli bir dergidir. Yayımlanan makalelerin sorumluluğu yazarına/yazarlarına aittir.

Kadın ve Demokrasi Derneği Adına İmtiyaz Sahibi/Owner

Doç. Dr. E. Sare Aydın Yılmaz (İstanbul Ticaret Üniversitesi)

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü/Managing Editor

Yrd. Doç. Dr. Saliha Okur Gümrükçüoğlu (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Baş Editör/Editor-in-Chief

Yrd. Doç. Dr. H. Şule Albayrak (Marmara Üniversitesi)

Yardımcı Editör/Co-editor

Zehra Zeynep Sadıkoğlu (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Tashih/Redaction

Rabia Aydın

Yayın Kurulu/International Editorial Board

Prof. Dr. Sevgi Kurtulmuş (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Prof. Dr. Ayşen Gürcan (İstanbul Ticaret Üniversitesi)

Prof. Dr. Ömer Çaha (Yıldız Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. Ali Köse (Marmara Üniversitesi)

Prof. Dr. Lütfiye Müslümanoğlu (Hasan Kalyoncu Üniversitesi)

Prof. Dr. Aysun Bay Karabulut (İnönü Üniversitesi)

Doç. Dr. E. Sare Aydın (İstanbul Ticaret Üniversitesi)

Doç. Dr. Betül İpşirli Argit (Marmara Üniversitesi)

Doç. Dr. Merve Kavakçı (Üsküdar Üniversitesi)

Doç. Dr. İlker Kıymetli Şen (İstanbul Ticaret Üniversitesi)

Doç. Dr. Hasan Basri Yalçın (İstanbul Ticaret Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Azize Şahin (Düzce Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. İdil Tamer (İstanbul Medipol Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Belma Tokuroğlu (Gazi Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Şule Çeviker Ay (Düzce Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Nebi Miş (Sakarya Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Zeynep Kevser Şerefoğlu Danış (Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi)

Dr. Gamze Aksan (Selçuk Üniversitesi)

Dr. Esra Albayrak (California University)

Hakem Kurulu/Board of Reviewing Editors

Prof. Dr. Ümit Meriç (*Emekli Öğretim Üyesi*), Prof. Dr. Sevgi Kurtulmuş (*Yıldırım Beyazıt Üniversitesi*), Prof. Dr. Ömer Çaha (*Yıldız Teknik Üniversitesi*), Prof. Dr. Sami Şener (*İstanbul Medeniyet Üniversitesi*), Prof. Dr. Mervat F. Hatem (*University of Howard, ABD*), Prof. Dr. Manal Abul Hassan (*October 6 University, Mısır*), Prof. Dr. Nigar Demircan Çakar (*Düzce Üniversitesi*), Prof. Dr. Sema Yıldırım Becerikli (*Ankara Üniversitesi*), Prof. Dr. Songül Sallan Gül (*Süleyman Demirel Üniversitesi*), Prof. Dr. Ayşen Gürcan (*İstanbul Ticaret Üniversitesi*), Prof. Dr. Jyotika Saxena (*The University of Indianapolis, ABD*), Prof. Dr. Aşkın Asan (*Avrasya Üniversitesi*), Prof. Dr. İlyas Gökhan (*Nevşehir Üniversitesi*), Prof. Dr. Naciye Kurtul (*Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi*), Prof. Dr. Nurgül Keser (*Sakarya Üniversitesi*), Prof. Dr. Ali Köse (*Marmara Üniversitesi*), Prof. Dr. Ejder Okumuş (*Eskişehir Osmangazi Üniversitesi*), Prof. Dr. Şaban Ali Düzgün (*Ankara Üniversitesi*), Prof. Dr. Hatice Arpağuş (*Marmara Üniversitesi*), Prof. Dr. Mustafa Tekin (*İstanbul Üniversitesi*), Prof. Dr. Orhan Küçük (*Kastamonu Üniversitesi*), Prof. Dr. Sadık Ünay (*İstanbul Üniversitesi*), Prof. Dr. Fahrettin Altun (*İstanbul Medeniyet Üniversitesi*), Doç. Dr. Halil Aydınalp (*Marmara Üniversitesi*), Doç. Dr. Oya Dağlar (*İstanbul Ticaret Üniversitesi*), Doç. Dr. Merve Kavakçı (*Üsküdar Üniversitesi*), Prof. Dr. Huriye Martı (*Necmettin Erbakan Üniversitesi*), Doç. Dr. Ayşe Esra Şahyar (*Marmara Üniversitesi*), Doç. Dr. Mustafa Koç (*Sakarya Üniversitesi*), Yrd. Doç. Dr. Sevedgül Munğan (*Karadeniz Teknik Üniversitesi*), Doç. Dr. Kılıç Buğra Kanat (*Penn State University, ABD*), Yrd. Doç. Dr. Hilal Can (*Pamukkale Üniversitesi*), Yrd. Doç. Dr. Saliha Okur Gümrükçüoğlu (*İstanbul Medeniyet Üniversitesi*), Arş. Gör. Aylin Çiçekli (*Yüzüncü Yıl Üniversitesi*)

Yayıncı/Publisher

Kadın ve Demokrasi Derneği

Sertifika No/Certificate Number

30716

Yayın Türü/Type of Publication

Yaygın Süreli Dergi

Yayın Dili/Languages of Publication

Türkçe ve İngilizce/Turkish and English

Yayın Periyodu/Publishing Period

Altı ayda bir, Haziran ve Aralık aylarında yayımlanır/Biannual (June & December)

Baskı ve Cilt/Press

Turkuvaz Haberleşme ve Yayıncılık A.Ş.

Adres: Ak Pınar Mah. Hasan Basri Cad. No:4 Sancaktepe/İstanbul

Telefon: 0 (216) 585 90 00 **Web:** <http://www.tukuvazmatbaacilik.com.tr>

Elektronik posta: info@turkuvazmatbaacilik.com.tr

Basım Tarihi: Ocak 2018

KADEM
KADIN VE DEMOKRASİ DERNEĞİ

İletişim/Correspondence

KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi

Karagümrük Mah. Muhtar Muhittin Sok. TOKİ Sulukule Evleri

No: 8/1 Fatih, Edirnekapı İstanbul

Telefon: +90 (212) 631 46 49 **Web:** kadinrastirmalari.kadem.org.tr

Elektronik posta: kadinrastirmalari@kadem.org.tr

İçindekiler/Table of Contents

Editörden 160

Mülâkat/Interview 163

Daisy Khan

Makaleler/Articles

Türkiye’de Kadın Yoksulluğu ve Yoksunluğu 168

Poverty and Deprivation of Women in Turkey

Zeynep Uğur

Engelli Çocuğa Sahip Ailelerde Toplumsal Cinsiyet Rollerini 200

Gender Roles in Families with Disabled Children

Serdarhan Duru, Veli Duyan

Göçün Çocuk Ruh Sağlığı Üzerine Etkileri 212

Effects of Migration on Children’s Mental Health

Aysel Özdemir, Funda Budak

Toplumsal Cinsiyet Rollerini Bağlamında Tarihsel Rollerini Yitiren Erkekliğin Çöküşü:
Küllerinden “Yeni Erkek”liğin Doğuşu 224

The Lost Historical Gender Roles and the Collapse of Masculinity:

“New Masculinity” Rising from the Ashes

Sinay Avşar

Bildiri/Report

XVIII. Yüzyıl Konya Mahkeme Kararlarında Kadınların Erkekler Karşısındaki Konumu 242

The Position of Women Against Men in Konya Court Decisions in the XVIII. Century

Hayri Erten

Kitap Değerlendirmeleri/Book Reviews

Kadın Merkezli Sosyal Kuramların Geleceği Üzerine Bir Değerlendirme:
“Çatışan Feminizmler” 258

An Evaluation on the Future of Women-Centered Social Theories: “Conflicting Feminisms”

Büşra Bilgin

Çatışan Feminizmler - Felsefi Fikir Alışverişi, Seyla Benhabib, Judith Butler, Drucilla Cornell, Nancy Fraser

Feminizm Kısacasında Kadın ve Aile: Cinselliğin Diyalektiğinin
Aile Üzerinden Değerlendirilmesi 262

*Women and Family in The Grip of Feminism: The Evaluation of The Dialectic of Sex from
The View Point of Family*

Zeynep Yapar

Cinselliğin Diyalektiği, Shulamith Firestone

Osmanlı’nın Son Döneminde Kadın 268

Woman in The Last Period of the Ottoman Empire

Betül Erken

Osmanlı Kadın Hareketi, Serpil Çakır

Yazarlara Notlar 272

Editörden...

Kadem (Kadın ve Demokrasi Derneği) Kadın Araştırmaları dergisinin son sayısında öncelikle Amerikalı Kadın Hakları savunucusu Daisy Khan'la yaptığımız röportaja yer veriyoruz. Khan, ABD'de yükselen İslamofobi, Müslüman kadınların siyasetteki yeri ve kurucusu olduğu WISE'a (Women's Islamic Initiative in Spirituality and Equality) dair sorularımızı yanıtlıyor.

Dergimizde yer verdiğimiz ilk makale, Yrd. Doç. Dr. Zeynep Uğur tarafından kaleme alınan, Türkiye'de kadın yoksulluğunu istatistiki veriler ışığında inceleyen "Türkiye'de Kadın Yoksulluğu ve Yoksunluğu" başlıklı çalışmadır. Yoksulluğu gelir memnuniyeti, yoksunluğu ise hayatı yönlendirmedeki özgürlük algısı üzerine temellendiren yazar, kadın yoksulluğunu azaltmak için kadın istihdamını nicel olarak artırmaya yönelik politikalarla ziyade daha nitelikli işler için kadınların desteklenmesi gerektiği sonucuna ulaşmıştır.

İkinci olarak, Arş. Gör. Serdarhan Duru ve Prof. Dr. Veli Duyan'a ait olan çalışma, "Engelli Çocuğa Sahip Ailelerde Toplumsal Cinsiyet Rollerini" başlığını taşıyor. Engelli çocuğa sahip olan ailelerde toplumsal cinsiyet rollerini inceleyen yazarlar, konuyu sosyal hizmet bağlamında değerlendirip, bu bağlamdaki tekliflerini paylaşıyor.

Üçüncü sırada, Arş. Gör. Aysel Özdemir ve Yrd. Doç. Dr. Funda Budak, göçmen çocukların yaşadıkları ışığında karşılaştıkları psikolojik sorunları "Göçün Ruh Sağlığı Üzerine Etkileri" başlıklı makalede ele alıyor. Son olarak, Sinay Avşar, "Toplumsal Cinsiyet Rollerini Bağlamında Tarihsel Rollerini Yitiren Erkekliğin Çöküşü: Küllerinden 'Yeni Erkekliğin Doğuşu'" başlıklı makalesiyle erkeklik kimliğindeki ve rollerindeki değişimi eleştirel analize tabi tutuyor.

Dergimizin bu sayısında, Prof. Dr. Hayri Erten tarafından kaleme alınan "XVIII. Yüzyıl Konya Mahkeme Kararlarında Kadınların Erkekler Karşısındaki Konumu" başlıklı bildiri yer alıyor. Günümüz hakim tarih okumasının aksine Osmanlı dönemine ait bir tarihsel kesitte kadınların sosyal konumlarının beklenenin dışında olduğunu örneklerle ortaya koyan yazar, dönemin toplumsal gerçekliğine dair önemli ve gerçekçi deliller sunan şer'iyye sicillerine dayanarak Osmanlı'da kadın konusuna ışık tutuyor.

Kitap değerlendirmeleri bölümünde ise ilk olarak Seyla Benhabib, Judith Butler, Drucilla Cornell ve Nancy Fraser'ın karşılıklı tartışan metinlerinden oluşan *Çatışan Feminizmler*, Büşra Bilgin değerlendirmesiyle yer alıyor. İkinci olarak Shulamith Firestone'un *Cinselliğin Diyalektiği* adlı eseri Zeynep Yapar tarafından değerlendiriliyor. Son olarak, Serpil Çakır'ın kaleme aldığı *Osmanlı Kadın Hareketi* adlı eser Betül Erken tarafından değerlendiriliyor.

Kadem Kadın Araştırmaları Dergisi olarak son sayımıza katkı sunan yazarlarımıza, makaleleri değerlendiren hakemlerimize ve mülakat veren Sayın Daisy Khan'a teşekkür ederiz.

Yrd. Doç. Dr. H. Şule Albayrak
Kadem Kadın Araştırmaları Dergisi Baş Editörü

KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi

Mülâkat

Daisy Khan

Women's Islamic Initiative in Spirituality and Equality/ İslâmî Kadın Girişimi (WISE) Başkanı, Kadın Hakları Savunucusu.

Daisy Khan, Amerika Birleşik Devletleri'nin önde gelen Müslüman kadın aktivistlerindendir. Daha önce inançlar arası işbirliği, kültürel ve dinî uyum temelli programlar hazırlamış olan Daisy Khan günümüzde İslâmî Kadın Girişimi (WISE)'nin başkanlığını yürütmektedir. İslâmî Kadın Girişimi (WISE) 2006 yılında New York'ta düzenlenen bir konferansla inanç temelli bir küresel program, sosyal aç ve sosyal adalet hareketi olarak kurulmuştur. Beğeniler kadar eleştirilere de konu olan Khan, ABD'de ve uluslararası alanda "müslüman kadınlar, Amerika'da İslâm, İslâmofobi" gibi konularda dersler vermekte; ayrıca CNN, Al Jazeera, BBC gibi medya organlarında programlara katılmaktadır.

Mülteci bir kadının Amerika'da yaşadığı zorlukları kendi tecrübelerinizi dikkate alarak açıklar mısınız?

Bir mülteci kadın olarak benim deneyimimde en öne çıkan şey denge sağlamak. Çoğunlukla baskın kültür ile kendi geleneklerimizi dengelemek zorundayız. Bazen de kendi geleneklerinizin olmazsa olmazlarını ve dinin esas ilkelerini analiz edip bunları yaşadığınız topluma nasıl entegre edebileceğinizi çözmeniz gerek. Meselâ, müslümanlar

1 Arş. Gör., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Sosyal Hizmet Bölümü.

2 Kadın ve Demokrasi Derneği.

için bir örneği ramazan ayını nasıl geçireceğiyle ilgili: Senin hakkında hiçbir fikri olmayan iş arkadaşlarının yanında oruçlu olmak ya da ofiste namaz kılmak ile kılmamak arasında seçim yapmak. Çünkü bizim dinimiz sadece özel alanda yaşayacağımız bir din değil, pratiklerini kamusal alanda gerçekleştiriyoruz. Ne giydiğiniz, ne yediğiniz (helâl-haram), alkol içip içmediğiniz bunların hepsini sizi çevreleyen toplum içinde gerçekleştirmeniz gerekiyor, bu nedenle doğru şekilde yönetmeniz gereken kararlar var.

Çok şükür Amerika oldukça dindar bir toplum. Bu nedenle, din ikinci planda ya da demode olarak görülüyor. Aksine insanlar dinî pratiklerini yerine getiren birini gördüklerinde saygı duyuyorlar. İşyerinde ya da kamuda dinî pratiklerini yerine getirmeye çalışanlar için kolaylık

sağlıyorlar. Bu durum dinini yaşamak isteyenler için iyi bir şey olduğu kadar ülkede entegrasyonun sağlanması açısından da önemli.

Ben ABD'ye 1974 yılında geldim ve o zamanlar ABD'de çok az müslüman vardı. Rol model olacak az kişi vardı. Bu yüzden birçok şeyi kendi başıma yaptım ve birçok konuda öncülerden oldum. Çok fazla meydan okumayla karşılaşmadım ama hep yolu açmak ve kendi istikametimi belirlemek zorundaydım. 40 yıldan uzun süredir Amerikadayım ve bu süreçte birçok şey değişti. Bazı şeyler daha zordu; bazıları ise daha kolay.

Kampanyası sırasında Donald Trump'ın müslümanlara karşı nefret söylemi olarak nitelendirilebilecek değerlendirmeleri oldu. Bu durum genel olarak müslümanları ve özellikle müslüman kadınları nasıl etkiledi?

Donald Trump, bir sürü insan hakkında bir sürü kötü şey söyledi. Latin kökenliler hakkında, Hispanikler hakkında ve genel olarak mülteciler hakkında çok fazla olumsuz ifadesi oldu. Bu yüzden müslümanlarla ilgili sözlerini onun olaylara yaklaşımının nasıl olduğu ve hayata karşı tutumu çerçevesinde ele almalıyız.

Bu nefret söyleminde müslümanları diğer gruplardan ayırmadı ama "Müslüman kadının sesi hiçbir zaman olmadı" diyerek müslüman kadını ayrı tuttu. Bu da müslüman kadınların tepki göstermesine neden oldu. Sosyal medya kampanyaları ile kadınlar kendi başarılarına, kendilerine ait bir kimlikleri olduğuna dikkat çektiler ve kendi sesleri olduğunu ortaya koydular. İronik bir durum ortaya çıktı; Trump'ın sözü kadınların seslerini yük-

seltmeleri için bir fırsat sağladı. Bu sayede müslüman kadınlar kendileri hakkında konuşma ve kendilerini tanıtmaya imkân buldular. Tabii bunu bir fırsat haline getiren şey de aslında bizlerin toplumda çok aktif bireyler olmamız. Aktivist bir yanımız var, bu nedenle de bu söylemleri geri püskürtebildik. Bugün hepimizin bu tarz bir ithamı geri püskürtmeye hazır olduğuna söyleyebilirim.

Batı toplumunun müslüman kadına bakış açısını büyük ölçüde basında gördükleri şekillendiriyor. Müslüman kadınları ezilmiş, bastırılmış, öldürülen ve köle olarak satılan deyim yerindeyse “yarım-insan” olarak görüyorlar. Gördükleri imaj bu ve ne yazık ki Amerikan toplumunun görüşünü bunlar belirliyor. Başarılı, entegre olmuş kadın imajını görmüyorlar ve bu imajı görmedikleri, sadece bahsettiğim o mazlum imajı gördükleri için de müslüman kadınıla ilgili fikirleri ne yazık ki bununla sınırlı kalıyor. Bu nedenle benim gibi ABD’de yaşayan Müslüman kadınlara çok iş düşüyor. Toplumu şuna ikna etmek zorundayız; “gördüğünüz o imaj gerçek olmakla birlikte gerçekte bir azınlığı temsil ediyor, bütün Müslüman kadınlar böyle değil.”

Biz müslüman kadın imajının İslâmofobiye desteklemek için kullanılan bir araca dönüştürüldüğünü biliyoruz. Burka giyinen Afgan kadın buna örnek olarak verilebilir. Peki, siz müslüman kadın imajının bu şekilde kullanılmasında ne düşünüyorsunuz?

İslâmofobi, müslümanlardan korkmaktır. Müslümanlara duyulan bu korku da onları tanımamaktan, bu konuda cahil olmaktan kaynaklanır. Bu cahillığe, müslümanların kim olduğunu bilmemek,

müslümanların çeşitliliğini anlamamak neden oluyor. Biz müslümanlar burka giymiş bir kadının ya da başörtüsü takmayan bir kadının bu tercihi neden yaptığını biliyoruz. İslâm düşünce dünyasının içindeki çeşitliliği anlıyoruz, bu sofistikasyon bizde mevcut. Ama ortalama bir Amerikalının İslâm hakkında en ufak bilgisi yok. Bu yüzden de başörtülü bir kadın gördüğünde onu hemen “öteki” olarak konumlandırıyor. “Bu bizden farklı biri” derken bunu son derece görsel bir imaj üzerinden yapıyor. Sakallı erkek görmeye alışkınlar ama tesettürlü kadın görmeye alışkın değiller, Amerika’da böyle bir alışkanlık olmadığından buraya ilk yerleşen göçmenlerin bir kısmı başlarını örtmemeyi tercih ettiler.

Amerikalıların İslâm’a olan olumsuz algıları, başörtülü müslüman kadına yöneldi. İslâm hakkında bilgileri olmadığından şöyle düşünüyorlar; “Şiddet yanlısı İslâmî gruplar ile bir bağlantısı olmalı başörtüsü takan kadının, aynı ideolojiyi paylaşmasa neden taksın ki?” Amerikalıların bakış açısı bu şekildeydi. Ancak kamuoyunda konuşan başörtülü kadınları dinledikçe bu fikirleri değiştirmeye başladı. Demek istediğim şey şu; yapmamız gereken şey insanları kaynaştırmak ve onları eğitmek, ki bunlar da müslümanların yeterince iyi yapamadığı şeyler. Bu bizim hatamız değil, bunu sağlayacak medya platformlarımız yok, kamuoyu kampanyaları vs. düzenleyecek kaynaklarımız yok. Üzerinde çalıştığım “WISE UP” projesi ile bunu başarmaya, bir karşılıklı konuşma ortamı oluşturmaya çalışıyorum. Müslüman kadınların aslında kim olduklarını, ABD’ye ne gibi katkılar sağladıklarını göstermeye çalışıyorum. Sadece müslüman kadınları değil; genel olarak başarılı müslüman profilleri gösterip olumsuz algıyı değiştirmek

istiyoruz. Örneğin Amerika'nın çok sevdiği Dr. Mehmet Öz'ün aslında müslüman bir Türk olduğunu öğrendiklerinde Amerikalıların müslümanlara bakışı değişiyor.

Bize kurucusu olduğunuz WISE'dan (Women's Islamic Initiative in Spirituality and Equality) ve projelerinizden bahseder misiniz?

WISE'ı kurmamda etkili olan şey, aslında farklı müslüman kadın imajlarının bende yarattığı kafa karışıklığıydı. Bir yanda çok başarılı olanlar, diğer yanda temel eğitim hakkını reddeden kadınlar ya da çocuk yaşta evlenenler var. Bu imajlar kafamı karıştırdı, çünkü benim Kur'an-ı Kerim'de ve okuduğum ilk müslümanların hayatlarında gördüğüm kadın imajı bambaşka. Ayrıca kültürden kültüre de farklı kadın imajlarıyla karşılaşıyoruz. Bu farkın ne olduğunu anlamaya çalıştım, bunlardan hangisinin İslâm olduğunu sordum ve kendi kendime araştırdım.

Farklı toplumlardan, kültürlerden, farklı düşüncelerde olan müslüman kadınların bir araya geldiği bir platform oluşturma fikri buradan geldi; böylece ortak geleceğimiz hakkında hep beraber konuşabileceğimizi düşündüm. İnanılmaz değişimlere imza atan bu kişilerin enerjilerinin, davalarına bağlılıklarının bir araya gelmesi ve iş birliği yapması çok önemli. Bugüne kadar 500'ün üzerinde kadın profili topladık; hepsi de başka insanlara ilham veren, toplumda bir dönüşüm yaşanmasını sağlayan kadınlar... Bu profilleri internet

sayfamıza koyduk ve üzerine eklemeye devam ediyoruz.

Kendi hikâyemizi kendimiz anlatmalıyız ve bunu görünür bir şekilde yapmalıyız. Bir Hristiyan kadından öğrendiğim şu sözü beni çok etkilemiştir: Eğer hikâyeyi kendin anlatmazsan başkası senin yerine o hikâyeyi yazar. WISE'in amaçlarından biri de bu; müslüman kadınlar olarak kendi hikâyemizi yazmak, kim olduğumuzu anlatmak. Bu kişilerin başarılarını anlatarak başkalarına da ilham olmasını sağlamak.

Eğitici bir takım faaliyetlerimiz de var. Genel yanlışları düzeltmeye yönelik, farkındalığı arttıracak çalışmalar... Örneğin "DAEŞ'in görüşü şudur, gerçek İslâm ise

şudur" gibi eğitici bir takım materyaller hazırlıyor ve insanlara yanlış bildiklerinin aslını göstermeye çalışıyoruz.

Bunun haricinde bir

yandan küresel sorunları tartışırken yerel çözümler bulmayı da hedeflediğimiz çalışmalarımız var. Bir şûra, danışma kurulu oluşturduk. Müslüman kadınlardan oluşan bu kurulda hadislere, âyetlere bakıyor ve müslüman kadınların yaşadıkları sorunların temelinde yatan yanlışların aslında İslâm'dan kaynaklanmadığını göstermeye çalışıyoruz. Çeşitli konularda araştırmalar yapıp raporlar hazırlıyoruz. Bu raporları da bazı aktivistler kendi toplumlarında farkındalık yaratmak için kullanıyor.

Peki Müslüman erkeklerin bu şûraya ve raporlara tepkileri ne oldu?

Hiç tehdit almadık diyebilirim. Çünkü ge-

WISE'in amaçlarından biri de bu; müslüman kadınlar olarak kendi hikâyemizi yazmak, kim olduğumuzu anlatmak. Bu kişilerin başarılarını anlatarak başkalarına da ilham olmasını sağlamak.

lebilecek tepkileri tahmin ederek bunların cevabına da yer verdik raporlarımızda. Dünyanın her yanından müslüman kadınlar bu raporlara katkı sağladığı için yerel tepkileri de hesaba katabildik. Âyet ve hadisleri göstererek bir takım geleneksel tepkilere dur dedik.

WISE'ın eğildiği diğer bir ilginç konu ise kadının din eğitiminde ve liderlikteki rolü. Amerika'da ve diğer ülkelerde kadının dinî eğitim ve liderlikteki rolü nedir? Herhangi bir dinî grubun veya topluluğun kadın lideri var mı?

Yine geriye bakarsak Kur'an ne diyor; eğitim bir haktır. Kur'an aklınızı kullanın diyor. Demiyor ki, bu sadece erkeklerin ilgi alanıdır. Kur'an-ı Kerim, sadece erkeklere seslenmiyor. Kişisel eğitim isteyen herkes için açık kapı bırakıyor. Bunu hissedin. Eğer bir kişi en üst noktaya ulaşmak istiyorsa o noktaya ulaşır. Kariyer yapmak istiyorsa yapabilir. Onu hiçbir şey engelleyemez. Kadın sadece işimle, kariyerimle uğraşacağım ve çocuklarıma bakmayacağım demediği sürece sorun yok. Her ikisini de dengeli bir şekilde sürdürmelidir. Her ikisini bir arada yürütebilir ve pek çok kadının bunu başardığını görüyoruz. Kadının dinî önderlik, eğitimlik yapması İslâm'ın çok eski bir geleneğidir ve kadın yıllarca ve yüz yıllarca bunu yapmıştır. Problem şu ki; kadın kendi tarihini bilmiyor. Asıl problemimiz kesinlikle bu. Geçmiş kazıyoruz, kendi hazinemizi öğreniyoruz. Kadınların geçmiş yüzyıllarda nelere sahip olduğunu keşfediyoruz. Örneğin kadının râvileri araştırıyoruz. İmam Mâlik'in fikirlerine yer verdiği bir kadın İslâm hukucusu varken, bugün biz neden kadınların hukukçu olmasını sorgulayalım? Bu

çok anlamsız...Bazen ileriye gitmek için tarihte geçmişe bakmak gerekiyor. Tarih-ten bir şeyler öğrenmemiz gerekiyor.

WISE'ın ilgilendiği konulardan biri de kadınların siyasetteki yeri. ABD'de müslüman kadınların siyasete katılma oranı nedir? Siyasette karşılaştıkları problemler nedir?

Bence şu anda Amerikadaki müslüman kadınlar, dünyanın herhangi bir yerinden daha fazla oranda politik olarak aktif durumdadır. Dünyada devletin başında olan kadınlar var. Türkiye'de uzun zaman önce kadın bir başbakan vardı. Amerika'nın hiç kadın başkanı olmadı. ABD'de müslüman kadınların en azından yerel politikada aktif olduklarını görüyoruz. Örneğin Somalili, tesettürlü bir kadın Minnesota eyaletinde Temsilciler Meclisi'nin başına geldi. Bu çok önemli bir konu. Müslümanlar yerel politikada yer alıyorlar. Yerel politikada yer almaları da seslerini çıkarttıklarını gösterir. Ancak, Amerikan toplumunda müslüman kadının yeterince öne çıktığını düşünmüyorum. Fakat artık zamanı geldi. Özellikle yerel düzeyde çok başarılı aktivizm örnekleri görüyorum. Genç kadınların yerel politikada yer almaya çalıştığını gözlemliyorum. Önümüzdeki yıllarda bunun daha fazlasını göreceksiniz. Örneğin, son zamanlarda öne çıkan isimlerin başında Huma Abedin geliyor. Eğer Hillary Clinton seçimi kazanmış olsaydı, Huma Abedin'i çok başka yerlerde görecektik.

ABD'de artık müslüman kadınların aktif olmalarının zamanı geldi. Avrupada bunun daha fazla zaman alacağını düşünüyorum. Bugün Amerika'da davınıza yeterince bağlıysanız ve çok çalışırsanız politikada iyi yerlere gelmeniz mümkün.

Türkiye’de Kadın Yoksulluğu ve Yoksunluğu

Poverty and Deprivation of Women in Turkey

Zeynep Uđur¹

Özet

Resmî istatistiklere göre Türkiye’de kadınlar erkeklerden daha yoksuldur. Bu çalışmada maddi yoksulluk için hane halkı gelirinden memnuniyet, yoksunluk içine kişinin hayatını yönlendirmedeki özgürlük algısı temel alınarak Türkiye’de kadın yoksulluğunun incelenmesi amaçlanmıştır. Bunun için 2003-2012 yılları arası her yıl Türkiye İstatistik Kurumu tarafından yapılmış Yaşam Memnuniyeti Anketi’nin (YMA) ve 1990-2011 yılları arasında 6 kez yapılmış dünyada sosyal bilimciler arasında oldukça yaygın olarak kullanılan Dünya Değerler Araştırması’nın (DDA) mikro verisi kullanılmıştır. YMA sonuçlarına göre, kadınlar için yoksulluk 2003-2012 döneminde net bir şekilde azalmıştır. DDA verilerine göre Türkiye’de kadın yoksulluğunu açıklamak açısından iş hayatı ile ilgili durum değişkenlerinin bir etkisi tespit edilememiştir. Her iki veri seti de eğitim seviyesinin ve eşi ölmüş veya boşanmış olmanın yoksulluğu açıklamada büyük etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Dindarlığın yoksulluğu azaltıcı, yoksunluğu ise arttırıcı bir etkisi olduğu görölmektedir. Çocuk sayısı ile yoksunluğun pozitif ilişkisi de dikkate değerdir. Diğer bütün değişkenler hesaba katıldığı durumda dahi yoksulluk ile yoksunluk arasında güçlü bir ilişki söz konusudur. Kadın yoksulluğunun azaltılmasına yönelik politikalar açısından bu çalışma, kadın istihdamını nicel olarak arttırmaya yönelik politikalarla ziyade kadınların daha iyi işlerde çalışmalarına olanak verecek kaliteli eğitim fırsatlarını arttırıcı politikaların daha verimli olacağına işaret etmektedir. Sonuçlar ayrıca boşanmış veya eşi ölmüş kadınlara yönelik politikaların da kadın yoksulluğunun azaltılmasında etkili olacağına işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yoksulluk, Yoksunluk, Gelirden Memnuniyet, Seçme Özgürlüğu Algısı

¹ Yrd. Doç. Dr., Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Hükümet Meydanı, No:2 Ulus/Ankara/Türkiye, e-mail: zeynep.ugur@asbu.edu.tr, Tel: +90 312 596 4480, orcid.org/0000-0002-5141-2529

Abstract

According to official statistics, women in Turkey are poorer than men. This study examines poverty prevalent among women, how they are deprived of sharing the household income and how this in turn raises the perception that they have neither control over their lives nor any freedom of choice. Statistics from the Turkish Statistical Institute's Life Satisfaction Survey (LSS), conducted annually between 2003-2012, and the World Values Survey (WVS) from 1990 to 2011 are used in this study. LSS results point to an evident decrease in the level of poverty among women between 2003 and 2012. The WVS data demonstrates that employment status does not have any discernable effect on the poverty of women. Both data sets indicate that most important factors explaining women's poverty are the level of education and whether women are widowed or divorced. Religiosity is associated with lower poverty, but on the other hand, is linked to high level of deprivation. The high number of children is strongly associated with women feeling they have no control over their lives. Even after controlling for other variables, poverty and deprivation have undisputable connection. For policy makers, the findings of this study suggest that reducing poverty among women necessitate policies that encourage high level of educational attainment among women to ensure they secure better jobs with better prospects, rather than policies that simply increase women's employment. It also advises policies specifically targeting widowed or divorced women.

Key Words: Poverty, Deprivation, Income Satisfaction, Freedom of Choice Perception

JEL: I12, I31, I18

Giriş

Yoksulluk, bütün dünya için toplumsal bir yaradır. Kapitalizmin ve küreselleşmenin yaygınlaşmasıyla daha da belirginleşen bu yara, mülkiyet haklarına tehdit oluşturacak suçları beslemek gibi toplum hayatı için birçok olumsuz sonucu da beraberinde getirmektedir (Şenses, 2001). Konunun ehemmiyeti Birleşmiş Milletler'in Binyıl Kalkınma Hedefleri'nin birincisinin "yoksulluğun ortadan kaldırılması" olmasından da anlaşılabilir. Buna paralel olarak, 2014 Türkiye Araştırması sonuçlarına göre 2,905 katılımcıdan %43.48'i yoksulluğun Türkiye için çok ciddi bir problem olduğunu düşünmektedir. Aynı araştırmaya katılanların %61.27'si Türkiye'deki yoksulların yaşam koşullarını çok kaygı verici bulmaktadır (ASBU, 2015).

Bununla birlikte, yoksulların çoğunluğunu ABD gibi birçok gelişmiş ülkede kadınlar oluşturmaktadır. Diana Pearce'in (1978) ortaya attığı "yoksulluğun kadınlığı" (feminization of poverty) kavramı ile bu noktaya dikkat çekilmiştir. Türkiye'de de durum farklı değildir. Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) (yoksulluk sınırı yöntemi-ne göre) yayımladığı resmî istatistiklere göre Türkiye'de kadınlar arasında yoksulluk erkeklerle göre daha fazla gözlemlenmektedir (Bakınız Şekil 1).

İktisat literatüründe yoksulluk genellikle gelir ve harcamalar üzerinden ölçülmektedir. Yoksulluğu gelir ile veya yapılan harcama oranıyla ölçmenin altında, harcama yapmanın veya gelir sahibi olmanın² insanlar için fayda sağladığı varsayımı vardır. Örneğin, Bina Agarwal (1994) özellikle kadınlar için mal mülkiyeti ve sahip olunan malın kontrolünün maddi refahın, sosyal statünün ve özgür irade kullanabilmenin en önemli belirleyicisi olduğunu iddia etmektedir. Bununla birlikte, pratikte ülkeler arasında yoksulluk tanımlarıyla ilgili olarak bir hayli farklılık bulunmaktadır.

Diğer sosyal bilimlerde yoksulluğa bakış daha çok kişilerin kapasitesini kullanmasının önündeki engelleri kaldırmak üzerinde yoğunlaşmaktadır. Buna "insanî yoksulluk" veya "yoksunluk" da denilmektedir (UNDP, 1997). Bu yaklaşım, gelir ve harcamadan ziyade fiziksel ve ruhsal sağlık, eğitim, yaşam beklentisi gibi kavramları da dâhil ederek yoksulluğu ölçmeye çalışmaktadır. Kadınlar açısından yoksulluk, sadece maddi imkânsızlıklarla ölçülemeyecek kadar çok boyutlu bir konudur; zira baskıcı sosyal süreçlerin, potansiyellerini açığa çıkarma hususunda kadınları sınırlandırdığına dair birçok bulgu mevcuttur (Bubeck, 1995; Mill, 1869). Özellikle Türkiye³ gibi toplumsal cinsiyet ayrımının fazla olduğu ülkelerde bu yaklaşım yoksulluğu resmetmek için daha kuşatıcı görünmektedir. Ayrıca, resmî istatistiklere göre yoksulluğun

2 Neoklasik iktisat, tüketicilerin amaçlarını sadece fayda maksimizasyonu olarak tanımlamakta iken, yeni bulgular insanların tüketici olarak sadece fayda maksimizasyonu yapmadığını, adaletli dağılıma da önem verdiğini göstermektedir (Fehr & Schmidt, 1999).

3 2015 Küresel Cinsiyet Uçurumu Endeksi (The Global Gender Gap Index)'e göre Türkiye 145 ülke arasında 130. sırada bulunmaktadır. Sonuçlara <http://reports.weforum.org/global-gender-gap-report-2015/economies/#economy=TUR> linkinden ulaşılabilir.

kırsalda daha fazla olması ve özellikle kadınlar için genel olarak eğitim seviyesinin artmasıyla ters orantılı olarak azalması (bakınız Şekil A-2 ve Şekil A-3), fırsat eşitsizliğini akla getirmektedir⁴.

Bu çalışmada Türkiye’de kadın yoksulluğunu incelemeyi amaçlıyoruz. Hem maddi imkânsızlıkların hem de fırsat eşitsizliğinin yoksulluğun açıklanmasında önemli olduğunu düşündüğümüzden dolayı, maddi imkânsızlıkları kişinin hane halkı gelirinden ve maddi durumundan memnuniyetsizliği ile ölçmeye, yoksunluğu ise kişinin hayatının ne kadar kendi kontrolünde olduğu algısı ile ölçmeye çalışıyoruz. Yoksulluğu her ne şekilde çalışırsak çalışalım, bunun muhakkak yaşanmaya değer bir hayat hakkında bir değer yargısı içerdiğinin farkındayız. Biz, kişinin kendi maddi imkânsızlık veya hayatına yön vermekle ilgili özgür olup olmadığı ile ilgili algısının, başkalarının o kişi veya toplum ile ilgili iyinin ne olacağına karar vermesinden daha ehven bir yaklaşım olduğunu savunuyoruz.

Bunun için 2003-2012 arası her yıl Türkiye İstatistik Kurumu tarafından yapılmış Yaşam Memnuniyeti Anketini ve 1990-2011 yılları arasında 6 kez yapılmış tüm dünyada sosyal bilimciler arasında çok yaygın olarak kullanılan Dünya Değerler Araştırması’nın mikro verisini temel alıyoruz.

1. Kadınlar İçin Yoksulluğun Ölçümü

Yoksulluk nedir? Yoksulluk insanların temel ihtiyaçlarını karşılayamaması durumudur. Literatürde mutlak ve görelî yoksulluk gibi temel bir ayrım bulunmaktadır. Mutlak yoksulluk, kişinin gıda, giyinme ve barınma ihtiyaçlarını karşılayacak ekonomik imkânlarla sahip olmaması olarak tanımlanmaktadır. Örneğin, Erdoğan (2002) Türkiye için aylık kişi başı 31\$ gelir seviyesinin yoksulluk sınırı olarak kullanılmasını önermiştir. Dünya Bankası (2017) ise bugünlerde uluslararası yoksulluk sınırınının 1.90\$’a çıkarılmasını tartışmaktadır. Bunlar, mutlak yoksulluk sınırına örnektir. Ancak mutlak yoksulluk kavramı, toplumdaki gelir eşitsizliğini hesaba katmamaktadır.

Görelî yoksulluk tanımına göre, kişiler içinde yaşadıkları toplumdaki genel gelir seviyesinin altında kaldıkları durumda yoksul olarak nitelendirilir. Görelî yoksulluğa örnek olarak, Avrupa Birliği İstatistik Ofisi’nin (EUROSTAT) medyan gelirin %60’ının altında kalanları yoksul olarak tanımlaması verilebilir. Görelî yoksulluk tanımına getirilen en büyük eleştiri, tanımı gereği bir kısım insanın hep yoksul olarak adlandırılacak olmasıdır.

Hem mutlak yoksulluk hem de görelî yoksulluk, daha çok kişilerin gelir ve harcamalarıyla ilgilenmektedir. Bunların dışında öznel yoksulluk sınırı yöntemine dayalı yoksulluk tanımlamaları da bulunmaktadır. Bunlara örnek olarak, Goedhart ve arkadaş-

⁴ Bununla beraber, insanlar eğitim seviyelerini rastlantısal olarak değil de, dışarıdan gözlemlenmesi güç olan yeteneklerini hesaba katarak seçtiklerinden dolayı, eğitim seviyesi yüksek olanların gözlemleyemediğimiz yeteneklerinin eğitimi az olan insanlardan daha fazla olabileceği akıldaki tutulması gereken bir noktadır (Wooldridge, 2009).

ları (1977) tarafından geliştirilen “Leyden Yoksulluk Sınırı” ve Kapteyn ve arkadaşları (1988) tarafından kullanılan “Öznel Yoksulluk Sınırı” yöntemleri düşünülebilir. “Leyden Yoksulluk Sınırı” için anket yoluyla katılımcılardan kendi aile durumları ve diğer yaşam koşullarını hesaba kattıklarında hangi gelir seviyesinin çok kötü, hangi gelir seviyesinin yetersiz, hangi gelir seviyesinin yeterli ve hangi gelir seviyesinin çok iyi olduğunu belirtmeleri istenmiştir. “Öznel Yoksulluk Sınırı” yönteminde ise katılımcıya kendi hane halkı özelliklerini hesaba kattıklarında ihtiyaçlarını karşılamak için vergilerden arındırılmış olarak kaç TL’ye ihtiyaç duyduklarını belirtmeleri istenmiştir. Bizim bu çalışma kapsamında kullandığımız yoksulluğun kişilerin maddi durumlarından memnuniyetsizliği ile tespiti de öznel yoksulluk tanımı altında değerlendirilebilir. Juhasz (2012) da yoksulluğu maddi durumdan memnuniyetsizlik olarak tanımlamış ve bu yöntemle The German Socio-Economic Panel veri setini kullanarak Almanya için The European Community Household Panel veri setini kullanarak da 12 Avrupa ülkesi için memnuniyet temelli yoksulluk sınırlarını tahmin etmiştir. Almanya için yaptığı tahminler Eurostat’ın medyan gelirin %60’ının altında kalanları yoksul olarak tanımlamasıyla oluşturulan yoksulluk tanımıyla benzer sonuçlar vermektedir.

Öznel yoksulluk ölçütleri kişilerin kendi hayatları ile ilgili değer yargılarının refahlarını yansıtan önemli bilgiler içerdiği varsayımına dayalıdır; çünkü gerek Leyden Yoksulluk Sınırı yöntemi gerek Öznel Yoksulluk Sınırı yönteminde de yoksulluk anketlerle toplanan verilerden hesaplanmaktadır. Bununla beraber, 95 ülkenin yoksulluk sınırları incelendiğinde ulusal tanımlamaların birbirinden çok farklı olduğu tespit edilmiştir (Ravallion, 2010). Yoksulluk tanımlamalarının ülkeler arasında farklı olması yoksulluğun ölçümünde değişik yaklaşımları göstermektedir. Bu tanımlamalar daha çok ekonomik refaha özellikle de gelire odaklandığından ve insanların kendi öznel yargılarına göre değer verdikleri bir hayat yaşamalarına olanak veren bazı yapabilirlikleri hesaba katmadığından dolayı Amartya Sen gibi iktisatçılar tarafından da eleştirilmektedir (Sen, 1985; 1995; 1997). Bu bakış açısına göre, insanlara kendilerini geliştirme imkânları sunulması, yaşanmaya değer bir hayat için kendi başına değerli olmakla beraber, ancak fiziksel ve ruhsal olarak sağlıklı, yazılı iletişimin temeli olan okuma yazmayı bilen bireylerden oluşan toplumlar uzun vadeli ekonomik kalkınmayı gerçekleştirebilir (Dijkstra& Hanmer, 2000; Robeyns, 2003). Fukuda-Parr (1999)’a göre de kadınların yoksulluğu için sadece gelire değil, fırsat eşitsizliğine de odaklanılmalı.

Literatürde Sen (1995)’in yapabilirlik yaklaşımı (capability approach) olarak bilinen yaklaşıma göre insanların neler yapabildiği ve ne olabildiği ile ilgilenmek daha önemli görülmüştür. Buna göre, karnı aç olmamak, okur-yazar olmak, çalışabilmek, politika ile ilgilenebilmek, fiziksel ve ruhsal olarak sağlıklı olmak gibi pozitif haller insan onuruna uygun bir yaşam için gerekli işlevselliklerdir. Sen’in yaklaşımı özellikle kadın yoksulluğunu daha iyi anlamamıza yardımcı olabilir. Fakat, Sen’in yapabilirlikler ile ilgili çalışması daha teorik olduğundan, yapabilirliklerin pratik ölçümler için daha net bir şekilde belirlenmesi gerekmektedir. Bundan sonra yapılan birçok çalışma ile (örneğin Humpries (1993); UNDP (1995); Dijkstra and Hanmer (2000)) Sen’in yaklaşımını temel alarak cinsiyete duyarlı işlevsellikleri de içeren refah ölçütleri oluşturul-

muştur. Alkire and Black (1997) ve Nussbaum (2003) tüm dünya için geçerli olduğu iddia edilen bir yapabilirlik listesi önermişlerdir. Benzer şekilde, Robeyns (2003) yaşam hakkı ve fiziksel olarak sağlıklı olmaktan, vücut bütünlüğü ve güvenliğine, sosyal ilişkilerde bulunmaktan politik karar verebilmeye kadar 14 esası bulunan kapsamlı bir yapabilirlik listesi önermiştir. Yapabilirlik yaklaşımına göre ölçüm yapmak için öncelikle bu yapabilirlikler ve işlevsellikleri neye göre seçeceğimiz sorusu gündeme gelmektedir. Zira böyle bir değerlendirme için, ele alınan yapabilirliklerin söz konusu ülkedeki kültüre uygun olması gerekmektedir⁵. Bunun için şu sorulara cevap vermek gerekir: Bir annenin tüm zamanını çocuk bakımına ayırması değerli bir yapabilirlik midir? Aynı ülkedeki muhafazakâr bakış açısına sahip bir insan, bunu çok önemli görebilir fakat feminist veya liberal bir insan, ancak hayatı boyunca erkeklerle eşit fırsatlar sunulmuş bir kadının özgür iradesiyle yaptığı bir seçim ise bunu değerli bir yapabilirlik olarak değerlendirebilir. İkincisi, tek tek yapabilirlikleri birleştirip bütüncül bir değerlendirme yapabilmek için, her bir yapabilirliği eşit ağırlık mı verileceği, yoksa bazı yapabilirliklere diğerlerinden daha fazla mı ağırlık verilmesi gerektiğine karar verilmesi gerekmektedir. Bu tarz ağırlıklandırma kararları ise değer yargılarından bağımsız değildir.

Sen’in yaklaşımı kişilerin fayda bazlı kıyaslanmalarını uygun bulmamaktadır. Sen’e göre bir insan vahim bir durumda olmasına rağmen bu duruma alıştığından dolayı hayatından veya gelirinden memnun olabilir (A. Sen, 2004). Fayda bazlı bir değerlendirme, sadece o kişinin memnuniyetine bakacağından kişiyi yoksul olarak kategorize etmeyecektir. Örneğin, A. Clark (1997) Britanyalı kadınların erkeklerden objektif kriterler açısından çok daha kötü işlerde çalışmalarına rağmen, erkeklerden daha fazla memnun olduklarını tespit etmiştir. Bu da kadınların kötü çalışma koşullarına adapte olarak hallerinden şikâyet etmemeyi öğrenmiş olabilecekleri fikrini akla getirmektedir. Sen’in fayda bazlı değerlendirmelere getirdiği eleştirilerini destekleyen bulgular olmakla beraber, kişinin kendini değerlendirmesini beğenmezsek, o kişiyi başkalarının değerlendirmesi kaçınılmaz olacaktır. Ayrıca, her ne kadar geliri temel alan yoksulluk tanımları daha objektif gibi görünse de, Laderchi, Saith, and Stewart (2003) değişik yoksulluk tanımlarına göre yoksulluğun çok az örtüştüğünü ve temelde tüm tanımlamaların sübjektif değer yargılarına dayandığını göstermektedir.

Bu çalışmada analiz birimiz hane halkı yerine bireydir. Çünkü analiz biriminin genelde hane halkı olduğu yoksulluk çalışmalarında, aile içindeki cinsiyet ilişkileri ile ilgili gerçekçi olmayan bazı varsayımlarda bulunmaktadır. Örneğin, eşlerin ge-

5 Robeyns (2003) çalışmasında işlevsellikleri 3 gruba ayırmıştır: 1. grupta fiziksel ve ruhsal sağlık, vücut bütünlüğü ve saygı bulunmaktadır. 2. grupta eğitim, hareket edebilirlik, serbest zamanları değerlendirme, dini hayat gibi işlevsellikler bulunmaktadır. 3. grupta sosyal ilişkilerde bulunma, politik karar süreçlerine katılma, ev işleriyle uğraşma, çocukların bakımında rol üstlenme gibi yapabilirlikler bulunur. 1. gruptaki yapabilirliklerin değer yargısı farklarıyla açıklanması çok mantıklı olmadığından bu grubun en az tartışmalı olduğu söylenebilir. 2. gruptaki yapabilirlikler konusunda insanların yaşamlarıyla ilgili kendi kararlarına bağlı olarak farklılık gözlemlenmesi doğal görünmektedir. Örnek olarak, her kadının doktora yapmak zorunda olmaması verilebilir. 3. grup en tartışmaya açık olan yapabilirlikleri içermektedir. Eğer doğalarındaki farklılıklardan dolayı bazı kadınlar bazı yapabilirliklerde ileri bazılarında geri ise, bu saygı duyulması gereken bir fark olarak değerlendirilmiştir.

lirlerini ortak bir havuzda topladığı veya gelirden eşit şekilde faydalandıkları varsayılmaktadır. Fakat Lundberg, Pollak, and Wales (1997) eşlerin hane halkı gelirini eşit paylaşmadıklarını ampirik olarak göstermişlerdir.

Bireysel özgürlüklere değer verdiğimiz için ve kişilerin kendi refahları ile ilgili değerlendirmelerinin başkalarının değer yargılarından daha öncelikli olması gerektiği kanaatini taşıdığımız için, kadınların kendi hayatlarıyla ilgili değerlendirmelerini esas alan göstergeleri daha önemli görüyoruz. Ayrıca, kadınların ekonomik refah dışında kalan yapabilirlikleriyle ilgili de fikir vermesi bakımından çalışmamızda kendi hayatlarını ne kadar kontrol ettiklerine dair algıları esas alınmaktadır.

2. Veriler

Bu çalışma için iki veriseti kullanılmıştır. İlki, TÜİK'in yürüttüğü Yaşam Memnuniyeti Araştırması (YMA); ikincisi de 1981'den bu yana uluslararası olarak yürütülen Dünya Değerler Araştırmasıdır (DDA). YMA'da kişilerin kendi hayatlarını yönetmekle ilgili özgürlük algılarını ölçecek bir değişken bulunmamaktadır. DDA hem kişilerin maddi durumlarından memnuniyetini gösteren hem de hayatlarını yönetme ile ilgili özgürlük algılarını gösteren değişkenler içerdiğinden dolayı bizim amacımıza daha fazla uymaktadır. Hem YMA hem DDA için Türkiye toplumunu temsil edebilecek örneklem seçilmiştir.

Bu çalışma için YMA'nın 2003 ile 2012 arasında her yıl yaptığı birey bazlı mikro verisi kullanılmıştır. Bu ankette katılımcılara hanenin aylık gelirinden duyduğu memnuniyetin dereceleri sorulmuştur. Soru, katılımcıların (1) "çok memnun"dan (5) "hiç memnun değil"e kadar şıklardan birini seçmesine yönelik olarak kurgulanmıştır. Bu soruya verilen cevaplardan ortalama gelir memnuniyeti hesaplanmıştır. Gelirinden hiç memnun olmayanlar (sadece 5) dar anlamda yoksul olarak tanımlanmıştır. Gelirinden memnun olmayanlar (4 ve 5 seçenler) ise geniş tanımlı yoksullar olarak kategorize edilmiştir.

YMA'da katılımcının cinsiyeti, yaşı, kırdan mı kentte mi yaşadığı, eğitim seviyesi (kategoriler: okuma yazma bilmiyor veya herhangi bir okul bitirmemiş, ilkokul, ilköğretim veya ortaokul, lise veya dengi, yüksek okul veya fakülte, master veya doktora), iş hayatı (kategoriler: çalışıyor, işle ilgisi sürüyor, işsiz, ev işleriyle meşgul, öğrenci, emekli, mevsimlik çalışan, çalışamaz durumda, irad sahibi, diğer) ve medeni durumu (kategoriler: hiç evlenmemiş, evli, eşi ölmüş, ayrı yaşıyor/boşanmış) ile ilgili bilgiler mevcuttur.

Dünya Değerler Araştırması çerçevesinde ise şimdiye kadar toplam 6 dalga yapılmıştır. Fakat, bizim ilgilendiğimiz veriler Türkiye için 1990, 1996, 2001, 2007 ve 2011 olmak üzere son 5 dalgada mevcuttur. DDA'da hanenin maddi durumundan memnuniyeti ölçmeye yönelik olarak şu soru yöneltilmiştir: "Hanenizin maddi durumunu ne kadar tatmin edici buluyorsunuz? Eğer hanenizin maddi durumunu hiç tatminkâr

bulmuyorsanız ‘1’, son derece tatminkâr buluyorsanız ‘10’ olmak üzere hanenizin maddi durumunu bir puan veriniz.” Bu soruya verilen puanlardan ortalama maddi durum memnuniyeti hesaplanmıştır. Bu çalışma, maddi durumunu hiç tatminkâr bulmayanları (sadece 1’i işaretleyenleri) dar anlamda yoksullar, 1 veya 2 puan verenleri de geniş tanımlı yoksullar olarak sınıflamıştır.

DDA’da kişilere hayatlarının ne kadar kendi kontrollerinde olduğuna dair şu soru sorulmuştur: “Bazı insanlar, kendi yaşamları üzerinde, tamamen özgür bir seçim hakkına sahip olduklarına, kendi yaşamlarını kendilerinin kontrol ettiğine inanırlar. Diğerleri ise, yaşamlarında başlarına gelenlerin kendi kontrollerinde olmadığını düşünürler. Siz, hayatınızın akışı ve başınıza gelenler konusunda ne kadar özgürlüğe ve kontrole sahip olduğunuzu düşünüyorsunuz?” Bu sorunun 1’den (Hiç kontrolümde değil) 10’a (Çoğunlukla hayatımla ilgili seçim yapabiliyorum) kadar seçenekleri vardır.

DDA’da analizimize dahil edebileceğimiz sosyo-ekonomik göstergeler ise cinsiyet, yaş, medeni durum (kategoriler: evli veya birlikte yaşıyor, ayrı yaşıyor/boşanmış, eşi ölmüş ve hiç evlenmemiş), iş hayatıyla ilgili durum(kategoriler: tam zamanlı çalışıyor, yarı zamanlı çalışıyor, kendi işinde çalışan, emekli, ev işleriyle meşgul, öğrenci, işsiz, ve diğer), eğitim seviyesi(kategoriler: hiç okula gitmemiş, ilköğretimi bitirmemiş, ilköğretimi bitirmiş, mesleki eğitim veren liseyi bitirmemiş, mesleki eğitim veren liseyi bitirmiş, genel eğitim veren liseyi bitirmemiş, genel liseyi bitirmiş, üniversiteyi bitirmemiş, üniversite veya yüksek okul mezunu), anne-babasıyla birlikte yaşayıp yaşamadığı, çocuğu olup olmadığı, varsa çocuk sayısı, dindarlığı⁶, evde konuşulan dil değişkenleridir.

YMA’da 68.197 kişiye ait gözlem bulunmaktadır. Örneklemin %55’i kadınlardan oluşmaktadır. DDA’da 9.289 kişiye ait gözlem bulunmaktadır. Örneklemin %50’si kadınlardan oluşmaktadır. YMA’da olmayan kişinin dindarlığı, evde konuşulan dil gibi değişkenler DDA’da bulunduğundan daha farklı ilişkileri çalışmaya fırsat vermektedir. Yaşam Memnuniyeti Araştırması’nın güçlü yönü örnekleminin büyük olmasıdır. Dünya Değerler Araştırması da 1990’dan bu yana yapıldığı için ve dünyanın pek çok ülkesinde yapıldığı için, zaman içindeki değişimi ortaya koymak bakımından ve diğer ülkelerle ülkemizi kıyaslamaya elvermesi bakımından avantajlıdır. DDA tüm dünyada sosyal bilimciler arasında çok yaygın olarak kullanıldığı için çalışmamız açısından da önemlidir. Ayrıca, her iki veri setinin de kolaylıkla erişilebilir olması çalışmanın sonuçlarının kolaylıkla kontrol edilebilmesini sağlamaktadır.

YMA’da hanenin gelirinden duyulan memnuniyet sorulmasına karşın, DDA’da hanenin maddi durumundan hissedilen memnuniyet sorulmuştur. Hanenin maddi durumundan duyulan memnuniyet gelir dışı maddi kaynakları da hesaba katmayı

6 Kişinin dindarlığı şu soruyla ölçülmüştür: “Camiye (sinagoga/kiliseye) gidip gitmediğinize bakmaksızın siz kendinizi dindar bir kişi olarak mı görürsünüz? Sizin için şu şıklardan hangisi doğru?” Seçenekler : Dindarım, dindar değilim, ateistim, bilmiyorum/cevap yok.

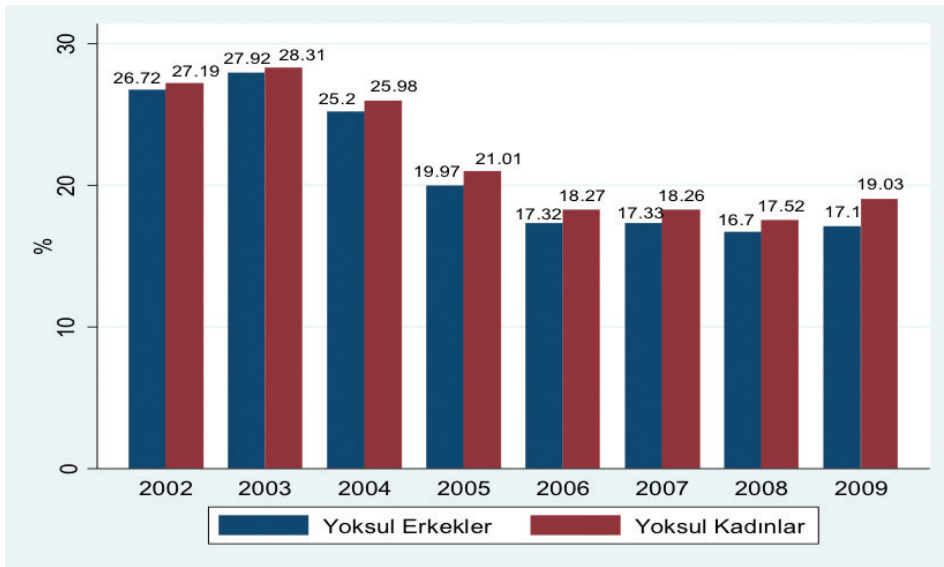
içerdiğinden daha gerçekçi bir bakış açısı sunabilir⁷. Ayrıca, Türkiye gibi kadınların iş piyasasına katılımının az olduğu ülkelerde hane halkı gelirini temel almak kaçınılmazdır. Buna ek olarak, hane halkı gelirinden duyulan memnuniyet kavramını kullanmak, kişinin toplam gelirden ne kadar harcadığı ile ilgili gözlemlenmesi çok zor olan konular ile ilgili de fikir vermektedir.

3. Zaman İçinde Türkiye’de Kadın Yoksulluğu

3.1 Resmî İstatistiklere Göre

TÜİK’in sadece mutlak yoksulluk sınırının altında kalan kişileri yoksul kabul ettiği ölçüme göre Şekil 1’de 2002 yılından 2009 yılına kadar fertlerin yoksulluk oranları gösterilmektedir. Bu grafiğe göre yoksulluk her zaman kadınlarda erkeklerden daha fazladır ve aynı zamanda yoksulluk her iki grup için de zaman içinde azalmaktadır. Fakat 2009 yılında kadınlar ile erkeklerin yoksulluk oranları arasındaki farkın %3’e çıktığı görülmektedir.

Şekil 1: Cinsiyete Göre Yoksulluk Oranları, Türkiye

Kaynak: 2009 Yoksulluk Çalışması Sonuçları, TÜİK

Ek Şekil A-1’de gösterilen kırsal-kent açısından yoksulluğun dağılımına baktığımızda yoksulluğun özellikle kentlerde düştüğünü kırsal aksine yoksulluğun zaman içinde arttığını görüyoruz. 2009 yılı verilerine göre kırsal kadın ve erkek yoksulluğu ara-

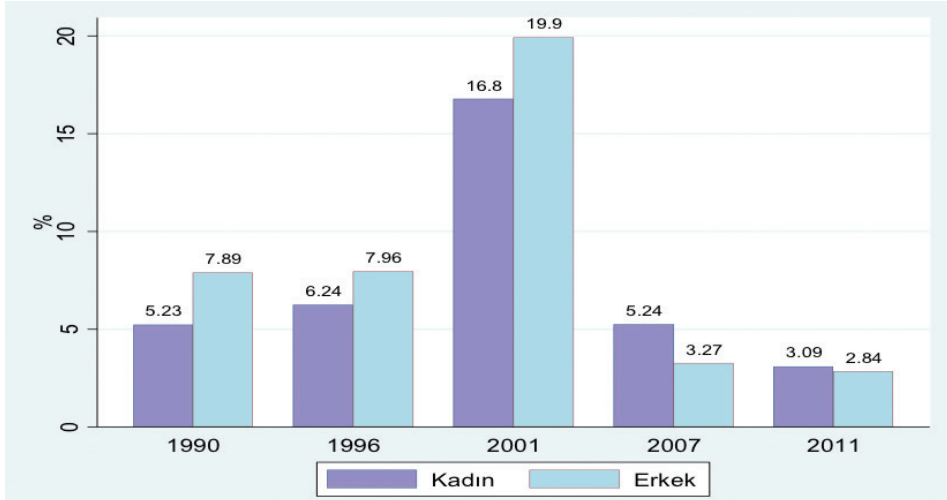
7 Bu yargı ile yoksulluğun hanehalkı seviyesinde ölçülmesinin kadın yoksulluğu ile ilgili fikir vermeyeceği ilk bakışta tezat gibi görünse de, burada sorulan, kadınların hanehalkı gelirinden ne kadar memnun olduğudur. Bir diğer deyişle, analiz birimimiz kadındır hanehalkı değildir.

sında %3’lük bir fark olmasına rağmen kentte bu fark %1’in altındadır. Yine resmî istatistikler üzerinden kadın yoksulluğunun eğitim seviyesiyle nasıl değiştiğine baktığımızda (Ek Şekil A-2), eğitim seviyesinin artmasıyla genel olarak yoksulluğun azaldığı gözlemlenmektedir. Fakat ilköğretim mezunlarının ilkökul mezunlarına göre daha fazla eğitim almalarına rağmen, yoksullukları ilkökul mezunlarından daha fazladır. Bu da bizi, eğitimin lineer olarak yoksulluğun azalmasına katkıda bulunmadığını ve başka değişkenlerin de açıklayıcı olarak hesaba katılmasının gerekli olduğunu düşündürmektedir.

3.2 Hane Halkı Gelirinden Memnuniyete Göre

Şekil 2’de maddi durumundan hiç memnun olmayanların yoksul kabul edildiği tanıma göre baktığımızda, yoksulluğun zaman içinde 2001 yılı hariç net bir şekilde azaldığını görüyoruz. 2001 yılındaki keskin artış aslında 2001 krizinin etkilerini gösterdiğinden, kullandığımız ölçeğin yoksulluğu göstermekte güvenilir olduğu ile ilgili de bir fikir verebilir. Ayrıca, 2001 yılı içinde önce kadınların yoksulluk oranı erkeklerden az iken, 2001 yılı sonrasında erkeklerin yoksulluk oranından daha fazla olduğu gözlemlenmektedir. Resmî istatistiklerde belirtilen kadınların yoksulluğunun daha fazla olmasıyla 2001 yılından itibaren gözükür uyum da bizim için önemli bir güvenilirlik göstergesidir. Bununla beraber, maddi durumundan hiç memnun olmayanların oranının, resmî istatistiklerle belirtilen yoksulluk oranlarının çok altında kaldığı söylenebilir.

Şekil 2: Türkiye’de Yıllar İçinde Cinsiyete Göre Yoksulluğun Değişimi

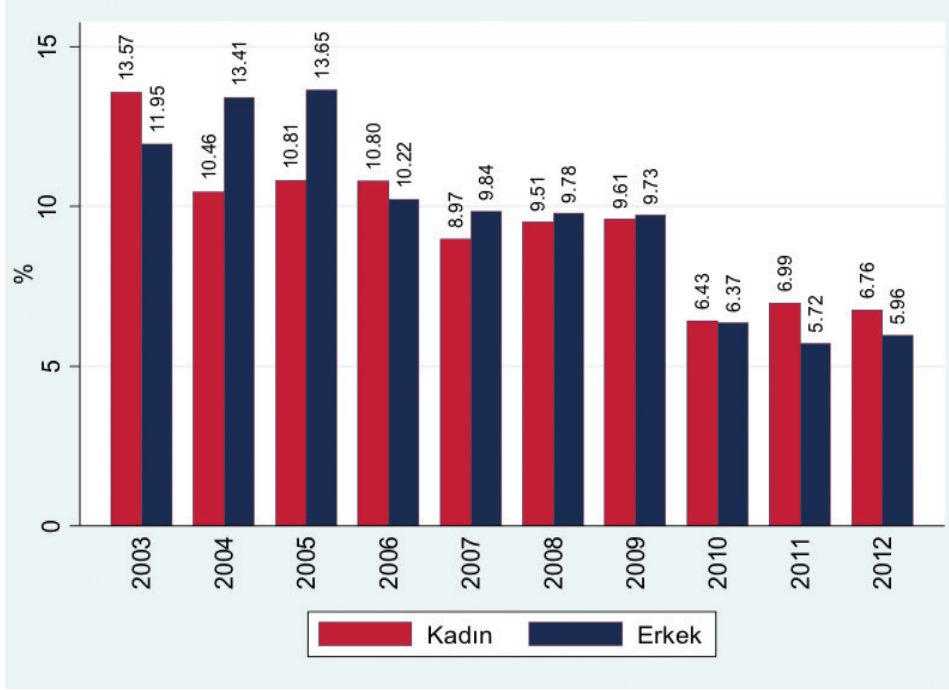
Kaynak: Dünya Değerler Anketi (World Values Survey), 1990-2011

Şekil 3’de hane halkı gelirinden hiç memnun olmayanların yoksul kabul edildiği tanıma göre baktığımızda, yoksulluğun 2003-2012 yılları arasında hem kadın hem erkek-

ler için net bir şekilde azaldığı sonucuna ulaşılmaktadır. Benzer şekilde, birçok yılda (2003, 2006, 2010,2011, 2012) kadınların yoksulluk oranı erkeklerinkinden fazladır ve yine bu oranlar resmî istatistiklerde belirtilen yoksulluk oranlarının çok altında kalmaktadır.

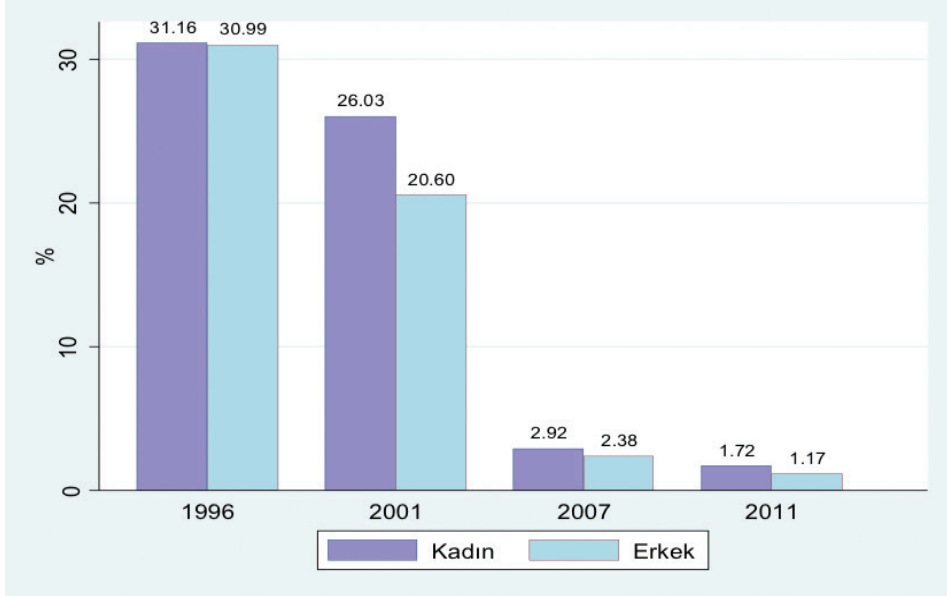
şekil 3: Türkiye’de Yıllar İçinde Cinsiyete Göre Yoksulluğın Değışimi

Kaynak: Yaşam Memnuniyeti Araştırması, 2003-2012

3.3 Özgür Seçimler Yapabilme Bakımından

şekil 4’te yoksun (hayatını yönlendirmede kendini hiç kontrol sahibi görmeyen) bireylerin yıllar içindeki değışimi gösterilmektedir.

Şekil 4: Türkiye'de Yıllar İçinde Cinsiyete Göre Yoksunluk Algısının Değişimi

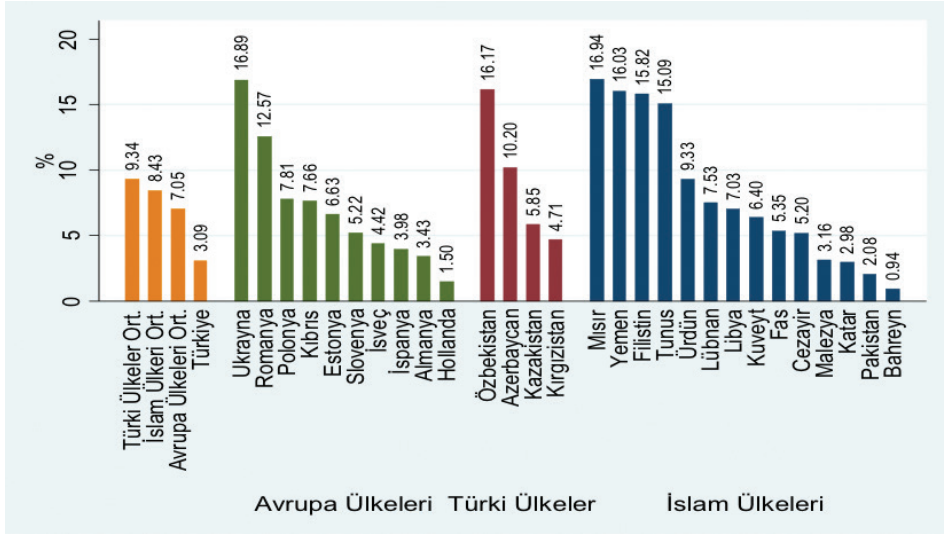
Kaynak: Dünya Değerler Anketi, 1996-2011

Bu grafiğe göre, yoksunluğun zaman içinde düzenli olarak azaldığı görülmektedir. Bütün yıllar için kadınların yoksunluk oranı erkeklerinkinden çok az bir miktar daha fazladır.

4. Ülkeler Arası Kıyaslama

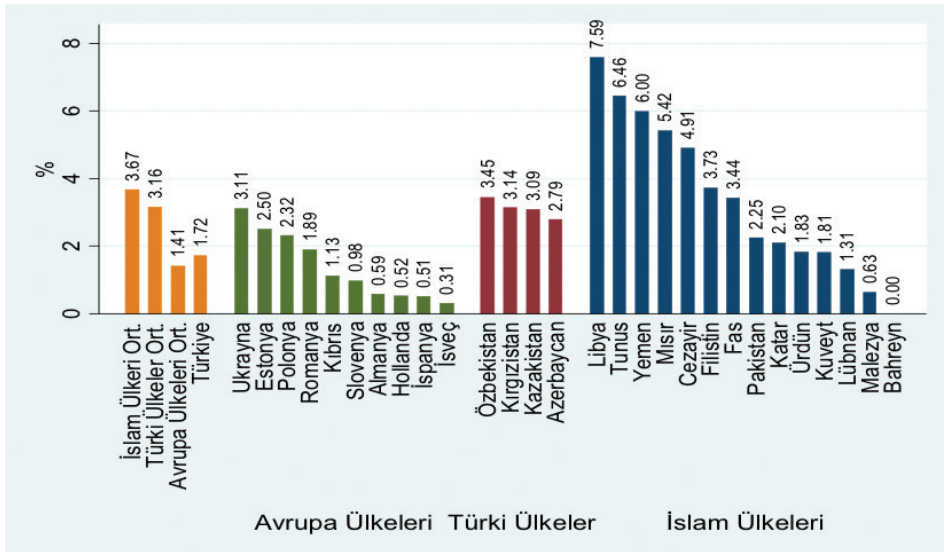
Önceden bahsedildiği gibi DDA veriseti ülkelerin kıyaslanmasına imkân vermektedir. Bu veri setinin en son dalgası (2010-2014 arası) kullanılarak ülkeler kıyaslandığında Türkiye'deki kadınların maddi durumundan hiç memnun olmama oranlarının Türki ülkelerden, İslâm ülkeleri ve Avrupa ülkeleri ortalamasından daha düşük olduğu söylenebilir (Şekil-5).

Şekil 5: Ülkeler Arası Kadınların Maddi Durumundan Memnuniyetsizliği (=1)

Kaynak: Dünya Değerler Anketi, 2010-2014

Şekil 6: Ülkeler Arası Kadınların Yoksunluk Algısı (=1)

Kaynak: Dünya Değerler Anketi, 2010-2014

Benzer şekilde, Şekil-6'da hayatlarını kendi kontrolünde görmeme algıları ülkeler arasında kıyaslandığında, Türkiye'deki kadınların ortalama olarak İslam ülkeleri ve Türki ülkelerden daha iyi durumda oldukları ancak Avrupa ülkelerindeki kadınlara göre

hayatlarını daha az kendi kontrollerinde gördükleri değerlendirilebilir.

5. Analiz Sonuçları

5.1 Yaşam Memnuniyeti Araştırması

YMA’da erkeklere ait gözlemleri ve kontrol değişkenlerini oluşturduğumuz soruları cevapsız bırakan kişileri çıkardığımızda, elimizde 37.163 kadına ait gözlem kalmıştır. Bu gözlemlere ait betimleyici istatistikler Tablo 1’de bulunmaktadır.

Tablo 1: Yaşam Memnuniyeti Anketi Betimleyici İstatistikler (N=37,163)

	Toplam	Yoksul	YoksulOlmayan
Gelirden Memnuniyet	2.90 [1.03]		
Yoksul	0.09 [0.29]		
Yaş	42.40 [16.22]	40.71 [15.14]***	42.57 [16.32]
Kent	0.70 [0.46]	0.68 [0.47]**	0.70 [0.46]
İşle İlgili Durumu			
Çalışıyor	0.21 [0.41]	0.18 [0.39]***	0.22 [0.41]
İşle ilgisi sürüyor	0.01 [0.07]	0.01 [0.08]	0.01 [0.07]
İşsiz	0.02 [0.16]	0.04 [0.20]***	0.02 [0.15]
Ev işleriyle meşgul	0.63 [0.48]	0.65 [0.48]*	0.62 [0.48]
Öğrenci	0.02 [0.15]	0.01 [0.11]***	0.02 [0.15]
Emekli	0.05 [0.22]	0.04 [0.19]***	0.05 [0.22]
Mevsimlik çalışan	0.01 [0.09]	0.01 [0.09]	0.01 [0.09]
Çalışamaz durumda	0.04 [0.20]	0.06 [0.23]***	0.04 [0.20]
İrad sahibi	0.00 [0.05]	0.00 [0.05]	0.00 [0.05]
Diğer	0.01 [0.07]	0.01 [0.07]	0.01 [0.07]
Medeni Durumu			
Hiç evlenmedi	0.14 [0.34]	0.12 [0.32]**	0.14 [0.35]
Evli	0.74 [0.44]	0.73 [0.44]	0.74 [0.44]
Eşi ölmüş	0.10 [0.30]	0.10 [0.30]	0.10 [0.30]
Boşanmış/Ayrı yaşıyor	0.03 [0.17]	0.05 [0.21]***	0.03 [0.16]
Eğitim Seviyesi			
Bir okul bitirmemiş	0.28 [0.45]	0.35 [0.48]***	0.27 [0.44]
İlkokul	0.41 [0.49]	0.44 [0.50]**	0.41 [0.49]
İlköğretim/ortaokul	0.09 [0.29]	0.08 [0.28]	0.09 [0.29]
Lise	0.14 [0.35]	0.10 [0.30]***	0.15 [0.35]
Yüksekokul/üniversite	0.07 [0.26]	0.04 [0.19]***	0.07 [0.26]
Master/Doktora	0.01 [0.07]	0.00 [0.03]***	0.01 [0.08]

Örneklemin gelirden memnuniyet ortalaması 5 üzerinden 2,90'dur. Bu durumda, Türkiye'deki kadınlar gelirlerinden ortadan biraz daha az memnundurlar denilebilir. Örneklemin %9'u yoksuldur yani hane halkı gelirinden hiç memnun değildir. Yine Tablo 1'e göre yoksullarla yoksul olmayanlar arasında başka farklar da vardır. Sadece istatistiksel olarak anlamlı olan farklılıklar belirtilecektir (t-testinin p değeri ≤ 0.05). Buna göre, yoksul kadınların yoksul olmayan kadınlara göre yaşça daha genç, kırdan yaşayan, işsiz, ev işleriyle meşgul veya çalışamaz durumda, boşanmış veya ayrı yaşayan, eğitim seviyesi bakımından ise bir okulu bitirmemiş veya ilkököl mezunu olmaları daha yüksek ihtimaldir. Yani yoksul kadınların işle ilgili durum bakımından çalışan veya öğrenci olmaları, medeni durum bakımından hiç evlenmemiş olmaları, eğitim seviyesi bakımından ise lise veya üstü eğitime sahip olmaları daha az muhtemeldir.

5.2 Dünya Değerler Anketi

Erkeklerle ait gözlemleri ve kontrol değişkenlerini oluşturduğumuz soruları cevapsız bırakan kişileri çıkardığımızda yoksulluk analizi için 4.061; yoksunluk analizi için 3.557 kadına ait gözlem kalmıştır. Çünkü evde konuşulan dil ve seçme özgürlüğü algısı 1990 yılında sorulmadığından gözlem sayısı daha azdır. Anketin orijinalinde, dindarlık 3 kategori ile cevaplanmışken, ateistler çok az olduğundan (sadece 24 kişi) dindar olmadığını belirtenlerle birleştirilmiştir. Ayrıca, ankette evde konuşulan dil 7 kategoriyle cevaplanmışken, örnekleme Türkçe dışındaki diller çok az bulunduğundan (103 kişi Kürtçe ve Zazaca, 24 kişi de diğer dilleri anadili olarak belirtmiştir) hepsi tek bir kategoride toplanmıştır.

Bu örnekleme ait betimleyici istatistikler Tablo 2'de sunulmaktadır. Bu örneklemin maddi durumdan memnuniyet ortalaması 10 üzerinden 5.20'dir. DDA için de örneklemin %9'u yoksuldur yani maddi durumundan hiç memnun değildir. Örneklemin %18'i yoksunluk içindedir yani kendi hayatını hiç kontrol edemediğini düşünmektedir. Bu sonuçlara göre, yoksunluk insanı yoksulluktan daha fazla etkilemektedir. Bu kısımda sadece istatistiksel olarak anlamlı olan farklılıklar belirtilecektir (t-testinin p değeri ≤ 0.05). Yeri daha verimli kullanmak için Tablo 2'de yoksullarla yoksul olmayanlar arasında ve yoksunlar ile yoksun olmayanlar arasındaki istatistiksel fark ayrı bir sütunda gösterilmek yerine, yoksullar ve yoksunlar için değer üzerinde "*" ile gösterilmiştir. Sonuçlar yoksulların yoksul olmayanlara göre yaşça daha büyük, çok çocuk sahibi, işsiz, eşi ölmüş, sadece ilköğretimi bitirmiş veya meslek lisesini terk etmiş olma ihtimalinin daha yüksek olduğunu ve öğrenci veya üniversite mezunu olma ihtimalinin daha düşük olduğunu göstermektedir. Öte yandan yoksun kadınların, yoksun olmayanlara göre yaşça büyük, çok çocuk sahibi, dindar, anne, Türkçe konuşan, evli veya eşi ölmüş, ev işiyle meşgul, ilköğretimi bitirmiş, meslek lisesini terk etmiş veya meslek lisesi mezunu olma ihtimali daha yüksek; buna karşılık hiç evlenmemiş, tam zamanlı çalışan, emekli, öğrenci ve üniversite mezunu olma ihtimali daha düşüktür.

Tablo 2: Dünya Değer Araştırması Betimleyici İstatistikler

	Toplam (N=4,162)	Yoksul (N=4,061)	Yoksun (N=3,557)
Maddi Durumdan Memnuniyet	5.21 [2.31]		4.48 [2.50]***
Yoksul	0.09 [0.29]		0.20 [0.40]***
Seçme Özgürlüğü Algısı	5.89 [3.14]	4.96 [3.63]***	
Yoksun	0.18 [0.38]	0.35 [0.48]***	
Yaş	36.97 [13.41]	38.36 [13.24]*	38.30 [13.75]**
Çocuk Sahibi	0.75 [0.43]	0.81 [0.39]**	0.84 [0.37]***
Çocuk Sayısı	2.18 [1.92]	2.61 [2.05]***	2.85 [2.18]***
Anne-babasıyla yaşıyor	0.24 [0.43]	0.25 [0.44]	0.25 [0.43]
Dindar	0.83 [0.38]	0.80 [0.40]	0.90 [0.30]***
Evde Türkçe konuşuluyor	0.96 [0.19]	0.97 [0.16]	0.99 [0.09]***
Medeni Durumu			
Evli veya birlikte yaşıyor	0.73 [0.44]	0.73 [0.45]	0.76 [0.42]*
Boşanmış/Ayrı yaşıyor	0.02 [0.15]	0.03 [0.18]	0.02 [0.14]
Eşi ölmüş	0.06 [0.24]	0.09 [0.28]*	0.09 [0.28]***
Hiç Evlenmemiş	0.19 [0.39]	0.15 [0.36]	0.13 [0.33]***
İşle İlgili Durumu			
Tam zamanlı çalışan	0.12 [0.33]	0.10 [0.30]	0.08 [0.26]***
Yarı zamanlı çalışan	0.05 [0.21]	0.07 [0.25]	0.05 [0.23]
Kendi işinde çalışan	0.03 [0.16]	0.02 [0.13]	0.02 [0.14]
Emekli	0.04 [0.20]	0.02 [0.15]	0.02 [0.15]**
Ev işleriyle meşgul	0.67 [0.47]	0.70 [0.46]	0.77 [0.42]***
Öğrenci	0.05 [0.22]	0.03 [0.17]*	0.01 [0.11]***
İşsiz	0.04 [0.19]	0.06 [0.23]*	0.04 [0.20]
Diğer	0.01 [0.08]	0.01 [0.07]	0.00 [0.06]
Eğitim Seviyesi			
Hiç okula gitmemiş	0.01 [0.07]	0.00 [0.05]	0.00 [0.00]
İlköğretimi bitirmemiş	0.02 [0.14]	0.02 [0.15]	0.01 [0.10]*
İlköğretimi bitirmiş	0.12 [0.32]	0.17 [0.38]***	0.15 [0.36]***
Meslek lisesini bitirmemiş	0.07 [0.26]	0.10 [0.30]*	0.15 [0.35]***
Meslek lisesi mezunu	0.39 [0.49]	0.39 [0.49]	0.47 [0.50]***
Genel liseyi bitirmemiş	0.05 [0.21]	0.06 [0.23]	0.05 [0.21]
Genel lise mezunu	0.06 [0.23]	0.06 [0.23]	0.05 [0.23]
Üniversite bitirmemiş	0.05 [0.22]	0.04 [0.20]	0.05 [0.21]
Üniversite veya üstü mezunu	0.14 [0.35]	0.11 [0.31]*	0.06 [0.24]***

Çalışmamız açısından en çarpıcı sonuç, yoksul kadınların hayatlarını kontrol ediyor olma algısının yoksul olmayanlara göre çok daha düşük olması ve yoksun kadınların da maddi durumlarından memnuniyet oranlarının çok daha düşük olmasıdır. Bir diğer deyişle, yoksulluk ve yoksunluk arasında güçlü bir ilişki görülmektedir.

5.3 Regresyon Analizi

Tablo 3'de YMA için En Küçük Kareler Yöntemi (EKK)⁸ kullanılarak 4 model üzerinden yapılan regresyon analizinin sonuçları gösterilmektedir. 1. sütundaki modelde sadece her yıl için ayrı bir kukla değişken vardır. Buna göre, 2003-2012 arası dönemde kadınlar için yoksulluk zaman içinde azalmaktadır. 2. sütunda, medeni hal kontrol değişkenleri eklenmiş model tahmin edilmiştir. Buna göre, hiç evlenmemişlere kıyasla, evli olmak, eşi ölmüş veya boşanmış olmak yoksullukla pozitif ilişkilidir. Boşanmış veya eşi ölmüş olmanın özellikle çalışmayan kadınlar açısından getirdiği maddi külfeti anlamak çok zor değil. Fakat, evli olmakla yoksulluğun pozitif ilişkili olması, bu araştırma için gözlemleyemediğimiz çocukların etkisinden kaynaklanıyor olabilir. Çocukların etkisinden arındırılmış evliliğin etkisine Dünya Değerler Araştırması'nda bakabileceğiz. 3. sütunda, iş hayatıyla ilgili durum değişkenleri modele eklendiğinde, işsiz ve çalışamaz durumda olmanın yoksullukla güçlü bir pozitif ilişki içinde olduğu tespit edilmektedir. İlginç bir şekilde, ev işleriyle meşgul olmanın yoksullukla anlamlı bir ilişkisi yoktur. 4. sütunda eğitim kategorilerinin ilişkisi yüksekokul/üniversite mezunları veya üstü eğitime sahip olanlar taban alınarak incelendiğinde, eğitimle yoksulluk arasında yaklaşık lineer bir negatif ilişki olduğunu tespit etmekteyiz. Kontrol değişkenleri arasında katsayısı en yüksek olanlar, boşanmış veya ayrı yaşıyor olmak, işsiz olmak ve hiçbir okul bitirmemiş olmaktır.

Tablo 4'te DDA için EKK⁹ kullanılarak yapılan regresyon analizinin sonuçları sunulmaktadır. 1. sütundaki modelde anketin yapıldığı her yıl için ayrı bir kukla değişken, katılımcının yaşı, anne-babasıyla beraber yaşayıp yaşamadığı, medeni durumu, çocuk sayısı, iş hayatı durumu ile ilgili değişkenler vardır. Buna göre, çocuk sayısı hesaba katıldığında evli olmak veya birlikte yaşıyor olmakla yoksulluk arasında anlamlı bir ilişki yoktur. 1. sütunda çocuk sayısı ile yoksulluk arasında %10 güven aralığındaki ilişki 2. sütunda diğer değişkenlerin eklenmesiyle anlamını yitirmiştir. YMA ile benzer şekilde, boşanmış veya ayrı yaşıyor olmak veya eşi ölmüş olmak ve eğitim seviyesi yoksullukla çok güçlü bir ilişki içindedir. Tüm modellerde (1-5 sütunların hepsinde) iş hayatıyla ilgili tüm durum değişkenleri ile yoksulluk arasında, herhangi bir anlamlı ilişki bulunamamıştır. YMA ile aynı şekilde, DDA sonuçlarına göre ev işleriyle meşgul olmanın yoksullukla anlamlı bir ilişkisi yoktur. 2. sütunda eğitim kategorilerinin ilişkisi üniversite mezunları baz alınarak incelendiğinde, eğitimle yoksulluk arasında yaklaşık olarak lineer bir negatif ilişki olduğunu tespit etmekteyiz. 3. sütunda din-

8 Aynı modeller probit modeliyle de tahmin edilmiştir, sonuçlar EKK sonuçlarına benzer olduğundan ve EKK sonuçları marjinal analiz açısından daha kolay olduğundan EKK sonuçları sunulmuştur.

9 Aynı modeller probit modeliyle de tahmin edilmiştir, sonuçlar EKK sonuçlarına benzer olduğundan ve EKK sonuçları marjinal analiz açısından daha kolay olduğundan EKK sonuçları sunulmuştur.

darlık değişkeni modele eklendiğinde, dindar olmakla yoksulluk arasında da anlamlı bir negatif ilişki gözlemlenmektedir. 4. sütunda, evlerinde Türkçe konuşulan ailelerde yoksulluk arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. 5. sütunda modele yoksunluk değişkeni de eklenmiştir. Bu modelin sonuçlarına göre yoksunluğu en çok arttıran değişkenler, boşanmış veya ayrı yaşıyor olmak ve eşi ölmüş olmak; düşük eğitim seviyesine sahip olmak ve yoksun olmaktır.

Tablo 5’te DDA verileri kullanılarak EKK¹⁰ yöntemiyle tahmin edilen yoksunluğu açıklayıcı regresyon sonuçları sunulmaktadır. Tablo 4’teki regresyon analiziyle aynı modeller sadece 5. sütundaki modelde yoksulluk değişkeni eklenerek tahmin edilmiştir. Yoksul değişkenin modele eklenmesi maddi yoksulluğun yoksunluk ile ilişkisini görebilmek içindir. Buna göre, yoksunluğu açıklayıcı faktörler arasında katsayısı en büyük olan düşük eğitim seviyesi kategorileri ile yoksulluktur. Her 5 modelde de çocuk sayısı ile yoksunluk arasında anlamlı lineer bir ilişki bulunmaktadır. En kapsayıcı model olan 5. sütundaki modelde, yoksulluktan farklı olarak, medeni durumla yoksunluk arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Her 5 modelde de iş hayatıyla ilgili durum değişkenleri ile yoksunluk arasında, herhangi bir anlamlı ilişki bulunamamıştır. Önceki bulgularla aynı doğrultuda, ev işleriyle meşgul olmanın yoksunlukla anlamlı bir ilişkisi yoktur. 2. sütunda eğitim kategorilerinin ilişkisi üniversite mezunları baz alınarak incelendiğinde, eğitimle yoksunluk arasında yaklaşık olarak lineer bir negatif ilişki olduğunu tespit etmekteyiz. 3. sütunda dindar olmakla yoksunluk arasında da anlamlı bir pozitif ilişki olduğu tespit edilmektedir. 4. sütunda, evinde Türkçe konuşulan kadınların istatistiksel olarak anlamlı ölçüde kendilerini daha yoksun hissettikleri tespit edilmiştir.

10 Aynı modeller probit modeliyle de tahmin edilmiştir, sonuçlar EKK sonuçlarına benzer olduğundan ve EKK sonuçları marjinal analiz açısından daha kolay olduğundan EKK sonuçları sunulmuştur.

Tablo 3: YMA Verilerinden Yoksulluk Analizi Regresyon Sonuçları (N=37,163)

	(1)	(2)	(3)	(4)
Evli		0.03***	0.03***	0.02***
(ref. Hiç Evlenmemiş)		(6.78)	(5.71)	(4.17)
Eşi ölmüş		0.07***	0.05***	0.04***
		(8.38)	(6.59)	(5.13)
Boşanmış/Ayrı yaşıyor		0.09***	0.09***	0.09***
		(9.58)	(9.31)	(9.06)
Çalışıyor			-0.01	-0.01
(ref. Diğer)			(-0.33)	(-0.42)
İş ile ilgisi sürüyor			0.00	0.00
			(0.14)	(0.02)
İşsiz			0.07***	0.07***
			(3.28)	(3.34)
Ev işleriyle meşgul			0.02	0.00
			(1.03)	(0.10)
Öğrenci			-0.02	-0.02
			(-0.97)	(-0.79)
Emekli			-0.00	0.01
			(-0.00)	(0.54)
Mevsimlik çalışan			0.01	-0.01
			(0.27)	(-0.48)
Çalışamaz durumda			0.07***	0.05**
			(3.21)	(2.28)
İrad sahibi			0.04	0.03
			(1.15)	(0.79)
Bir okul bitirmemiş				0.09***
(ref. Üniversite mezunu/üstü)				(13.07)
İlkokul				0.06***
				(8.85)
İlköğretim/ortaokul				0.03***
				(4.24)
Lise				0.01
				(1.57)
2004	-0.03***	-0.04***	-0.05***	-0.05***
	(-4.07)	(-4.70)	(-6.03)	(-5.87)
2005	-0.03***	-0.03***	-0.04***	-0.04***
	(-3.59)	(-4.21)	(-5.51)	(-5.37)
2006	-0.03***	-0.03***	-0.05***	-0.04***
	(-3.58)	(-4.27)	(-5.66)	(-5.38)
2007	-0.05***	-0.05***	-0.06***	-0.06***
	(-5.98)	(-6.70)	(-7.95)	(-7.55)
2008	-0.04***	-0.04***	-0.06***	-0.05***
	(-5.18)	(-5.84)	(-7.03)	(-6.44)
2009	-0.04***	-0.04***	-0.06***	-0.05***
	(-5.22)	(-5.94)	(-7.20)	(-6.74)
2010	-0.07***	-0.08***	-0.09***	-0.08***
	(-9.37)	(-10.11)	(-11.26)	(-10.61)
2011	-0.06***	-0.07***	-0.08***	-0.07***
	(-8.57)	(-9.25)	(-10.32)	(-9.58)
2012	-0.07***	-0.07***	-0.08***	-0.08***
	(-8.99)	(-9.76)	(-10.96)	(-10.01)

Not: Bu sonuçlar yaş ve kente yaşama değişkenlerini de içermektedir. t-değerleri parantezde, *** $p < 0.01$, ** $p < 0.05$, * $p < 0.10$

Tablo 4: DDA Verilerinden Yoksulluk Analizi Regresyon Sonuçları (N=4,061¹¹)

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
Çocuk Sayısı	0.01***	0.00	0.01	0.00	0.00
	(2.77)	(1.37)	(1.49)	(1.23)	(0.83)
Evlü veya birlikte yaşıyor (ref. Hiç Evlenmemiş)	0.01 (0.58)	0.01 (0.70)	0.01 (0.73)	0.01 (0.38)	0.01 (0.45)
Boşanmış/Ayrı yaşıyor	0.08** (2.38)	0.08** (2.39)	0.08** (2.38)	0.07* (1.85)	0.06* (1.73)
Eşi ölmüş	0.06** (2.05)	0.06** (2.00)	0.06** (2.03)	0.07** (2.11)	0.06* (1.91)
Tam zamanlı çalışan (ref. Diğer)	-0.03 (-0.52)	-0.02 (-0.40)	-0.03 (-0.46)	0.05 (0.67)	0.05 (0.72)
Yarı zamanlı çalışan	-0.01 (-0.11)	-0.01 (-0.10)	-0.01 (-0.15)	0.06 (0.83)	0.06 (0.85)
Kendi işinde çalışan	-0.05 (-0.86)	-0.05 (-0.87)	-0.06 (-0.91)	0.03 (0.34)	0.03 (0.39)
Emekli	-0.08 (-1.38)	-0.08 (-1.34)	-0.08 (-1.37)	-0.00 (-0.03)	0.01 (0.08)
Ev işleriyle meşgul	-0.03 (-0.50)	-0.04 (-0.67)	-0.04 (-0.68)	0.04 (0.55)	0.04 (0.58)
Öğrenci	-0.05 (-0.78)	-0.04 (-0.68)	-0.04 (-0.74)	0.02 (0.34)	0.03 (0.40)
İşsiz	0.03 (0.51)	0.03 (0.54)	0.03 (0.49)	0.12 (1.58)	0.12 (1.53)
İlköğretim mezunu/daha az (ref. Üniversite mezunu)		0.06*** (3.05)	0.07*** (3.28)	0.06** (2.49)	0.05** (2.14)
Meslek lisesini bitirmemiş		0.07*** (3.25)	0.07*** (3.44)	0.08*** (3.27)	0.06*** (2.62)
Meslek lisesi mezunu		0.03** (2.02)	0.03** (2.30)	0.03** (1.98)	0.02 (1.52)
Genel liseyi bitirmemiş		0.07*** (2.75)	0.07*** (2.85)	0.06** (2.20)	0.06** (2.04)
Genel lise mezunu		0.03* (1.66)	0.04* (1.82)	0.04* (1.72)	0.04 (1.49)
Üniversite bitirmemiş		0.03 (1.15)	0.03 (1.28)	0.03 (1.12)	0.03 (1.23)
Dindar			-0.03** (-2.21)	-0.03** (-2.21)	-0.04*** (-2.59)
Evde konuşulan dil Türkçe				-0.01 (-0.31)	-0.02 (-0.67)
Yoksun					0.07*** (5.26)
R değeri	0.05	0.06	0.06	0.06	0.06

Not: Bu sonuçlarda yaş, aile ile birlikte yaşama durumu ve yıl kukla değişkenleri de bulunmaktadır. t-değerleri parantezde, *** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.10

¹¹ 4 ve 5. sütündeki gözlem sayısı sırasıyla evde konuşulan dil 1990 yılında sorulmadığından ve yoksunluk ile ilgili eksik gözlemlerden dolayı, 3,414 ve 3,384’tür.

Tablo 5: DDA Verilerinden Yoksunluk İçin Regresyon Analizi (N=3,557¹²)

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
Çocuk Sayısı	0.03***	0.01***	0.01***	0.01***	0.01***
	(6.25)	(2.79)	(2.58)	(2.70)	(2.61)
Evlü veya birlikte yaşıyor (ref. Hiç evlenmemiş)	-0.01 (-0.59)	-0.01 (-0.35)	-0.01 (-0.40)	-0.01 (-0.36)	-0.01 (-0.40)
Boşanmış/Ayrı yaşıyor	0.06 (1.27)	0.07 (1.55)	0.07 (1.62)	0.08* (1.73)	0.07 (1.57)
Eşi ölmüş	0.08** (2.03)	0.07* (1.87)	0.07* (1.80)	0.07* (1.85)	0.06* (1.66)
Tam zamanlı çalışan (ref. Diğer)	-0.04 (-0.42)	-0.04 (-0.46)	-0.04 (-0.42)	-0.03 (-0.37)	-0.04 (-0.43)
Yarı zamanlı çalışan	0.02 (0.21)	-0.01 (-0.15)	-0.01 (-0.11)	-0.00 (-0.02)	-0.01 (-0.10)
Kendi işinde çalışan	-0.02 (-0.20)	-0.05 (-0.49)	-0.04 (-0.46)	-0.04 (-0.43)	-0.04 (-0.47)
Emekli	-0.07 (-0.78)	-0.09 (-0.95)	-0.09 (-0.94)	-0.08 (-0.83)	-0.08 (-0.84)
Ev işleriyle meşgul	0.04 (0.39)	-0.03 (-0.30)	-0.03 (-0.32)	-0.02 (-0.18)	-0.02 (-0.23)
Öğrenci	-0.05 (-0.49)	-0.05 (-0.54)	-0.04 (-0.49)	-0.04 (-0.41)	-0.04 (-0.45)
İşsiz	0.07 (0.74)	0.04 (0.45)	0.05 (0.50)	0.04 (0.45)	0.03 (0.31)
İlköğretim mezunu/daha az (ref. Üniversite mezunu)		0.16*** (5.97)	0.15*** (5.59)	0.15*** (5.27)	0.14*** (5.05)
Meslek lisesini bitirmemiş		0.23*** (8.03)	0.22*** (7.67)	0.22*** (7.59)	0.22*** (7.31)
Meslek lisesi mezunu		0.11*** (5.89)	0.10*** (5.36)	0.09*** (4.83)	0.08*** (4.67)
Genel liseyi bitirmemiş		0.06* (1.78)	0.05 (1.58)	0.05 (1.61)	0.05 (1.41)
Genel lise mezunu		0.10*** (3.53)	0.09*** (3.19)	0.08*** (2.73)	0.07*** (2.58)
Üniversite bitirmemiş		-0.03 (-1.06)	-0.04 (-1.28)	-0.04 (-1.41)	-0.04 (-1.52)
Dindar			0.06*** (3.75)	0.06*** (3.74)	0.07*** (3.96)
Evde konuşulan dil Türkçe				0.07** (2.09)	0.07** (2.14)
Yoksul					0.11*** (5.26)
R değeri	0.14	0.16	0.17	0.17	0.17

Not: Bu sonuçlarda yaş, aile ile birlikte yaşama durumu ve yıl kukla değişkenleri de bulunmaktadır. t-değerleri parantezde, *** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.10

12 4. ve 5. sütundaki gözlem sayısı evde konuşulan dili cevapsız bırakan çok sayıda kişi olduğundan dolayı, 3.484'tür.

Tartışma ve Sonuç

Kadınlar maalesef ki birçok gelişmiş ülkede olduğu gibi ülkemiz de özellikle 2001 yılı sonrası dönemde erkeklerden daha yoksul ve daha yoksun durumdadır. Bununla birlikte, memnuniyet verici olarak söylenebilir ki, kadınların yoksulluğu da yoksunluğu da zaman içinde azalmaktadır.

Dünya Değerler Araştırması’nın 2010-2014 arasında yürütülen en son dalgasına katılan ülkeler arasında bir kıyaslama yaptığımızda, Türkiye’deki kadınların yoksulluğunun Türkî cumhuriyetlerden, İslâm ülkelerinden ve Avrupa ülkelerinden daha iyi durumda olduğu görülmektedir. Fakat belirtmekte fayda var ki, Türkiye’deki kadınların Ukrayna, Romanya gibi Doğu Avrupa ülkelerindeki kadınlardan yoksulluk açısından daha iyi olması akla yatkın görünürken, Almanya, İsveç gibi kişi başına düşen millî geliri Türkiye’nin iki katından fazla olan ülkelerdeki kadınlardan daha az yoksulluk belirtiliyor olması bazı soru işaretlerini akla getirmektedir. Türkiye’deki kadınların; durumlarını, geçmiş yaşantılarıyla veya bir önceki kuşak insanların yaşantılarıyla kıyaslayarak maddi durumlarındaki görece iyileşmeden dolayı daha çok memnun olmaları muhtemeldir. Ayrıca, dindarlığın yoksulluk ile negatif ilişkisi, dindar olmayanlarla aynı maddi imkânlarla sahip olsalar bile, dindarların hallerinden şikâyet etmekten kaçınmalarıyla alakalı olabilir. Ancak bu durum, dindar insanların daha az yoksul olduğu anlamına gelmez. Bu sonuçlar, bir bakıma Amartya Sen’in (2004) fayda bazlı yoksulluk ölçümü ile ilgili eleştirilerini doğrular niteliktedir. Bununla beraber, kadınların yoksunlukla ilgili değerlendirmeleri açısından kıyasladığımızda Türkiye’deki kadınlar, Türkî cumhuriyetler, İslâm ülkeleri ve Doğu Avrupa ülkelerindeki kadınlardan daha az ortalama yoksunluk belirtirken, Batı Avrupa ülkelerindeki kadınlardan biraz daha fazla yoksunluk belirtmiştir. Bu ise akla yatkındır.

Diğer birçok ülkede olduğu gibi uzun yıllar boyunca Türkiye’de kadınların toplumdaki statüsünü iyileştirmek için en gerekli politikanın kadın istihdamını artırmak olduğu düşünülmüştür. Fakat bu çalışmada kullanılan gerek 37.631 kadının gözlemine dayanan YMA verisine göre, gerek DDA verisine göre, çalışmanın kadınların yoksulluğuna istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi bulunamamıştır. Hatta DDA verilerine göre iş hayatıyla ilgili göstergelerin ne yoksullukla ne yoksunlukla anlamlı bir istatistiksel ilişkisi yoktur. Bu sonuç ilk bakışta mantıksız görünse de, kadınların çalışmasının onları yoksulluktan kurtarmadığı Diane Pearce (1978)’in makalesi ile birçok diğer çalışma tarafından da (örneğin Dijkstra and Hanmer (2000) ortaya konmuştur. Bu çalışmaların vurgu yaptığı husus, kadınların genelde düşük ücret ödeyen, düşük statülü ve kariyer gelişimlerine fırsat vermeyen işlerde çalıştıkları ve bu durumun onları yoksulluktan kurtarmadığı gerçeğidir. Düşük ücret, sosyal güvencesiz ve düzensiz iş hayatı, Türkiye’de kadın istihdamının, maalesef ki, genel durumunu oluşturmaktadır (Yıldırım alp & Özdemir, 2013). Bundan dolayı, kadınların yoksulluklarını azaltmaya yönelik politikalar, sadece kadın istihdamının nicel olarak artırılmasından ibaret olmamalı; ayrıca nitelik olarak iyi işlerde çalışabilecek kadın beşerî sermayesinin yetiştirilmesine odaklanmalıdır. Bu da ancak iyi eğitim ile mümkündür. Bu çalışmanın bulgularından olan yoksulluk, yoksunluk ve eğitim arasındaki güçlü negatif ilişki bu iddiamızı desteklemektedir.

Hem YMA hem DDA sonuçları, iş hayatı ve eğitim seviyesi hesaba katıldıktan sonra bile eşi ölmüş veya boşanmış olmak ile yoksulluk arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit ettiğinden dolayı, boşanmış veya eşi ölmüş kadınlara yönelik yardımların kadın yoksulluğunu azaltmakta daha verimli olacağına işaret etmektedir. Bu sonuçla paralel bulgular Pearce (1978) ve Fukuda-Parr (1999) da mevcuttur. Bu çalışmalarda yoksulluğun hane halkı reisinin kadın olduğu ailelerde (örneğin boşanma, eşin vefat etmesi gibi durumlarda) daha çok gözlemleniyor olmasına dikkat çekilmiştir.

Bizim bulgularımız da literatür taramasında bahsedilen birçok çalışmanın tezi olan yoksulluk ve yoksunluğun birbirini besleyen olgular olduğunu teyit etmektedir. Bu çalışmada kullandığımız veri, sebep sonuç ilişkisinin yönünü (yoksunluğun yoksulluğa mı sebep olduğu yoksa yoksulluğun mu yoksunluğa sebep olduğunu) göstermek açısından yeterli olmasa bile, Türkiye'nin son 10 yılki GSMH'nin yüksek oranlarda artışıyla birlikte düşünüldüğünde yoksulluktaki düşüşün yoksunluk hissini de azalttığı sonucunu çıkarabiliriz.

Bu çalışmanın sonuçlarından olan dindarlığın kadınlardaki yoksunluk hissi ile güçlü bir ilişki içinde olduğu bulgusu da üzerinde durulması gereken bir husustur. Bu, dindar kadınlar arasındaki kader anlayışıyla da alâkadar olabilir, İslâmiyet'in Türkiye kültürü içindeki yorumuyla da ilgili olabilir. Inglehart and Norris (2003)'a göre sosyal hayata nüfuz eden dinler keskin cinsiyet ayrımlarını arttırmaktadır. Baliamoune-Lutz (2007), Donno and Russett (2005) özellikle İslâmiyet'in ataerkil olduğunu iddia etmekteyken, Seguino (2010) ise dinler arasında cinsiyet ayrımcılığı açısından anlamlı bir fark bulamamıştır. Işık (2013) nitel araştırma yöntemlerini kullandığı çalışmasında Türkiye'de dindarlığın, kadınların toplum içinde aktif olmaları için bir kaynak olarak kullanıldığını belirtmektedir. Noland (2005) tarafından vurgulandığı gibi İslâmiyet, diğer dinlerde olduğu gibi, yaşandığı zaman ve coğrafyanın şartlarına adapte olmaktadır. Türkiye'de 2000'li yıllarda dindarlığın, kadınların hayatlarını kontrol etmedeki özgürlük algılarına hangi kanallardan etki ettiği daha detaylı araştırılmalıdır.

Çocuk sayısı ile yoksunluk arasındaki güçlü ilişki de dikkate değerdir. Bu durum, ülkemizde çocuklar ile ilgili sorumlulukların aile içinde orantılı şekilde paylaştırılmadığı ve çocuk bakımıyla ilgili sorumlulukların çoğunun kadınların sırtına yüklenmiş olduğu gerçeğiyle de örtüşmektedir.¹³ Toplum olarak bu tarz göstergeleri bir sinyal olarak değerlendirmeli ve çocukları anneleri için yoksunluk değil mutluluk kaynağı haline getirecek şekilde çocuk bakımıyla ilgili sorumlulukların paylaşılmasına gayret etmeliyiz. Birçok ülkede olduğu gibi ülkemizde de çocuğun anne hayatındaki etkisi negatif olmaya devam ederse¹⁴, ya ülkedeki doğurganlık oranı (çocuk sayısı) daha da azalır ya da istenmeyen ve yeterince ilgilenilmeden büyüyen çocuklara sahip oluruz.

13 International Social Survey 2012 Türkiye verisine göre kadınlar haftada ortalama 24 saat aile üyelerinin bakımına zaman harcarken erkekler için 11 saat zaman harcamaktadırlar (ISSP, 2013).

14 Genelde gelişmiş ülkelerde yapılan çalışmalar ebeveynlerin yaşam memnuniyetinin daha düşük (Di Tella, MacCulloch, & Oswald, 2003), evlilikten memnuniyetlerinin daha az (Twenge, Campbell, & Foster, 2003) ve mutluluklarının daha düşük (A. E. Clark & Oswald, 2002) olduğunu göstermektedir. Buna ek olarak, Delpiano and Simonsen (2012) anneliğin kadınların sağlıklarına, finansal durumlarına negatif etkileri olduğunu tespit etmiş ve fazladan bir çocuk sahibi olmanın boşanma ihtimalini arttırdığını bulmuştur.

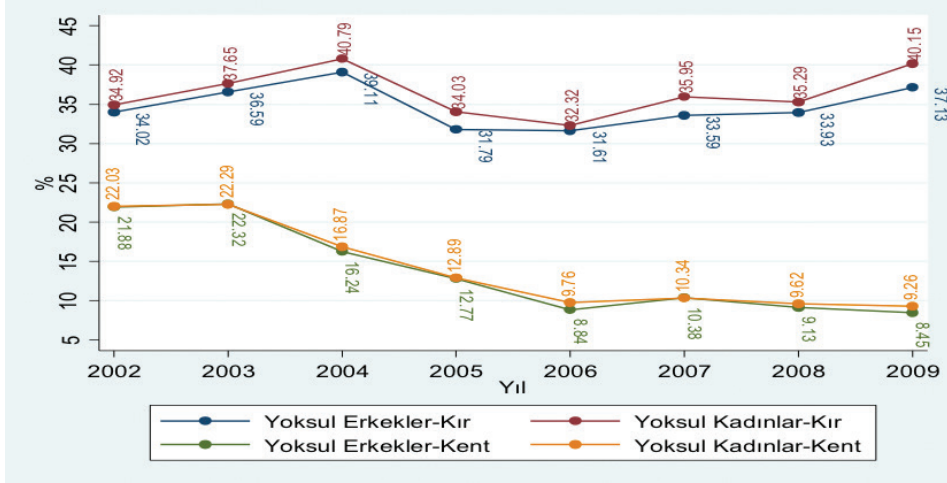
Kaynakça

- Agarwal, B. (1994). Gender and command over property: A critical gap in economic analysis and policy in South Asia. *World Development*, 22(10), 1455-1478.
- Alkire, S., & Black, R. (1997). A Practical Reasoning Theory of Development Ethics: Furthering the Capabilities Approach. *Journal of International Development*, 9(2), 263-279.
- ASBU. (2015). 2014 Turkey survey.
- Balioune-Lutz, M. (2007). Globalisation and gender inequality: Is Africa different? *Journal of African Economies*, 16(2), 301-348.
- Bank, T. W. (2017). Poverty.
- Bubeck, D. (1995). *Care, Gender and Justice*. Oxford, UK: Clarendon Press.
- Clark, A. (1997). Job Satisfaction and Gender: Why Are Women so Happy at Work? *Labor Economics*, 4(4), 341-372.
- Clark, A. E., & Oswald, A. J. (2002). Well-being in panels. unpublished working paper. University of Warwick. United Kingdom.
- Delpiano, J. C., & Simonsen, M. (2012). The Toll of Fertility on Mother’s Wellbeing. *Journal of Health Economics*, 752-766.
- Di Tella, R., MacCulloch, R., & Oswald, A. (2003). The macroeconomics of happiness. *Review of Economics and Statistics*, 809-827.
- Dijkstra, A., & Hanmer, L. (2000). Measuring Socio-Economic Gender Inequality: Toward an Alternative to the UNDP Gender-Related Development Index. *Feminist Economics*, 6(2), 41-75.
- Donno, D., & Russett, B. (2005). Islam, Authoritarianism, and Female Empowerment: What Are the Linkages? *World Politics*, 56(04), 582 - 607.
- Erdoğan, N. (2002). *Yoksulluk Halleri: Türkiye’de Kentsel Yoksulluğun Toplumsal Görünümleri*. İstanbul: Demokrasi Kitaplığı.
- Fehr, E., & Schmidt, K. M. (1999). A theory of fairness, competition, and cooperation. *The Quarterly Journal of Economics*, 114, 817-868.
- Fukuda-Parr, S. (1999). What does feminization of poverty mean? It isn’t just lack of income. *Feminist Economics*, 5(2), 99-103.
- Goedhart, T., Halberstadt, V., Kapteyn, A., & Praag, B. M. S. v. (1977). The Poverty Line: Concept and Measurement. *The Journal of Human Resources*, 12, 503-520.
- Humpries, J. (1993). “Gender Inequality and Economic Development”. In D. Bos (Ed.), *Economics in a Changing World Vol. 3 Public Policy and Economics Organization* (pp. 218-233). Basingstoke, UK: Macmillan.
- Inglehart, R., & Norris, P. (2003). *Rising tide: Gender equality and cultural change around the world*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- ISSP. (2013). *International Social Survey Programme: Family and Changing Gender Roles IV*. Retrieved from: <http://zcat.gesis.org/webview/>
- Işık, D. (2013). “Just Like Prophet Mohammad Preached: Labor, Piety, and Charity in Contemporary Turkey”. *Feminist Economics*, 20(4), 212-234.
- Juhász, A. (2012). A Satisfaction-Driven Poverty Indicator — A Bustle Around the Poverty Line. SOEP paper
- Kapteyn, A., Kooreman, P., & Willemse, R. (1988). “Some Methodological Issues in the Imp-

- lementation of Subjective Poverty Denitions”. *Journal of Human Resources*, 23(2), 222-242.
- Laderchi, C., Saith, R. R., & Stewart, F. (2003). “Does it matter that we do not agree on the definition of poverty? A comparison of four approaches”. *Oxford Development Studies*, 31(3), 243-274.
- Lundberg, S., Pollak, R., & Wales, T. (1997). “Do Husband and Wives Pool Their Resources? Evidence from the United Kingdom Child Benefit”. *Journal of Human Resources*, 32(3), 463- 480.
- Mill, J. (1869). *The Subjection of Women*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Noland, M. (2005). “Religion and economic performance”. *World Development*, 33(8), 1215–1232.
- Nussbaum, M. (2003). “Capabilities as Fundamental Entitlements: Sen and Social Justice”. *Feminist Economics*, 9(2-3), 33 – 59.
- Pearce, D. (1978). “The Feminization of Poverty: Women, Work, and Welfare”. *Urban and Social Change Review*, 11(1), 28-36.
- Ravallion, M. (2010). *Poverty Lines across the World*. Retrieved from World Bank:
- Robeyns, I. (2003). “Sen’s Capability Approach And Gender Inequality: Selecting Relevant Capabilities”. *Feminist Economics*, 9(2-3), 61 – 92.
- Seguino, S. (2010). “Help or Hindrance? Religion’s Impact on Gender Inequality in Attitudes and Outcomes”. *World Development*, 38(8), 1308–1321.
- Sen, A. (1985). *Commodities and Capabilities*. Delhi: Oxford University Press.
- Sen, A. (1995). “Capability and Well-Being”. In M. Nussbaum & A. Sen (Eds.), *The Quality of Life* (pp. 30-53). Oxford, the UK: Clarendon Press.
- Sen, A. (1997). “From income inequality to economic inequality”. *Southern Economic Journal*, 64(2), 383-401.
- Sen, A. (2004). “Elements of a Theory of Human Rights”. *Philosophy and Public Affairs*, 32(4), 315-356.
- Şenses, F. (2001). *Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Twenge, J. M., Campbell, W. K., & Foster, C. A. (2003). “Parenthood and marital satisfaction: a meta-analytic review”. *Journal of Marriage and Family*, 574-583.
- UNDP. (1995). *Human Development Report*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- UNDP. (1997). *Human Development Report*. Retrieved from Oxford, UK:
- Wooldridge, J. (2009). *Introductory Econometrics: A Modern Approach*. Canada: Cengage.
- Yıldırım, S., & Özdemir, A. (2013). “Yapabilirlikten Yoksunluk Bağlamında Türkiye’de Kadın Yoksulluğu”. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 2(4), 51-83.

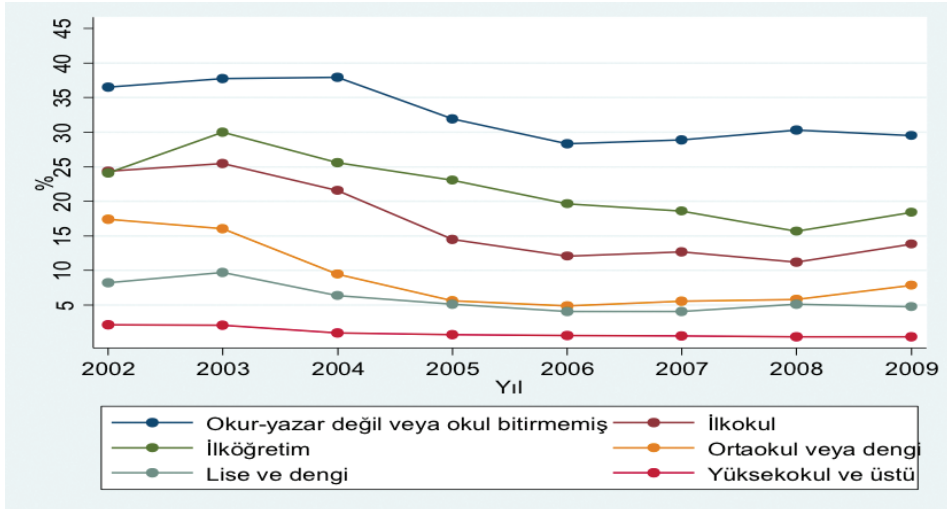
EK Şekiller

Şekil A-1: Kır ve Kentte Cinsiyete Göre Yoksulluk Oranları

Kaynak: 2009 Yoksulluk Çalışması Sonuçları, TÜİK

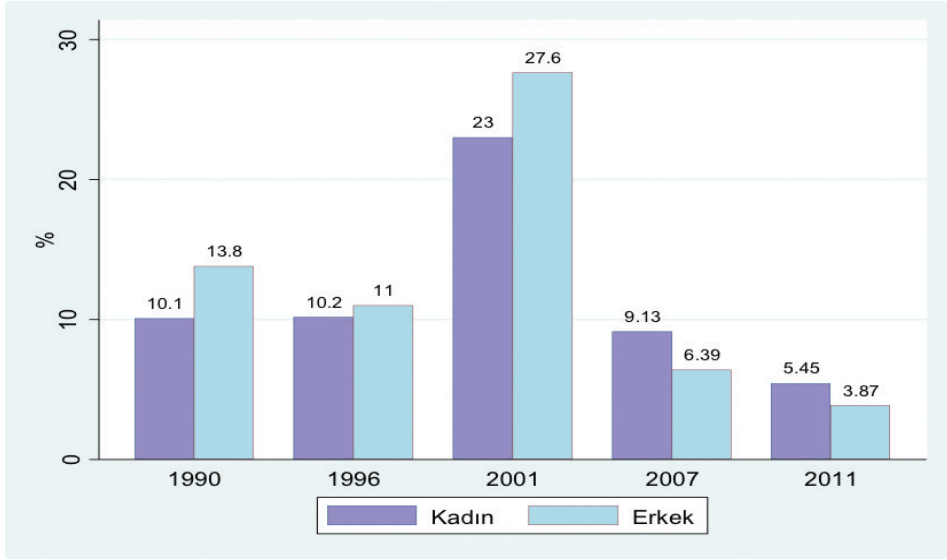
Şekil A-2: Eğitim Seviyesine Göre Kadınlarda Yoksulluk Oranları

Kaynak: 2009 Yoksulluk Çalışması Sonuçları, TÜİK

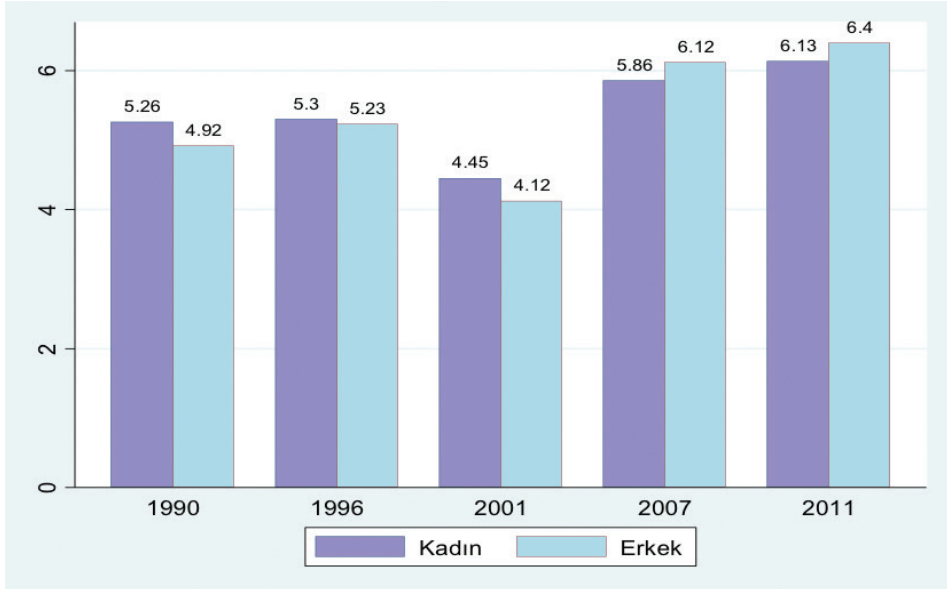

şekil A-3: Türkiye'de Yıllar İçinde Geniş Anlamda Yoksulluğun Değişimi (=1 veya 2)

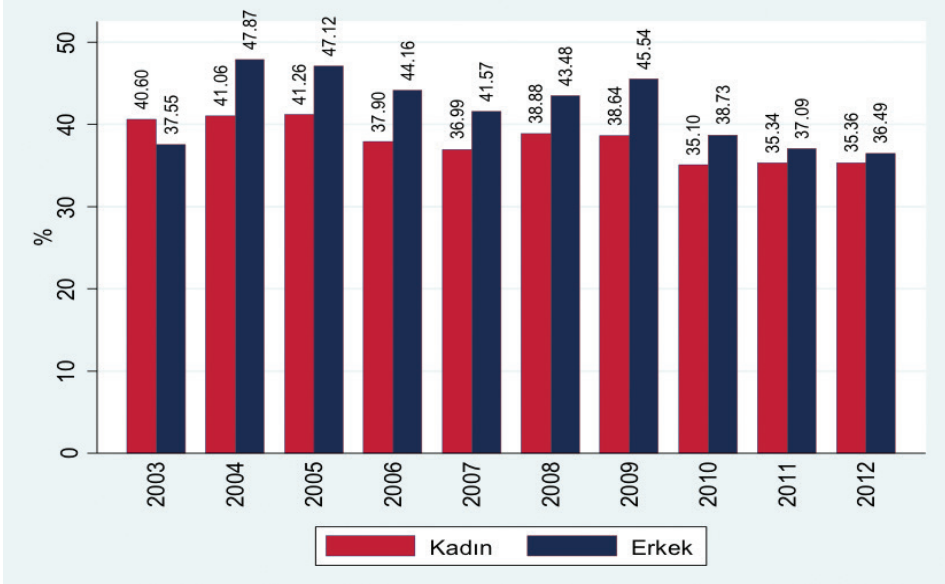
Kaynak: Dünya Değerler Anketi (World Values Survey), 1990-2011

şekil A-4: Türkiye'de Yıllar İçinde Maddi Durumundan Memnuniyet

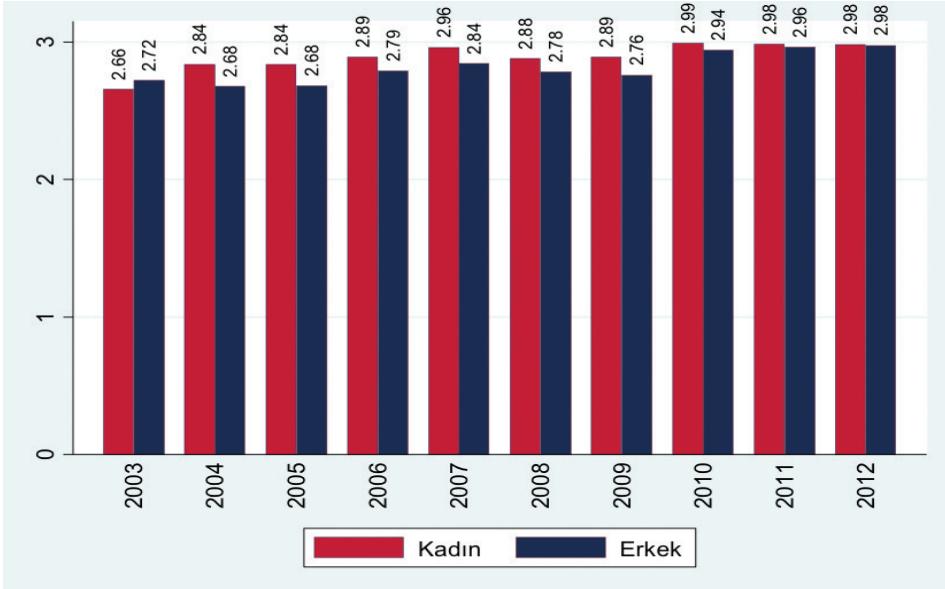
Kaynak: Dünya Değerler Anketi (World Values Survey), 1990-2011

Şekil A-5: Türkiye'de Yıllar İçinde Geniş Anlamda Yoksulluğun Değişimi (=1 veya 2)

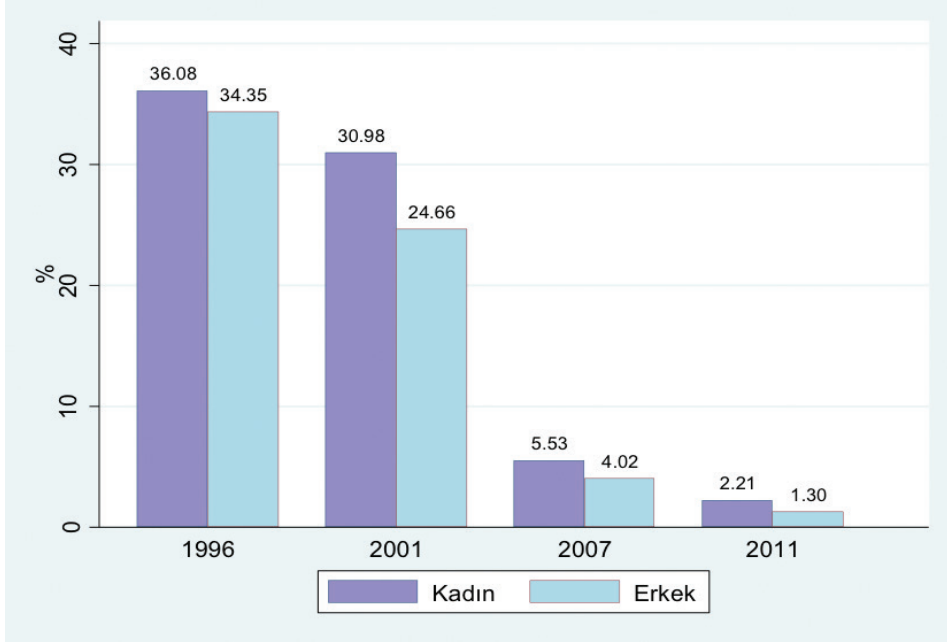
Kaynak: Yaşam Memnuniyeti Araştırması, 2003-2012

Şekil A-6: Türkiye'de Yıllar İçinde Maddi Durumundan Memnuniyet Ortalaması

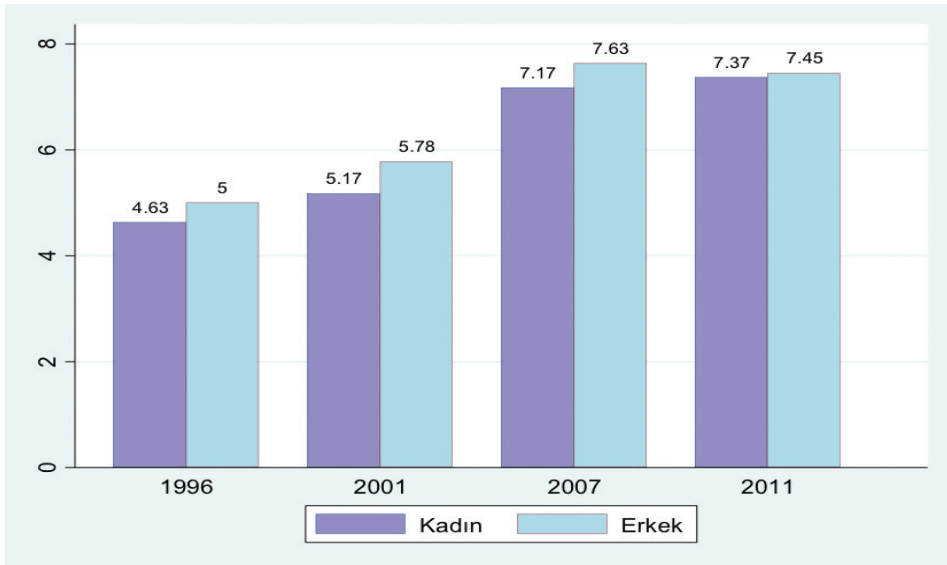
Kaynak: Yaşam Memnuniyeti Araştırması, 2003-2012

şekil A-6: Türkiye'de Yıllar İçinde Geniş Anlamda Yoksunluk Algısının Değişimi (=1,2)

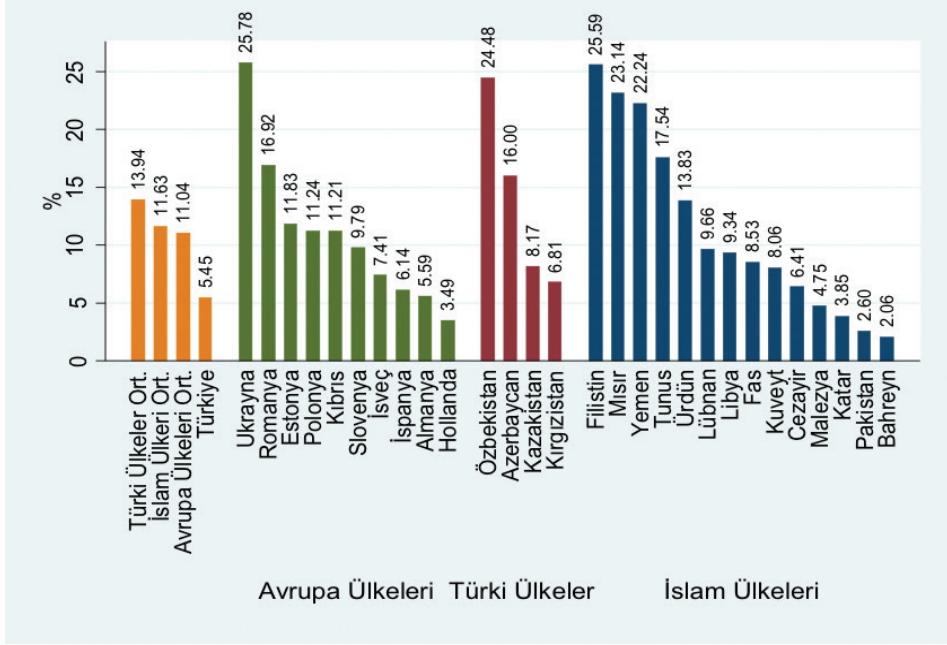
Kaynak: Dünya Değerler Anketi (World Values Survey), 1990-2011

şekil A-7: Türkiye İçin Yıllara GÖre Hayatın Gidişatı ile ilgili Kontrol Algısı Ort.

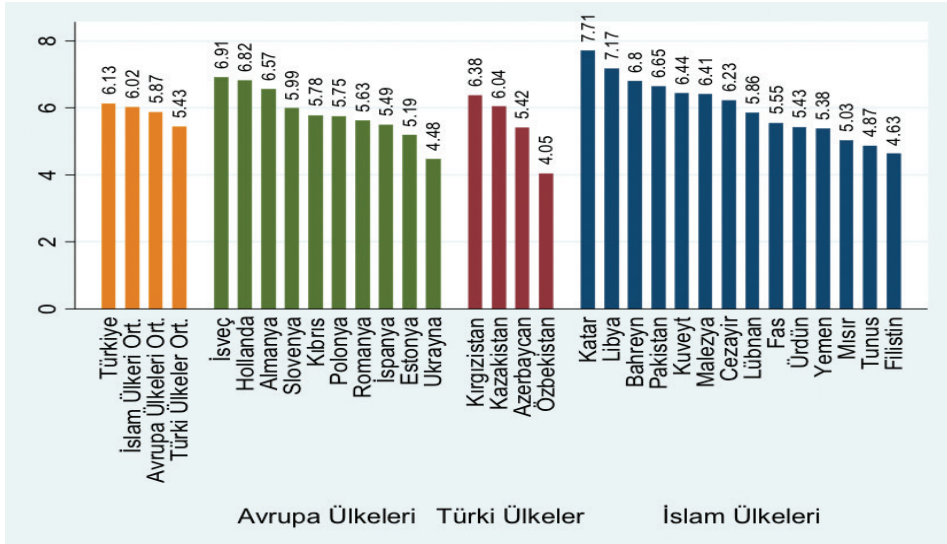
Kaynak: Dünya Değerler Anketi (World Values Survey), 1996-2011

Şekil A-8: Ülkeler Arası Geniş Anlamda Yoksulluk (=1,2)

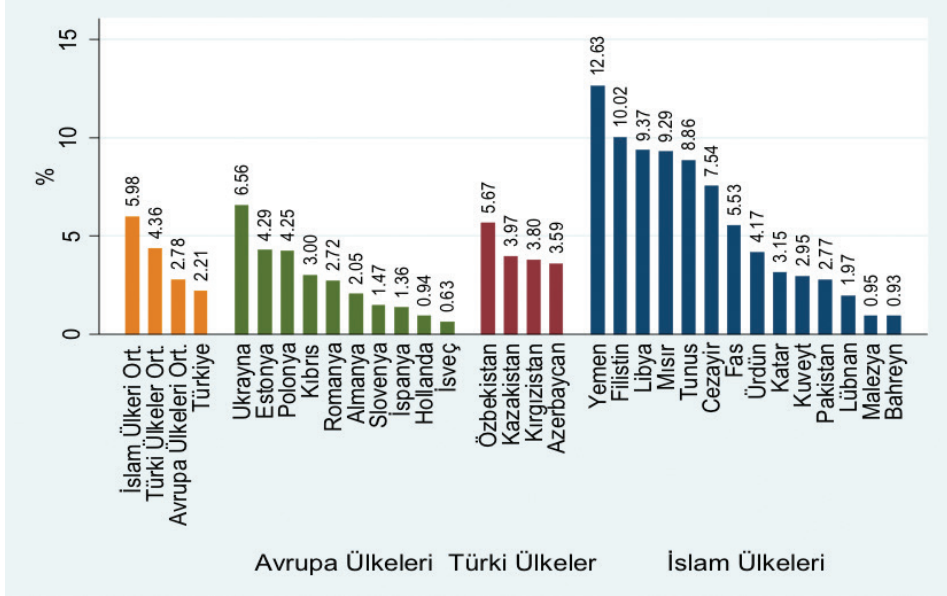
Kaynak: Dünya Değerler Anketi (World Values Survey), 2010-2014

Şekil A-9: Ülkeler Arası Maddi Durumundan Memnuniyet Ortalaması

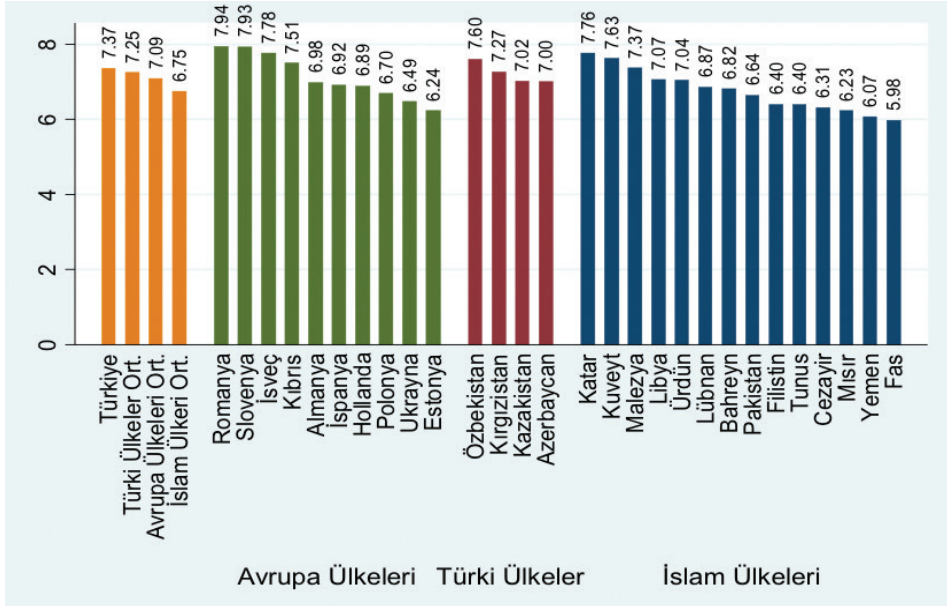
Kaynak: Dünya Değerler Anketi (World Values Survey), 2010-2014

Şekil A-9: Ülkeler Arası Yoksunluk (=1,2)

Kaynak: Dünya Değerler Anketi (World Values Survey), 2010-2014

Şekil A-10: Ülkeler Arası Hayatın Gidişatı ile İlgili Kontrol Algısı Ort.

Kaynak: Dünya Değerler Anketi (World Values Survey), 2010-2014

Engelli ocuğa Sahip Ailelerde Toplumsal Cinsiyet Rollerini¹

Gender Roles in Families with Disabled Children

Serdarhan Duru²

Veli Duyan³

Özet

Toplumsal cinsiyet rolleri bakımından incelendiğinde, engelli çocuğa sahip olan ailelerde çocuğa bakım verme ve çocuğun ihtiyaçlarının karşılanması sürecinde kadına toplum tarafından önemli bir görev atfedildiği gözlemlenmektedir. Bu durumda kadının aile, sosyal çevre ve toplum içerisinde duygusal, sosyal, fiziksel ve ekonomik güçlükler yaşaması kaçınılmaz gözükmektedir. Bu nedenle kadının engelli çocuğa sahip olan aile içerisinde karşılaştığı güçlüklerle mücadele ve sorunlarla baş etme sürecinde destek mekanizmalarının tartişılması önemlidir. Engelli ocuğa sahip olan ailelerde toplumsal cinsiyet rollerinin değerlendirilmesi ve konunun sosyal hizmet bağlamında tartişılması, toplumsal cinsiyet adaletinin sağlanması mikro, mezo ve makro düzeyde ihtiyaç duyulan sosyal politikaların geliştirilmesi bakımından öneme sahiptir.

Bu çalışmanın temel amacı, engelli çocuğa sahip olan ailelerde kadına ve erkeğe atfedilen toplumsal cinsiyet rollerini incelemek, sosyal hizmet bakış açısıyla değerlendirmek ve eğitim, sağlık ve hukuk bağlamında ortaya konabilecek sosyal politikalara bir bakış açısı sunmaktır. Bu gerekçeyle, çalışmada engelli çocuğa sahip olan ailelerin yaşadığı sorunlar ve karşılaştıkları güçlükler değerlendirilmiş, stres ve depresyon durumları ile aile yüklenmesi konuları tartişılarak engelli çocuğa sahip aileler toplumsal cinsiyet rolleri ve sosyal hizmet bağlamında ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Engelli ocuğa Sahip Aile, Toplumsal Cinsiyet Rollerini, Sosyal Hizmet.

1 Bu çalışmanın bir bölümü, 7 Mart 2017 tarihinde "III. Uluslararası Toplumsal Cinsiyet Adaleti: Kadın ve Aile" kongresinde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

2 Arş. Gör., Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Anabilim Dalı, duru@ankara.edu.tr orcid.org/0000-0002-2210-1684

3 Prof. Dr., Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Anabilim Dalı, duyanveli@yahoo.com

Başvuru: 11 Ekim 2017

Kabul: 20 Aralık 2017

DOI: 10.21798/kadem.2018236597

Copyright © 2017 · KADEM Kadın ve Demokrasi Derneği

kadinarastirmalari.kadem.org.tr

ISSN 2149-6374 · Aralık 2017 · 3(2) · 200-211

Abstract

Observations show women, when examined in regards of gender roles, have a disproportionate responsibility for the caring of disabled children and the fulfillment of their needs. Such lopsided division of care naturally imposes considerable emotional, social, physical and economic pressure on women within their family and social environment. For this reason, it is important to highlight and the societal support mechanisms that provide help in coping with the evident added difficulties women face in their families. To ensure gender justice in the context of families with disabled children, it is necessary to encourage sound discussions to develop the much needed social policies at a micro, mezzo, and macro levels. This study examines the gender roles imposed on the members of families with disabled children before assessing the requisite educational, health and legal work needed to develop the needed social policies. In conclusion, the problems faced by families with disabilities and the resulting difficulties, stress, depression, tensions, are assessed from a perspective that highlight the gender roles imposed on each family member.

Keywords: Family with Disability Children, Gender Roles, Social Work.

Giriş

Çocuk sahibi olmaya hazırlanan ailelerde, aileye yeni katılacak üyeye ilgili olumlu duygular, hayaller ve beklentiler ile birlikte kaygı ve stres gibi farklı duygu durumları da yaşanabilmektedir. Bu, mükemmel bir çocuğa sahip olma isteğinin yanı sıra engelli bir çocuğa sahip olma korkusunun da yaşandığı bir sürece işaret etmektedir (Ahmetoğlu ve Aral, 2005). Beklenenden farklı bir çocuğa sahip olmak ve çocuğun bakımını üstlenmek, ailelerin çoğunda, duygusal, sosyal ve ekonomik güçlüklerin yaşanmasına neden olmakta ve bununla birlikte stres ve kaygıya bağlı olarak sinir sisteminde bozukluklar, fizyolojik sorunlar, öfke, saldırganlık ve depresyon gibi duygusal bozukluklar yaşanabilmektedir. Aileye bağımlılık, çocuğu kabullenememe, suçluluk duyma, ömür boyu bakım gibi konular engelli çocuğu olan ailelerde çevresel, fiziksel, psiko-sosyal ve sosyo-ekonomik temelli birçok sorunun yaşanmasına neden olmaktadır (Işıkhan, 2005, s. 27-36; Yıldırım-Sarı, 2007; Yaralılar, 2010, s. 37).

Engelli çocukların özel eğitime ve özel araçlara ihtiyaç duymaları sonucu aileler ekonomik anlamda yetersizlik yaşamakta, artan ekonomik yük gelirin aile üyeleri arasında eşit dağıtılamamasına ve babaların daha fazla kazanç elde etmek için ek işlerde çalışmalarına yol açmaktadır (Yıldırım-Sarı, 2007). Anne ise engelli çocuğun bakımında babadan daha fazla görev üstlenmektedir. Bu nedenle annelerde ruhsal rahatsızlıklara rastlanabilmektedir. Ailelerin çocuklarının engel türünü ve engellilik

derecesini dikkate almadan birçok beklentiye sahip oldukları ve bu nedenle engelli olmayan çocuklara sahip olan ailelere göre kaygı düzeylerinin yüksek olduğu belirtilmektedir (Altuğ Özsoy vd., 2006). Engelli çocuğa sahip olan annelerde görülen bazı fiziksel şikâyetler ile kaygı ve depresyon gibi sorunların engelli çocuğa sahip olmayan annelere göre daha yaygın olduğu ve bu durumun annenin stresi ile ilişkili olduğu görülmektedir (Breslau vd.,1982; Miller vd., 1992). Engelli çocuğa sahip olan ailelerde babanın ve özellikle de annenin duygusal, fiziksel, ekonomik ve sosyal güçlükler yaşamasında toplumsal cinsiyet rollerinin etkisinin olduğu düşünülmektedir.

Bu çalışmada, engelli çocuğa sahip olan ailelerde kadına ve erkeğe atfedilen toplumsal cinsiyet rolleri incelenerek sosyal hizmet bakış açısıyla değerlendirilmiş ve eğitim, sağlık ve hukuk bağlamında ortaya konabilecek sosyal politikalara katkı sunulmaya çalışılmıştır.

Engelli Çocuğa Sahip Aileler

Aile sistemine çocuğun dahil olmasıyla birlikte ailede yenilikler ve ilişkilerde değişiklikler yaşanırken anne-babanın eş olarak birbirlerinden, yakın çevrelerinden ve toplumdaki beklentileri de farklılaşmaya başlamakta, ailede baş edilmesi zor şartlara yol açmaktadır (Akkök vd., 1992; Özşenol vd., 2003). Engelli çocukların ailelerinde anneler ve babalar, çocuğun engel durumuna ya da özel ihtiyaçlarına farklı katılım stratejileri geliştirmekte, engelli çocuğun zorluk düzeylerine bağlı olarak annelerin daha yönlendirici davrandığı görülmektedir (Fidalgo ve Pimental, 2004).

Engelli çocuğa sahip olan aileler hem baskılarla ve gerilimlerle hem de çocuklarının özel sorunları gibi pek çok nedenle stres ve kaygı yaşamakta, ailede yaşanan bu stres birçok sağlık sorununun da yaşanmasına neden olabilmektedir (Yaralılar, 2010, s. 37). Engelli bir çocuğa sahip olma sonucunda fiziksel, psikolojik ve sosyal dengesi bozulan birey çaresizlik, yalnızlık, umutsuzluk duyguları yaşamakta ve buna bağlı olarak yaşamdan aldığı doyum ve yaşama katılım düzeyi azalmakta; korku, endişe ve belirsizlik duyguları artmaktadır (Duyan, 2007, s. 53). Bununla birlikte engelli çocuğa sahip olmak aile içi ilişkileri ve sosyal çevre ile olan iletişimi de etkilemekte, çocuğun engel türü ve ailenin geliri gibi faktörlerden etkilenmeksizin engellinin öz bakıcısının eşleriyle ve komşularıyla ilişkilerinde gerileme olduğu görülmektedir (Cangür vd., 2013).

Engelli çocuğa sahip olmak, bazı babalar için strese neden olan, yaşam hedeflerini ve kariyerlerini etkileyen bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır (Bray vd., 1995). Yaptıkları iş seçimi, fırsatların ve kazancın kaybolması ve bakım sağlamak için gerekli esnekliği bulma mücadelesi bakımından engelli bir çocuğa sahip olmak erkeklerin çalışma hayatları üzerinde çok büyük bir etkiye sahiptir (Carpenter ve Towers, 2008). Yapılan araştırmalar (Akkök vd., 1992; Özşenol vd., 2003; Duyan, 2007; Carpenter ve Towers, 2008; Yaralılar, 2010; Cangür vd.,2013; Efiltili, 2016) incelendiğinde, engelli çocuğa sahip olan ailelerin, aile içi ilişkiler, komşularla ve çevreyle olan sosyal ilişkiler, fiziksel ve duygusal sağlık sorunları, iş seçimi ve çalışma hayatı gibi birçok konuda

etkilendikleri görülmektedir.

Engelli Çocuğa Sahip Olan Ailelerde Kadın

Bireyler hayatları boyunca birçok rol alırlar ve engelli bir çocuğa bakım hizmeti sunmak yeni bir rol üstlenmek demektir. Bu durum, önceliklerin yeniden düzenlenmesini ve enerjinin harcanacağı alanların yeniden belirlenmesini gerektirmektedir (Rosen ve Dickinson, 1992). Bakım verme sorumluluğu arttıkça bakım verenin yaşamını zorlaştıran, tek yönlü, bağımlı, yoğun ve uzun dönemli zorunluluklar ortaya çıkabilmektedir (Silver ve Wellman, 2002). Literatürdeki çalışmalarda, annelerin baskın rollerinin temel bakım olduğu görülmektedir ki bu roller kadınların işe devamını etkilemektedir (Davys vd., 2016).

Cangür ve arkadaşları (2013) tarafından yapılan araştırmada engelli çocuğa çoğunlukla (%76,5) annenin baktığı ancak engelli çocuğa bakım veren kişilerin (Anne, baba ve diğer kişiler) dışında %40,6 oranında bakabilecek başka birinin olduğu görülmektedir. Öz bakıcıların büyük bir çoğunluğunun (%85,1) çalışmadığı, bir kısmının (%30,7) engellilik durumu öncesinde çalıştığı ancak %14,9'unun engellilik durumundan sonra da çalışmaya devam edebildiği ve çalışan öz bakıcıların %8,2'sinin aynı kurumda olduğu anlaşılmaktadır. Baumann ve Braddick'in (1999) yaptıkları çalışmada, babaların çocukları için endişe ettiği ve çocukları için en iyisini istediği görülmektedir. Ancak, 11 babanın örnekleme alındığı çalışmada ana bakıcı rolünü oynayan babaların sayısı 1'dir. Bakımın büyük oranda anne tarafından karşılandığı görülmektedir. Bu durum, bazı ailelerde babaların böyle bir rolü yapabileceği ve üstesinden gelebileceğine de işaret etmektedir.

Engelli çocuğa sahip olan ailelerde annelerin depresyon, anksiyete, somatizasyon, çabuk öfkeye kapılma, olumsuz benlik puanlarının babalardan daha yüksek olduğu (Telef, 2013); zihinsel engelli çocuğa sahip olan annelerin, zihinsel engelli çocuğa sahip olan babalara göre saldırganlık, depresyon, saplantı, kaygı, fiziksel şikâyetler ve psikoz gibi psikolojik sorunları daha fazla yaşadıkları (Bayat vd., 2011); bu annelerin babalardan daha çok depresyon yaşadıkları ve annelerin babalara göre depresyon açısından risk altında buldukları (Kaçan-Softa, 2013) tespit edilmiştir.

Engelli çocuğa sahip olan ailelerde çocuğa bakım verme sorumluluğunu daha çok anneler üstlendiği için, annelerin diğer rollerinden vazgeçerek bakım verici rollerini ön plana çıkardıkları, sosyal çevrelerinde gerçekleştirilen etkinliklere katılımlarında ve sosyal yaşamlarında azalma olduğu dikkat çekmektedir (Bahar vd., 2009). Engelli çocuğun yaşam boyu bakım sorumluluğunu üstlenen anneler, engelli çocuğu olmayan annelere oranla işsizlik riskine ya da yarı zamanlı çalışmaya daha açıktır. Her iki durum "eksik istihdam" olarak tanımlanabilmektedir (Lukemeyer vd., 2000; Olsson ve Hwang, 2006; Baker ve Drapela, 2010; Chou vd., 2017).

Beklenenden farklı bir çocuğa sahip olmak ve bakımını üstlenmek oldukça karmaşık

bir sürece işaret etmekte; aile üyelerinin fiziksel, duygusal, sosyal, zihinsel ve manevî gelişim boyutlarına etki etmesi kaçınılmaz gözükmektedir. Engelli bir çocuğa sahip olmak engelliliğin türüne ve derecesine bağlı olmaksızın aile içi ilişkilere ve rollere de yansıtılabilmektedir.

Engelli Çocuğa Sahip olan Aileler ve Toplumsal Cinsiyet Rollerinin İnşası

Engelli çocuğa sahip olan ailelerde toplumsal cinsiyet rollerinin anlaşılabilmesi için öncelikle aile kurumunun ve toplumun kadın olarak anne ve erkek olarak babaya atfettiği rollerin anlaşılması önemlidir.

Sosyal rol teorisine göre toplumsal cinsiyet farklılıkları, davranışta, kadınların evin sahibi olarak; erkeklerin ise ekonomik gelir sağlayıcıları olarak farklı sosyal roller üstlenmelerinden kaynaklanmaktadır (Eagly vd., 2000). Bu bölünme günümüzde çoğu toplumda karşımıza çıkmakta olup, annelerin küçük çocukların bakımını üstlendiği ve engelli çocuğun birincil bakımının çok düşük oranlarla babalar tarafından üstlenildiği görülmektedir (Huerta vd., 2013; The Fatherhood Institute, 2010; Green, 2003; Foster vd., 2004).

Bütün toplumlarda biyolojik farklılıklar kültürel öğelerle yorumlanarak kadın ve erkeğin gerçekleştirebileceği etkinlik ve davranışlara dair ve sahip olabilecekleri haklara ilişkin toplumsal beklentileri ortaya konur (Altınova ve Duyan, 2013). Geleneksel Çin toplumsal cinsiyet rollerine göre baba ailenin ekonomik yükünden sorumlu iken, anne bakımı da kapsayan ev işlerinden sorumludur (Jones, 1995). Kanada'da yapılan bir araştırmanın sonuçlarına göre; engelli çocuğa sahip olan ailelerde kadınların %62'si çocuklara banyo yaptırmak, giydirmek ve beslenmelerine yardımcı olmak gibi faaliyetlerden sorumlu iken, erkeklerin sadece %3'ünün bahsedilen faaliyetlerde bulunduğu anlaşılmaktadır (Statistics Kanada, 2003).

İngiltere'de olduğu gibi bazı toplumlarda ise, babaların çocuklarının pratik ve ekonomik düzeyde bakımına destek olacağı konusunda genel bir kültürel beklenti bulunmakta ve babaların çocuklarının bilişsel ve toplumsal gelişimine katkısı üzerinde durulmaktadır (Gallagher vd., 1981; Meyer vd., 1982; O'Brien, 2005; Towers, 2007; Flippin ve Crais, 2011). Towers (2009) tarafından yapılan araştırmanın sonuçlarına göre, ailelere verilen duygusal desteğin eksikliği ve hizmetlerin sınırlı olması nedeniyle, babaların çocuklarıyla vakit geçirmede zorlandıkları ve hizmet sunan profesyoneller tarafından babaların emeklerinin görülmediği ve bu nedenle rollerinin tanınmasının zor olduğu görülmektedir.

Carpenter ve Towers (2008), engelli çocuğun refahının sağlanması bakımından birincil bakıcı olarak annelerin görüldüğünü, babaların rolünün bakım rolü için daha yüzeysel olduğunu ifade etmektedir. Carpenter ve Towers'ın (2008) çalışmalarındaki babaların neredeyse tamamı, çocuklarıyla günlük yaşamda bağlılık göstermekteyken çok azı çocukların birincil bakıcıları durumundadır. Engelli çocuğa sahip babaların

çok azının, birincil bakıcı konumunda bulunmasının sebepleri arasında; eşin ölümü, eşin hastalığı, çocukla sıkı bir bağ geliştirmenin bakım ve gelişimi için birincil sorumluluğu yüklediğini belirtmektedir. Babalar ayrıca, rollerini ve sorumluluklarını eşleri ve diğer çocuklarıyla ilişkili olarak da açıklamaktadırlar. Babaların üçte ikisi, eşleriyle yakından nasıl çalıştıklarından bahsetmektedirler. Buna göre eşlerinin yanında bulunarak ve işten eve döndüklerinde ne yapmaları gerektiği konusunda yardım ederek eşlerine destek olmaya çalışmaktadırlar. Bakım sorumluluklarını bu şekilde paylaşan babalar, normal çalışma saatleri dışında “bakım” sağladıkları için, alanda çalışan profesyonel meslek elemanları bakım verme sürecinde babalarla karşılaşmamakta ve babaların bakım sürecinde verdiği emek görülmeyebilmektedir. Araştırmaya katılan babalar, kaynak bulma ve çocuklarının savunuculuğunu yapma rollerine vurgu yapmaktadırlar. Yaklaşık üçte ikisi, çocuklarının kitap okumalarına ve ev ödevlerine yardım gibi öğrenme ve gelişimlerine katılımlarını belirtmektedir (Carpenter ve Towers, 2008).

Feminist hareketin gelişimiyle birlikte, geleneksel cinsiyet rolleri değişmiş ve kadınların iş piyasasında yer alması yaşam biçimlerini değiştirmiştir. Son birkaç on yılda, çalışan annelerin sayısı artmış ve bu durum babaların çocuklarıyla daha fazla ilgilenmesini sağlamıştır. Böylece anne ve babanın geleneksel rollerine dayanan bakım sağlayıcı rollerindeki sorumlulukları değişmiştir (Doucet, 2001; Dulac, 2000; Pelchat vd., 2003; Traustadottir, 1991). Engelli çocuğu olmayan annelerin istihdam alanına daha rahat girmeleri ve geleneksel cinsiyet rollerinin değişim süreci daha hızlı yaşanırken, engelli çocuğa sahip olan ailelerde annenin istihdam sürecine katılmakta yaşadığı güçlükler nedeniyle hızlanan toplumsal cinsiyet rollerinin değişimi sürecinin dışında kaldığı görülmektedir.

21. yüzyılda Britanya’da babalık alanına ilgi giderek artmakta, ulusal aile politikalarında babaların aile hayatına yaptığı katkılarının farkına varılarak teşvik edilmesi gerektiği tartışılmaktadır. “Anneler kadar babaların da hayati bir role” sahip olduğu bilindiği halde ailelere yönelik destek hizmetlerinin öncelikli olarak annelerin ihtiyaçlarına odaklandığı görülmektedir (Carpenter ve Towers, 2008). Bu durum, annenin bakım rolünü pekiştirirken, babanın çalışarak artan harcamalara ekonomik destek sağlama rolünü güçlendirmektedir.

Araştırmacılar (Lamb ve Billings, 1997; Hauser-Cram vd., 2001; Pelchat vd., 2003) engelli çocukların ebeveynlik alanında bu cinsiyet farklılıklarının gözlemlenmesinde cinsiyete ilişkin kültürel beklentilere ve kadınların ve erkeklerin anne-babalık yapmak için nasıl sosyalleştikleri biçimine atıfta bulunmaktadır.

Engelli çocuklar ve aileleri arasındaki etkileşimler üzerine yapılan birçok araştırma, annelere odaklanmaktadır (Quinn, 1999). Literatürde engelli çocuğa sahip olan ailelerle ilgili yapılan araştırmaların genellikle annelere odaklanması, toplumsal cinsiyet rolleri ve cinsiyet rollerinin sonucu bakımından odakta kadının var olduğuna işaret etmektedir.

Aykara (2015) tarafından yapılan araştırmada, toplumsal cinsiyet rollerinin engelli çocuğa sahip olan ailelerde görünür olduğu ve bu durumdan engelli çocuğun kardeşlerinin de etkilendiği; zihinsel engelli kardeşe bakım konusunda üstlenilen rollerde toplumsal cinsiyet bakışının etkili olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca annenin çocuğun engel durumundan kaynaklanan sebeplerle babaya göre daha çok etkilendiği görülmektedir (Carpenter ve Towers, 2008; Bahar vd., 2009; Bayat vd., 2011; Telef, 2013; Kaçan-Softa, 2013). Böylece engelli çocuğa sahip olan ailelerde toplumun anneye attığı rol ve beklentilerin babaya attığı rol ve beklentilerden fazla olmasının aile ve toplum içinde kadını yıpratıcı etkisinden söz edilebilir. Ayrıca çocuğun engel durumundan dolayı rol ve sorumluluklar bakımından annenin ön planda tutulması kadının toplumsal kimliği üzerinde baskı oluşturmaktadır.

Sosyal Hizmet Bağlamı: Değerlendirme ve Sonuç

Toplumsal cinsiyet benzerlik hipotezi, erkeklerin ve kadınların psikolojik iyilik halindeki farklılıklardan çok benzerliklere vurgu yapmaktadır (Hyde, 2005). Bu bakış açısı anneler ve babalar için benzer stres düzeylerini öngörmektedir (Woodman, 2014). Fakat yapılan çalışmaların birçoğunda stres, kaygı, depresyon gibi psikolojik sorunların annelerde daha yaygın olduğu, ya da annelerin bu durumlardan daha çok etkilendiği görülmektedir (Yaralılar, 2010; Bayat vd., 2011; Kaçan-Softa, 2013). Nitekim, engelli çocuğa sahip olan ailelerin diğer ailelere göre daha fazla geleneksel cinsiyet rolleri üstlenme eğiliminde olduğu görülmektedir (Roach vd., 1999).

West'in (2000) yaptığı çalışmada; destek, bilgi ve hizmetlere erişim imkânının babalara sağlanmasıyla, babaların çocuklarıyla daha fazla ilgilenmelerinin kolaylaşacağı vurgulanmaktadır. Alandaki araştırmacılar babayı, "ulaşılması zor" (McConkey, 1994), "görünmeyen ebeveyn" (Ballard, 1994), "çevresel ebeveyn" (Herbert ve Carpenter, 1994) ve "sadece bir gölge" (West, 2000) olarak tanımlamaktadır (Carpenter ve Towers, 2008). Bu bağlamda anneleri desteklemek için geliştirilen ve uygulanan sosyal politikalarda erkeklere de fırsatlar sunulmasının özellikle babanın çocuğun bakım, gelişim ve eğitimi sürecine katılmasını destekleyecek programların uygulanması, toplumsal cinsiyet adaletinin sağlanması bakımından göz önünde bulundurulmalıdır.

Sağlık ve sosyal hizmet ağı tarafından sağlanan hizmetler aynı zamanda babalar ve annelerin sağlık sorunu yaşayan çocuğa destek olduklarında önemli bir role sahiptir (Thyen vd., 2003). Bu durumda engelli çocuğa sahip olan ailede yaşanan sorunlara, sosyal hizmet uzmanlarının bağlantı kurucu, savunucu, öğretici, danışman, vaka yöneticisi, iş yükü yöneticisi, personel geliştirici, yönetici, sosyal değişme ajanı ve meslek elemanı roller gereği (Duyan, 2010) müdahale planı geliştirilmesi önemlidir.

Ülkemizde 2006 yılında "Bakıma Muhtaç Özürlülere Yönelik Resmi Kurum ve Kuruluşlar Bakım Merkezleri Yönetmeliği" ile kurumsal bakım hizmetleri, 2007'de "Bakıma Muhtaç Özürlülerin Tespiti ve Bakım Hizmeti Esaslarının Belirlenmesine İlişkin

Yönetmelik” ile evde bakım hizmetleri düzenlenmiş, engellilere yönelik istihdam, eğitim, sosyal yardım ve bakım hizmetleri sağlanmıştır. Bu konuda sosyal hizmet uzmanları sadece vaka yöneticisi olarak çalışmaktadırlar (Cankurtaran Öntaş ve Tunç Tekindal, 2016). Bu noktada sosyal hizmet uzmanlarının toplumsal cinsiyet adaletinin sağlanması hususunda farkındalık çalışmaları yürütmesi; bağlantı kurucu ve savunucu rolleriyle engelli çocuğa sahip olan ailelerle kaynak ve fırsatlar arasında birleştirici güç olması ve aileyi güçlendirici çalışmalar yürütmesi önemli görülmektedir. Ayrıca, sosyal hizmet uzmanlarının öğretici rolüyle kadın hakları ve engelli hakları gibi konularda ailelere bilgi sunmaları; danışman rolüyle ailenin erişebileceği hizmetler konusunda aileyi bilgilendirmeleri ve destek hizmetleri konusunda danışmanlık hizmeti sunmaları önemlidir.

Engellilerin ve engelli çocuğa sahip olan ailelerin hizmet aldığı sağlık sistemi ve eğitim sisteminde yer alan kurum / kuruluşlarda engelli birey ve aileleriyle grupla sosyal hizmet uygulaması kapsamında grup çalışmalarının gerçekleştirilmesi ailelerin güçlendirilmesi bakımından gereklidir. Toplumsal cinsiyet adaletinin sağlanması amacıyla planlanan grup çalışmalarına engelli çocuğa sahip babaların katılımının artırılması önemli görülmektedir. Bununla birlikte engellilere gündüz bakım hizmeti sunan kurum / kuruluşların sayısının ve niteliğinin artırılması, geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinin hızlı değişimi sürecinde engelli çocuğa sahip olan annelerin istihdam sürecine ve sosyal hayata katılımlarını kolaylaştırıcı olması bakımından ailelere katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Ahmetoğlu, E. ve Aral, N. (2005). "Zihinsel Engelli Çocuğa Sahip Annelerin Kaygı Düzeylerinin İncelenmesi". Gazi Üniversitesi Özel Eğitim Kongresi, Ankara.
- Akkök, F., Aşkar, P. ve Karancı, N. (1992). "Özürlü Bir Çocuğa Sahip Anne Babalardaki Stresin Yordanması". Özel Eğitim Dergisi, 1(2), 8-12.
- Altınova, H.H. ve Duyan, V. (2013). "Toplumsal Cinsiyet Algısı Ölçeğinin Geçerlik Güvenirlik Çalışması". Toplum ve Sosyal Hizmet, 24(2), 9-22.
- Altuğ, Ö. S., Özkahraman, Ş. ve Çallı, F. (2006). "Zihinsel Engelli Çocuk Sahibi Ailelerin Yaşadıkları Güçlüklerin İncelenmesi". Aile ve Toplum Dergisi, 3(9), 69-77.
- Aykara, A. (2015). Zihinsel Engelli Kardeşe Sahip Bireylerin Yaşantılarının Değerlendirilmesi. Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Hizmet Anabilim Dalı.
- Bahar, A., Bahar, G., Savaş, H. A. ve Parlar, S. (2009). "Engelli Çocukların Annelerinin Depresyon ve Anksiyete Düzeyleri ile Stresle Başa Çıkma Tarzlarının Belirlenmesi". Fırat Sağlık Hizmetleri Dergisi. 4(11), 97-112.
- Baker, D. L. &Drapela, L. A. (2010). "Mostly the Mother: Concentration of Adverse Employment Effects on Mothers of Children with Autism". The Social Science Journal, 47, 578-592.
- Ballard, K. (1994). Disability, Family, Whaňau and Society. Palmerston North, New Zealand: Dunmore Press.
- Baumann, S. L. &Braddick, M. (1999). "Out of Their Element: Fathers of Children Who Are Not the Same". Journal of Pediatric Nursing, 14(6), 369-378.
- Bayat, M., Salehi, M., Bozorgnezhad, A. &Asghari, A. (2011). "The Comparison of Psychological Problems between Parents of Intellectual Disabilities Children and Parents of Normal Children". World Applied Sciences Journal, 12 (4), 471-475.
- Bray, A., Shelton, E.J., Ballard, K.& Clarkson, J. (1995). "Fathers of Children with Disabilities: Some Experiences and Reflections." New Zealand Journal of Disability Studies,1, 164-176.
- Breslau, N., Staruch, K. S. &Mortimer, E. A. (1982). "Psychological Distress in Mothers of Disabled Children", Am I DisChild, 136, 682-686.
- Cangür, Ş., Civan, G., Çoban, S., Koç, M., Karakoç, H., Budak, S., İpekçi, E. ve Ankaralı, H. (2013). "Düzce İlinde Bedensel ve/veya Zihinsel Engelli Bireylere Sahip Ailelerin Toplumsal Yaşama Katılımlarının Karşılaştırmalı Olarak Değerlendirilmesi". Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 3(3), 1-9.
- Cankurtaran Öntaş, Ö. & Tunç Tekinal, M. (2016). "Women Who Sacrifice Themselves for Everybody: Qualitative Research with Mothers of Disabled Children". European Journal of Social Work, 19(2), 275-289. DOI: 10.1080/13691457.2015.1026247
- Carpenter B. &Towers C. (2008). "Recognising Fathers: The Needs of Fathers of Children with Disabilities". Support for Learning, 23(3), 118-125.
- Chou, Y. C., Kröger, T. &Pu, C. Y. (2017). "Underemployment among Mothers of Children with Intellectual Disabilities". Journal of Intellectual Disabilities 1-7. DOI: 10.1111/jar.12336
- Davys D, Mitchell D. & Martin R. (2016). "Fathers of People with Intellectual Disability: A Review of the Literature". Journal of Intellectual Disabilities, 1-22. DOI:

10.1177/1744629516650129

- Doucet, A. (2001). "You See the Need Perhaps More Clearly than I Have". *Journal of Family Issues*, 22(3), 328–57.
- Dulac, G. (2000). "La Fragilité de la Paternité Dans la Société Québécoise: Les Paradoxes du Père Nécessaire et du Père Abject". *Défi Jeunesse*, 6(3), 17–23.
- Duyan, V. (2007). *Gruplarla Sosyal Hizmet: Grup Çalışmalarının Engelli Çocuğa Sahip Annelerin Benlik Saygısı ve Yalnızlık Düzeyine Etkisi*. Yayın No: 017, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Duyan, V. (2010). *Sosyal Hizmet: Temelleri, Yaklaşımları ve Müdahale Yöntemleri*. Yayın No:016, Ankara: Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği Genel Merkez Yayını.
- Eagly, A. H., Wood, W., & Diekmann, A. B. (2000). Social Role Theory of Sex Differences and Similarities: A Current Appraisal. In: T. Eckes & H. M. Trautner (Ed.), *The Developmental Social Psychology of Gender* (pp. 123–174).
- Efiltili, E. (2016). "Examination to Rejection Behaviors of Fathers Having with Mentally Disabled Child". *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. ISSN:1302-8944. 40, 457-468.
- Fidalgo, Z. & Pimental, J.S. (2004). "Mother–Child and Father–Child Interactions with Down Syndrome Children: A Comparative Study". *Journal of Intellectual Disability Research*, 48(4-5), 321-339.
- Flippin, M. & Crais, E. R. (2011). "The Need for More Effective Father Involvement in Early Autism Intervention: A Systematic Review and Recommendations". *Journal of Early Intervention*, 33(1), 24–50.
- Foster, K., O'Brien, L. & McAllister, M. (2004). "Addressing the Needs of Children of Parents with a Mental Illness: Current Approaches". *Contemporary Nurse*, 18(1–2), 67–80. [PubMed: 15729799]
- Gallagher, J., Cross, A. & Scharfman, W. (1981). "Parental Adaptation to a Young Handicapped Child: The Fathers Role". *Journal of the Division for Early Childhood*, 3(1), 3–14.
- Green, S. E. (2003). "What Do You Mean "What's Wrong with Her?": Stigma and the Lives of Families of Children with Disabilities". *Social Science and Medicine*, 57(8), 1361–1374. [PubMed: 12927467]
- Hauser-Cram, P., Warfield, M. E., Shonkoff, J. P. & Krauss, M. W. (2001). "Children with Disabilities: A Longitudinal Study of Child Development and Parent Well-being". *Monographs for the Society for Research in Child Development*, 66(3), 1–101.
- Herbert, E. & Carpenter, B. (1994). "Fathers – the Secondary Partners: Professional Perceptions and a Father's Recollections". *Children and Society*, 8(1), 31–41.
- Huerta, M., Adema, W., Baxter, J., Han, W., Lausten, M., Lee, R. & Waldfogel, J. (2013). "Fathers' Leave, Fathers' Involvement and Child Development: Are They Related? Evidence from Four OECD Countries". *OECD Social, Employment and Migration Working Papers*, No. 140, s.67. Doi:10.1787/5k4dlw9w6czq-en
- Hyde, J. S. (2005). "The Gender Similarities Hypothesis". *American Psychologist*, 60, 581–592.
- Işıkhani, V. (2005). *Türkiye'de Zihinsel Engelli Çocuğa Sahip Annelerin Sorunları*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Jones P. S. (1995). "Paying Respect: Care of Elderly Parents by Chinese and Filipino American Women". *Health Care for Women International*, 16, 385–98.

- Kaçan-Softa, H. (2013). "Engelli Çocuğa Sahip Ebeveynlerin Depresyon Düzeylerinin İncelenmesi". *Kastamonu Eğitim Dergisi*,21(2), 589-600.
- Lamb, M. E. &Billings, L. A. (1997). "Fathers of Children with Special Needs".In: *The Role of the Father in Child Development*. (Ed. Lamb, M.E) Wiley; New York. s. 179-190.
- Lukemeyer, A., Meyers, M. K. &Smeeding, T. (2000). "Expensive Children in Poor Families: Out-of-pocket Expenditures for the Care of Disabled and Chronically III Children in Welfare Families". *Journal of Marriage and Family*, 62, 399-415.
- McConkey, R. (1994). "Early Intervention: Planning Futures, Shaping Years". *Mental Handicap Research*,7(1), 4-15.
- Meyer, D. J., Vadasy, P. F., Fewell, R. R. &Schell, G. (1982). "Involving Fathers of Handicapped Infants: Translating Research Into program Goals". *Journal of the Division for Early Childhood*,10(1), 64-72.
- Miller, A. C., Gordon, R. M., Daniele, R. J. & Diller, L. (1992). "Stress, Appraisal and Coping in Mothers of Disabled and Nondisabled Children". *J Pediatr Psychol*. 17,587-605.
- O'Brien, M. (2005). "Shared Caring: Bringing Fathers into theFrame". Equal Opportunities Commission Working Paper, Equal Opportunities Commission. Series Number: 18. Received from: <https://core.ac.uk/download/pdf/4155069.pdf>
- Olsson, M. B. &Hwang, C. P. (2006). "Well-being, Involvement in Paid Work and Division of Child-Care in Parents of Children with Intellectual Disabilities in Sweden". *Journal of Intellectual Disability Research*, 50, 963-969.
- Özşenol, F., Işıkhani, V., Ünay, B., Aydın, H., Akın, R., Gökçay, E. (2003). "Engelli Çocuğa Sahip Ailelerin Aile İşlevlerinin Değerlendirilmesi". *Gülhane Tıp Dergisi*, 45(2), 156-164.
- Özüdoğru Erdoğan, H. N. (2010). "Engelliler ve Ailelerinin Yaşadığı Sorunlar". *Öz-Veri Dergisi*,7(2), 1635.
- Pelchat, D., Lefebvre, H. & Perreault, M. (2003). "Differences and Similarities between Mothers' and Fathers' Experiences of Parenting a Child with a Disability". *Journal of Child Health Care*.7(4), 231-247. [PubMed: 14636429]
- Quinn, P. (1999). "Supporting and Encouraging Father Involvement in Families of Children Who Have a Disability". *Child and Adolescent Social Work Journal*,16, 439-454.
- Roach, M. A., Orsmond, G. I., & Barratt, M. S. (1999). "Mothers and Fathers of Children with Down Syndrome: Parental Stress and Involvement in Childcare". *American Journal on Mental Retardation*,104, 422-436.
- Rosen, M. G. & Dickinson, J. C. (1992). "The Incidence of Cerebral Palsy". *J Am Obstet Gynecol*, 167, 417-423.
- Silver, H. H. & Wellman, N. (2002). "Family Caregiver Training is Needed to Improve Outcomes for Older Adults Using Home Care Technologies". *J Am Diet Assoc*, 102, 831-836.
- StatisticsCanada. (2003). "Children with Disabilities and TheirFamilies". Ottawa, ON: Housing, Family and Social Statistics Division, Statistics Canada.Received from: <http://www.statcan.gc.ca/pub/89-585-x/pdf/4228545-eng.pdf>
- Telef, B. B. (2013). "Engelli Çocuğa Sahip Ebeveynlerin Öz-Yeterliklerinin ve Psikolojik Belirtilerinin İncelenmesi". *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(1), 33-49.
- The Fatherhood Institute. (2010). *The Fatherhood Report 2010-11.The Fairness in Families Index*.

- Thyen, U., Sperner, J., Morfeld, M., Meyer, C. & Ravens-Sieberer, U. (2003). "Unmet Care Needs and Impact on Families with Children with Disabilities in Germany". *Ambulatory Pediatrics*, 3(2), 74-81.
- Towers, C. (2007). "Let's Not Forget About Fathers". *Learning Disability Today*, 7(2), 15-21.
- Towers, C. (2009). "Recognising Fathers: A National Survey of Fathers Who Have Children with Learning Disabilities". Foundation for People with Learning Disabilities; Mental Health Foundation. Received from:
https://www.mentalhealth.org.uk/sites/default/files/recognising_fathers_briefing.pdf
- Traustadottir, R. (1991). "Mothers Who Care: Gender Disability and Family Life". *Journal of Family Issues*, 12(2), 211-28.
- West, S. (2000). *Just a Shadow: A Review of Support for Fathers of Children with Disabilities*. Birmingham: HandselTrust.
- Woodman, A. C. (2014). "Trajectories of Stress Among Parents of Children with Disabilities: A Dyadic Analysis". *Family Relations*, 63, 39-54. DOI: 10.1111/fare.12049
- Yaralılar, T. (2010). Zihinsel Engelli Çocuğa Sahip Ailelerin Psiko-Sosyal Sorunları. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı.
- Yıldırım-Sarı, H. (2007). "Zihinsel Engelli Çocuğu Olan Ailelerin Aile Yüklenmesi". *C.Ü. Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 11(2),1-7.

Göçün Çocuk Ruh Sağlığı Üzerine Etkileri¹

Effects of Migration on Children's Mental Health

Aysel Özdemir², Funda Budak³

Özet

Göç, yer değiştirmenin ötesinde, bir sosyal çevreden diğerine, bir kültürden diğerine geçişi ifade eden karmaşık bir olgudur. Aileleri ile birlikte ya da tek başına göç etmek zorunda kalan çocuklar, gerek göç kararında etkili olmamaları gerek de gelişim çağında olmalarından dolayı riskli durumdadırlar. Göçmen çocuklarda görülen problemler arasında daha yüksek anksiyete/ depresyon puanları, arkadaş ilişkilerinde problemler, hiperaktivite semptomları, travma sonrası stres bozukluğu, düşük benlik saygısı, düşük yaşam doyumu, okul başarısızlığına bağlı nevrotik problemler, madde bağımlılığı, suça ve şiddete eğilim yer almaktadır. Genel olarak göç yaşayan çocuğun ruhsal durumu; ailenin çocuklar üzerindeki denetimi, sevgi ilişkileri, göç hakkındaki tutumu, anne babanın eğitim durumu, sosyo-ekonomik özellikler, göçe ilişkin ekonomik, politik, sosyal ve diğer bağlamsal etkenler, göçün nedenleri, göç sırasında ve sonrasında çocuk-ebeveyn ayrılığı yaşanıp yaşanmaması, kültür çatışmasının boyutu, okul başarısı gibi faktörlere bağlı olarak değişmektedir.

Anahtar Kelimeler: Göç, Çocuk Ruh Sağlığı, Çocuk

1 Bu makale, 7 Mart 2017 tarihinde KADEM tarafından düzenlenen "III. Toplumsal Cinsiyet Adaleti Kongresi: Kadın ve Aile" başlıklı kongrede bildiri olarak sunulmuştur.

2 Arş. Gör., İnönü Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi, Psikiyatri Hemşireliği Anabilim Dalı, orcid.org/0000-0001-9019-0765 aysel.ozdemir@inonu.edu.tr

3 Yrd. Doç. Dr., İnönü Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi, Psikiyatri Hemşireliği Anabilim Dalı, funda.kavak@inonu.edu.tr

Abstract

Migration is a complex phenomenon that goes beyond a simple transition from one social environment to another, but involves a complete cultural transformation. Children who are forced to migrate alone or with their families are undergoing a traumatic process at a very impressionable age and, consequently, are at risk. Common ailments seen in children of immigrants, high anxiety/depression, difficulty in establishing and maintaining friendships, symptoms of hyperactivity, posttraumatic stress disorder, low self-esteem, low life satisfaction, drug addiction, a tendency to commit crime and violence, and neurotic problems directly linked to failure at school. The mental state of immigrant children is contingent on the control the family has over the child, the health of intra-family relationships, the attitude on migration in host countries, the educational levels of the parents, the family's original socio-economic level, economic, political, social and other contextual factors, the cause of migration, the trauma suffered during and after the migration, (i.e. the breakup of the family and etc.), the extent of the cultural gap between the country of origin and the host, the success at school and so on.

Keywords: Migration, Children Mental Health, Child

Giriş

Göç, yer değiştirmenin ötesinde, bir sosyal çevreden diğerine, bir kültürden diğerine geçişi ifade eden karmaşık bir olgudur. Göç eden bireyler, uyum güçlükleri nedeniyle geçici ya da kalıcı ruhsal sorunlarla karşı karşıya kalabilmektedirler. Aileleri ile birlikte ya da tek başına göç etmek zorunda kalan çocuklar, gerek göç kararında etkili olmamaları gerek de gelişim çağında olmalarından dolayı bu açıdan daha riskli durumdadırlar (Polat, 2007, s. 89).

Çocuklar, göçmen toplulukların içinde daha fazla yer almakta ve sayıları giderek artmaktadır. Örneğin, dünya nüfusunun üçte birini çocuklar oluşturduğu halde tüm göçmenlerin yarısı çocuklardan oluşmaktadır (UNICEF, 2016). UNICEF'in Eylül 2016'da yayımlanan raporuna göre "dünyada köklerinden koparılmış" yaklaşık 50 milyon çocuk bulunmaktadır. Bu çocukların 28 milyonu ülke içi ve ülkeler arası çatışmalar nedeniyle evlerini terk etmek zorunda kalmış ve daha iyi ve güvenli bir yaşam için yollara düşmüştür. Çatışmaların ve şiddetin travmasını derinden yaşayan çocuklar, göç sırasında denizde boğulma, kötü beslenme, susuzluk, insan tacirlerinin eline düşme, kaçırılma, tecavüz ve cinayet gibi çeşitli tehlikelerle karşı karşıya kalmaktadırlar. Göç ettikleri yerde ise yabancı düşmanlığına ve ayrımcılığa maruz kalmaktadırlar (UNICEF, 2016). Eurostat verilerine göre, 2015 yılında Avrupa Birliği'ne

üye ülkelere yanında ebeveynleri olmaksızın düzensiz olarak gelen ve kayıt altına alınan 45,300 çocuk bulunmaktadır (EUROSTAT, 2015). Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF)'nin Eylül 2016 verilerine göre Türkiye, son yıllarda en çok mültecinin sığındığı ülkedir ve kuvvetle muhtemel en çok çocuk göçmen de ülkemizde bulunmaktadır (UNICEF, 2016). Öyle ki Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği verilerine göre Mart 2016 itibariyle Türkiye'deki Suriyeli sığınmacıların %50'den fazlası çocuklardan oluşmakta ve bu çocukların 286 bini (%14) 12-17 yaş, 433 bini (% 20.2) 5-11 yaş, 415 bini (%20) 0-4 yaş aralığında bulunmaktadır (UNHCR, 2016).

a. Göç Çalışmalarında Çocukların Ele Alınışı

Göç çalışmalarında, çocuklar ya yok sayılmıştır ya da aile gelirine katkı sunan pasif öğeler olarak düşünülmüştür (Bushin, 2008, s. 451-457). Orellana'ya göre çocuklar, göç eden yetişkinlerle beraber götürülen ya da geride bırakılan, onların bakış açısına göre değer yüklenen bir "nesne" ve göçten olumsuz etkilenen "endişe kaynağı"dır (Dobson, 2009, s. 353-360).

Bazı göç çalışmalarında çocuk, "aktif bir aktör olarak" görülmüştür (Uysal, 2016). Göç edilen ülkelerde eğitim gören çocuklar, ailenin tercümanı olarak görev almış ya da göçe tek başına karar veren bağımsız bireyler olmuşlardır (Orellana, 2001, s. 572; Punch, 2007, s. 95).

Göçmen çocukların "birey olarak" ele alınması ve ruhsal problemlerine dayalı araştırmalar ise oldukça yenidir. İç/dış göç yaşayan çocukların ruhsal durumlarını göç yaşamayan çocuklarla karşılaştıran araştırmalar, göçmen çocukların karşı karşıya oldukları problemleri ortaya koymaktadır. Bu araştırmalardan bazıları, iç/dış göç yaşayan çocuklarda daha fazla davranış ve duygusal problemlerin olduğunu bildirmektedir (Janssen vd., 2004, s. 133; Stevens vd., 2005, s. 571; Bengi-Arslan vd., 1997, s. 477-484; Fazel ve Stein, 2003, s. 134; Diler vd., 2003, s. 16-21; Özen vd., 2001, s.156-162). Bu problemler arasında daha yüksek anksiyete/depresyon puanları, arkadaş ilişkilerinde problemler, hiperaktivite semptomları, travma sonrası stres bozukluğu, düşük benlik saygısı, düşük yaşam doyumu, okul başarısızlığına bağlı nevrotik problemler, suça ve şiddete eğilim yer almaktadır (Benghi-Arslan vd., s. 477-484; Heptinstall vd., 2004, s. 373-380; Diler vd., 2003, s. 16-21; Fazel ve Stein, 2003 s.134; Gün ve Bayraktar, 2008, s. 167-176; Polat Uluocak, 2009, s. 36; Erkan ve Erdoğan, 2006, s. 90).

Göçe uyum sağlayamayan çocuklarda anti-sosyal kişilik bozukluğu, madde kullanımı ve suç oranının yüksek olduğu bildirilmektedir (Kızmaz ve Bilgin, 2010, s. 269). Gökçen ve Annagür'ün (2012) Gaziantep'te Çocuk Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Polikliniğine başvuran ve yurtdışında çeşitli ülkelerde yaşayan çocuk ve ergenlerle yaptıkları çalışmada; olguların % 92.3'ünde en az 1 psikiyatrik bozukluk saptanmıştır (Gökçen ve Annagür, 2012, s. 258-262). Türkiye'den Hollanda'ya ergenlik döneminde göç eden çocuklarla yapılan bir çalışmada, göçmen ergenlerin ruhsal sorunlarının Hollandalı

akranlarından ve yerleşik Türk ergenlerden iki kat fazla olduğu belirlenmiştir (Jan-senn vd., 2004, s. 133-140). Buna karşın literatürde, göçmen çocukların psikolojik uyumunun zaman içinde geliştiği ve uzun dönemde ruhsal problemlerin sıklık ve yoğunluk bakımından yerli düzeyle önemli derecede farklılaşmadığı hatta göçün, çocuğun öğrenim durumu ve motivasyonu üzerinde olumlu etkileri olduğunu tespit eden çalışmalar da mevcuttur (Fichter vd., 2004, s. 27-35; Mirsky, 2004, s. 413-426).

Görüldüğü gibi göç çalışmalarında çocuğun ruhsal olarak ele alınışı farklı sonuçlar göstermektedir. Göçün çocuk ruh sağlığına olan etkilerini anlayabilmek için yeni ve kapsamlı çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Çocuklar, son dönem göç hareketleri içerisinde yeni ve önemli bir grup olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu derlemenin amacı göçün çocuk ruh sağlığına olan etkileri hakkında bilgi vermektir.

Yöntem

Göçün çocuk ruh sağlığına olan etkilerini değerlendirmek amacıyla Kasım 2016-Şubat 2017 tarihleri arasında Google Akademik, Yöktez, PubMed, Cochrane Library veri tabanlarında “göçmen çocuk”, “çocuk göçü”, “çocuk ruh sağlığı” ve “göçmen çocuğun ruh sağlığı” anahtar kelimeleri ile 1997-2017 tarihleri arasındaki çalışmaları kapsayacak şekilde tarama yapılmış ve sonuçlar literatür ışığında paylaşılmıştır.

A) Çocuğun Psikososyal Gelişimi

Göçmen çocuğu anlayabilmek için çocuğun psikososyal özelliklerini bilmek gerekir. Erikson'a göre, kişiliğin gelişiminde birbiri ile yakından ilişkili sekiz aşama vardır. Bunların ilk üç aşaması, henüz birey olma mücadelesi veren çocuğun içsel dünyası ile sınırlıdır. 6-7 yaşlarında okul çağı ile başlayan dördüncü aşama ise, çocuğun toplumsal kimlik kazanmaya başladığı ilk aşamadır (Boyden, 2009, s. 256-276). Çocuk bu aşamada tek başına bir şey yapamayacağını sezmeye, başkalarıyla işbirliği kurmaktan ve birlikte çalışmaktan haz aldığı için öğrenmeye, sorumluluk almaya ve işlerini organize etmeye hazır hale gelmiştir.

Beşinci aşama, ortalama 13-14 yaşlarından 20-21 yaşlarına kadar süren gençlik aşamasıdır. Bu aşamada, başkalarının gözündeki kendisi ile hissettiği kendisi arasında karşılaştırmacı içsel bir araştırma yapar. Ortalama 17-21 yaşları arasında ise genç; kendi değerlerini keşfetmek ve benimsemek, ana-babadan bağımsız hale gelmek, yetişkin rolünü (iş ve eş seçimi ve planlaması) tasarlamak, kısaca bütünüyle kendi kimliğini bulabilmek üzere uğraş verir. Kendi benliğini içinde yaşadığı topluma göre şekillendirme kaygısında olan çocuk, hiç tanımadığı bir toplumun içinde karmaşık bir benlik oluşum sürecine girer (Levels ve Dronkers, 2008, s. 1424).

B) Göçün Çocuk Üzerinde Oluşturduğu Psikososyal Sorunlar

Çocuğun göçten etkilenmesinde; göçe katılırken ait olduğu kültürel roller ve kimliği kazanıp kazanmadığı önemlidir. Birinci sosyalleşme sürecini tamamlayarak yurtdışı-

na çıkan çocukların (6-14) kolay asimile olamadıkları ve yurda geri dönmek istedikleri; birincil sosyalleşme sürecinin tam ortasında yurtdışına çıkan çocukların (1-5) iki kültür arasında kalan sorunlu çocuklar oldukları ve hiçbir kültürde kendilerini güvende hissetmedikleri, ana dillerini geliştiremedikleri ve yurda dönmek istedikleri ileri sürülmektedir (Şahin, 2001, s. 57-67).

Göçmen çocuğun psikososyal olarak tam bir gelişim göstermesinde ailenin çocuklar üzerindeki denetimi, sevgi ilişkileri, göç hakkındaki tutumu, eğitim, sosyo-ekonomik özellikler, göçe ilişkin ekonomik, politik, sosyal ve diğer bağlamsal etkenler, göçün nedenleri, göç sırasında ve sonrasında çocuk-ebeveyn ayrılığı yaşanıp yaşanmaması ve çocuğun dinî açıdan gelişimine verdikleri önem gibi birçok faktör etkilidir (Köse vd., 2011, s. 225; Polat, 2007, s. 106; Manço, 2000, s. 133). Suriyeli göçmen çocuklarla yapılan bir çalışma, ebeveyn varlığının önemine dikkat çekmiş; anne ve babalarının desteğinden, ilgisinden, sevgisinden ve korumasından yoksun olan ebeveynsiz çocukların gelişimsel, fiziksel ve ruhsal açıdan birçok sıkıntı yaşadıklarını vurgulamıştır (Harunoğulları, 2016, s. 62).

C) Göçmen Çocukta Ruhsal Sorunlara Sebep Olan Faktörler

a. Göçmen Çocuk İşçiliği ve Ruhsal Sağlık

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), 15 yaşın altında hayatını kazanmak ve aile bütçesine katkı sağlamak amacıyla çalışan çocuklara “çalışan çocuk” ya da “çocuk işçi” tanımını yapmıştır (Gökalp, 2011). ILO’ya göre, çocuk işçiliği; çocuğun sağlığını, eğitimini, fiziksel ve zihinsel gelişimini engelleyen, yeteneklerinin gelişmesine mani olan, çocuğu potansiyelinden ve onurundan yoksun bırakan her türlü çalışmadır (ILO, 2015).

Birçok sektörde çocuk işçilere rastlanmaktadır. Bazıları ise bu sektörlerin dışında, sokakta çalışmaktadır. Sokakta çalışan çocukların göç öykülerini bildiren birçok çalışma bulunmaktadır (Kızmaz ve Bilgin, 2010, s. 311; Şişman, 2006, s. 251; Altıntaş, 2003; Harunoğulları, 2016, s. 35). Göçmen çocukların çalışmasında en etkili sebepler, yoksulluk, anne-babalarının vefat etmesi veya çalışmamasıdır (Harunoğulları, 2016, s. 43). Maddi açıdan yeterli düzeyde gelire sahip olmayan göçmen ailelerin çocukları, aile bütçesine katkıda bulunmak için bazen ebeveynlerinin, bazen de kendi istekleriyle çalışmaktadırlar.

Harunoğulları (2016) Kilis’te Suriyeli sığınmacı 62 çocuk işçi ile yaptığı çalışmasında; 44 çocuğun ebeveynlerinin herhangi bir işte çalışmadığını tespit etmiştir (Harunoğulları, 2016, s. 35).

Çalışan çocuklar, ağır işlerde ucuz iş gücü olarak çalıştırılmakta, okula gidememekte, oyun oynayamamakta, fiziksel, duygusal, cinsel ve ekonomik istismara ve şiddete maruz kalmaktadırlar (Karaman ve Özçalık, 2007, s. 34; Harunoğulları, 2016, s. 13; Küçükkalay vd., 2000, s. 117). Bu durum çocukların psikososyal gelişimlerini, beden

ve ruh sağlığını etkilemekte ve yalnızca çocukluk çağında değil; ilerleyen dönemde de ağır psikolojik yıkımlara neden olmaktadır (Harunoğulları, 2016, s. 30; Erdoğan, 2012, s. 82). Erdoğan (2012) sokakta çalışan çocuklarla yaptığı çalışmasında; göç etmiş ailelerin çocuklarının depresyon düzeylerinin daha yüksek olduğunu tespit etmiştir. Çocukluk çağı depresyonları, çocuğun kişilik ve sosyal gelişimi üzerinde doğrudan etkilidir. Son yıllarda yapılan araştırmalar, ruhsal bozuklukların en temel nedeninin çocukluk çağı duygusal travmaları ve örselenmeleri olduğunu göstermektedir. Çocukluk çağı depresyonları aynı zamanda yetişkinlikte çeşitli ruhsal rahatsızlıklara, depresyona ve intihara yol açabilir (Erdoğan, 2012, s. 83).

Göçmen çocukların ailelerinin sosyo-ekonomik düzeylerinin iyileştirilmesi, okula gitmelerinin sağlanması, kimsesizlerin yetiştirme yurtlarına yerleştirilmesi, sokaktan eve geçiş sürecinde rehabilitasyon programlarına yer verilmesi, özellikle kız çocuklarının ruhsal açıdan desteklenmesi ve korunması gerekmektedir.

b. Göçmen Çocuklarda Suça Karışma, Madde Bağımlılığı ve Ruhsal Sağlık

Çocuğun alıştığı çevreden yeni ve farklı bir çevreye uyum göstermesi oldukça güçtür ve bu güçlük farklı arayışlara neden olabilmektedir. Göçle birlikte ailelerin yapılarının değiştiği, artan ekonomik sorunların ve aile içi şiddetin çocuğu sokağa ittiği; buna bağlı olarak suçluluk oranının, madde kullanımının ve çeşitli ruhsal problemlerin arttığı bilinmektedir (Kızmaz ve Bilgin, 2010, s. 310; Avcı, 2008, s. 23; Erkan ve Erdoğan, 2006, s. 81). Suça karışan çocuklarla yapılan çalışmalar, bu bilgiyi destekler niteliktedir (Avcı, 2008, s. 21; Kızmaz ve Bilgin, 2010, s. 308; Erkan ve Erdoğan, 2006, s. 81).

Sokakta çalışma ve suça karışmanın madde bağımlılığı için risk faktörü olduğu bilinmektedir (Aksoy ve Ögel, 2005, s. 163-169). Sokakta çalışan ve suça karışan çocukların genelde göçmen çocuklar olduğu göz önüne alınırsa; madde bağımlılığının göçmen çocuklarda daha fazla görüldüğü söylenebilir (Kızmaz ve Bilgin, 2010, s. 285). Güngör'ün (2008) sokakta çalışan çocuklar ile yaptığı çalışmasında; bu çocukların %24'ünün madde kullandığı; Kızmaz ve Bilgin'in çalışmasında ise çocukların % 87'sinin madde kullandığı belirlenmiştir (Güngör, 2008, s. 308; Kızmaz ve Bilgin, 2010, s. 311).

Bu bağlamda çocuğu maddeye yaklaştıracığından, sokakta çalışan çocukların azaltılmasına yönelik çalışmalar yapılması, asayiş ekiplerinin taramalarını arttırması, okullarda madde kullanımı ile ilgili eğitimler düzenlenmesi, suça karışmış çocukların yeniden topluma uyumlarının sağlanması önemli girişimlerdir.

D) Göç Eden Çocukların Yaşadıkları Ruhsal Sorunlara Yönelik Yaklaşımlar

a. Göçmen Çocuğun Ruh Sağlığında Eğitimin Önemi

Yaşadığı yerden göçle gelen bireyler, günlük yaşamdaki değişimlere bağlı pek çok zorlukla karşılaşır ve bu zorluklara uyum sağlamak için mücadele ederler. Bu mücadele

yetişkinler için bir anlamda daha kolaydır; çünkü yetişkinler yeni geldikleri toplumda, kendileri için güvenli ve tanıdık bir çevre oluşturabilirler. Ancak çocukların yeni yaşam koşulları nedeniyle ortaya çıkan söz konusu zorlukları aşmasına yardım eden bir araca, desteğe ve rehabilitasyona ihtiyacı vardır. Eğitim, sığınmacı çocukların algı, iletişim, tutum, inanç, empati, korku, saygı, psikososyal destek ve güven gibi kavramlarını etkilemesi bakımından oldukça önemli bir araçtır (Ferris ve Winthrop, 2010 s. 29; Sakız, 2016, s. 65; Şeker ve Arslan, 2015, s. 105).

Göç durumunda çocukların eğitiminin üç temel faydası vardır:

i) Çocuklara hayatta kalabilme becerisi ve yaşama umudu kazandırmaktadır (Nicolai, 2003; Stuecker, 2006).

ii) Psikososyal destek sağlamakta; çocukların buldukları zor şartları anlamalarına yardımcı olmaktadır.

iii) Çocukların ve ailelerin stresinin azalmasını sağlamakta dolayısıyla aile ve toplumu güçlendirmektedir (Nicolai, 2003).

Literatürde göçmen çocukların eğitimlerini devam ettirmelerinin önünde birçok engel tanımlanmıştır. Bunlardan birincisi; eğitime ulaşma güçlüğüdür. Göç durumunda eğitim, çoğu zaman lüks olarak görülmekte ve sosyoekonomik kaynak olup olmasına bağlı olarak gerçekleştirilecek ikincil bir hak olarak algılanmaktadır. (Sevim, 2001, s. 268; Harunoğulları, 2016, s. 56). İkincisi, yerinden edilme süresinin uzun zaman almasıdır. Bu anlamda, her sekiz çocuktan altısı uzun süre sığınmacı olarak yaşamaktadır. Üçüncüsü, şehre göç eden kişilerin acil durumlar nedeniyle kırsal alana geçişidir. Oysa kırsal alanda eğitim ile ilgili yardımlar yeterince sağlanamamaktadır. Dördüncüsü, göçmen çocukların, gerekli rehabilitasyonlar sağlanmadan eğitim için okullara başlatılması, her iki taraf içinde marjinalleşmeye neden olmaktadır (Peterson, 2011. s. 5). Çocuklar, eğitim sürecinde kendi dillerinde hem gelişimsel desteğe hem de psikososyal desteğe ihtiyaç duymaktadırlar (Fazel vd., 2012, s. 266; Uzun ve Bütün, 2016, s. 72). Beşincisi, sığınmacılar için sağlanan eğitimin kalitesinin düşük nitelikte olmasıdır (Peterson, 2011, s. 4). Amerika'daki mülteci çocuklar üzerinde yapılan bir araştırmaya göre çocukların eğitimle ilgili yaşadıkları sıkıntılarının nedenleri; kültürel farklılık, öğretmenlerin ailelerden gerçekçi olmayan beklentileri ve kendi dillerine tercüme edilen eserlerin yetersizliğidir (Hevd., 2015, s. 12). Altıncısı; erkeklere göre çok az kız, okullara devam edebilmektedir. Göçmen kızları okuldan alıkoyan sebeplerden biri, çocuk yaşta evliliğidir. Türkiye'de yaşayan Suriyeli mültecilerin çocuk evlilik oranı Suriye'deki oranlardan daha yüksektir. Benzer şekilde diğer komşu ülkelere sığınan Suriyeli mülteci kızların da 18 yaş öncesi evlenme oranı yüksektir ve artan bir şekilde devam etmektedir (Sirin ve Sirin, 2015). Göçmen çocuğun eğitiminde engel olan tüm bu nedenlerin ayrıntılı olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Öyle ki çocuğun kendi dilinde eğitim alması sağlanmalıdır. Öğretmenler, iyi eğitilmiş ve eğitim ortamını öğrencilerin ihtiyaçları ile bütünleştiren eğitimciler olmalıdır. Okulda

ayrımcılık ve sosyal dışlanma gibi ruhsal ve zihinsel problemlere neden olabilecek faktörlere engel olunmalıdır. Çocuk yaşta evliliğe karşı tedbir alınmalı ve aileler eğitilmelidir. Okullarda rehabilitasyon programları düzenlenmelidir.

b. Göçmen Çocuğun Ruh Sağlığında Ailenin Önemi

Çocukların benliksel gelişimi önemli oranda aileden etkilenmektedir. Göçmen bir ailenin istihdam, eğitim, sağlık, barınma, yabancılaşma ve güvenlik gibi öncelikle üstesinden gelmek zorunda olduğu sorunlar doğrudan çocuklara yansımaktadır (Güzel, 2013, s. 27). Göç nedeniyle ailede yaşanan bu posttravmatik sürecin çocuğun benlik gelişimine olumsuz etkileri bulunmaktadır (Kızmaz ve Bilgin, 2010, s. 269). Göç eden ebeveynlerde görülen ruhsal sıkıntıların ve travma sonrası stres bozukluklarının çocuklarda görülme olasılığı yüksektir (Erdoğan, 2012, s. 77).

Göçmen çocuklar, bir yandan ailelerinin kültürel değerlerini sürdürmeye çalışırken, diğer yandan da içinde buldukları toplumun değerleri arasında denge kurmaya çabalarlar. Haliyle göçmen çocuk, ailelerinin beklentileri ve akran uyumu arasında ciddi güçlüklerle karşı karşıya gelir (Yates, 2010, s. 15; Schölmerich vd., 2008, s. 187).

Yapılan çalışmalar, göçmen ebeveynlerin eğitim düzeyinin düşüklüğü, yoksulluk, sosyal güvencikten yoksunluk, göç edilen yerle olan kültürel farklılık gibi değişkenler arttıkça; çocuklarda uyum problemlerinin, depresyon düzeyinin, sokakta çalışma durumunun arttığını ve çocuğun eğitim seviyesinin düştüğünü göstermektedir (Erdoğan, 2012, s. 87; Sevim, 2001, s. 259; Güzel, 2013, s. 36; Tarricone vd., 2009, s. 203; Güzel, 2013, s. 35).

Göçmen ailelerde özellikle kız çocuklarının risk altında oldukları bilinmektedir. Eğitimlerini sürdürmekte zorlanan kız çocukları evlendirilmektedir. Göç edilen bölgede eğitim şartlarının iyileştirilmesi ve çocuk yaşta evliliğe karşı ailelerin bilinçlendirilmesi gerekmektedir (Sirin ve Sirin, 2015).

Çocuk ruh sağlığı, göçün yaşandığı yaş grubundan, ailenin göçe verdiği tepkilerden ve sosyo-ekonomik durumundan ayrı düşünülemez. Bu bakımdan çocuğa ve ailesine götürülecek her türlü hizmetin bu şartlar dikkate alınarak götürülmesi önerilmektedir. Bu bağlamda göçmen ailelerin istihdam, eğitim, sağlık, barınma, yabancılaşma ve güvenlik gibi öncelikli şartlarının iyileştirilmesi, kültürel farklılıklara ve uyum problemlerine yönelik rehabilitasyon programlarının düzenlenmesi, göçmen bölgelerde okul ve evlerde düzenli ruh sağlığı taraması yapılması ve risk altındaki kişilerin sağlık kuruluşlarına yönlendirilmesi gerekmektedir.

Sonuç

Türkiye, dünyanın en çok mülteciye ve muhtemelen en çok çocuk göçmene sahip ülkesi olması bakımından önemli bir konumdadır. Göçü etkileyen veya göçten etkilenen bir öge olarak çocuklar, gelişimsel dönemde olmaları nedeniyle her açıdan daha riskli durumdadırlar.

Sonuç olarak göçmen çocuğun ruh sağlığının korunması ve geliştirilmesi için şu noktalara dikkat etmek gerekmektedir:

- 1- Çocuk ruh sağlığını etkileyen faktörlerin, geniş bir sosyokültürel ve ekonomik çerçevede değerlendirilmesi gerekmektedir.
- 2- Çocuğun davranışsal ve ruhsal sorunlarının erken dönemde fark edilmesi açısından ailelere eğitim verilmelidir.
- 3- Kız çocuklarının eğitimlerine önem verilmeli ve çocuk yaşta evliliğin önüne geçmek için bilinçlendirme programları düzenlenmelidir.
- 4- Göçmen ailelerin ekonomik durumu geliştirilmelidir.
- 5- Göçmen ailelere yönelik rehabilitasyon programları düzenlenmelidir. Bu programlarla, aile içi ilişkilerin artırılması ve anne ve babanın çocuğa rol model olması yönünde farkındalık sağlanmalıdır.
- 6- Göçmen çocukların öğrenim gördüğü okullarda uyum programları (dil eğitimi, öğretmenlerin farkındalığının artırılması, okul ve ailenin iş birliği içinde olması gibi) uygulanmalıdır.
- 7- Çocuk ve ailelere yönelik hizmetlerde toplum temelli yaklaşım sergilenmelidir.
- 8- Çocuk ve ailenin ruh sağlığını geliştirmeye yönelik sağlık hizmetleri yaygınlaştırılmalıdır.

Kaynakça

- Aksoy, A. ve Ögel, K. (2005). "Sokakta Çalışan Çocuklarda Kendine Zarar Verme Davranışı ve Madde Kullanımı". *Anatolian Journal of Psychiatry*, 6, 163-169.
- Altıntaş, B. (2003). *Mendile, Simite, Boyaya, Çöpe Ankara Sokaklarında Çalışan Çocuklar*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Avcı, M. (2008). "Tutuklu Çocuklar Üzerine Bir Araştırma: Çocukların Toplumsal Suça Yönelmesinde Etkili Olan Toplumsal Nedenler ve Çözüm Önerileri". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(1), 1-25.
- Bengi Arslan, L., Verhulst F.C., Van Der Ende, J, & Erol, N. (1997). "Understanding Childhood Problem Behaviours From A Cultural Perspective: Comparison Of Problem Behaviours And Competencies In Turkish Migrant, Turkish And Dutch Children". *Social Psychiatry*, 32, 477-484.
- Boyden, J. (2009). "What Place The Politics Of Compassion In Education Surrounding Non-citizen Children?". *Educational Review*, 61, 256-276.
- Bushin, N. (2008). "Quantitative Datasets And Children's Geographies: Examples And Reflections From Migration Research". *Children Geographies*, 6, 451-457.
- Diler, R.S., Avcı A. ve Seydaoglu G. (2003). "Emotional and Behavioural Problems In Migrant Children". *Swiss Medical Weekly*, 133, 16-21.
- Dobson, M. (2009). "Unpacking Children In Migration Research". *Children Geographies*, 7(3), 355-360.
- Erdoğan, M.Y. (2012). "Sokakta Çalışan Çocukların Depresif Belirti Düzeylerinin Taranması: Karşılaştırmalı Bir Çalışma". *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 28, 77-87.
- Erkan, R. ve Erdoğan, M.Y. (2006). "Göç ve Çocuk Suçluluğu". *Aile ve Toplum*, 9(3), 81-90.
- EUROSTAT (2015). Migration and Migrant Population Statistics. http://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php/Migration_and_migrant_population_statistics Erişim Tarihi: 11.02.2017.
- Fazel, M., & Stein A. (2003). "Mental Health of Refugee Children: Comperative Study". *BMJ*, 327, 134.
- Fazel, M., R.V., Panter-Brick, C. & Stein, A. (2012). "Mental Health of Displaced An Refugee Children Resettled in High-Income Countries: Risk And Protective Factors". *Lancet*, 379, 266-282.
- Ferris, E. & Winthrop, R. (2010). Education and Displacement: Assessing Conditions For Refugees And Internally Displaced Persons Affected By Conflict. UNESCO. <http://unesdoc.unesco.org/images/0019/001907/190715e.pdf> Erişim tarihi 10.02.2017
- Fichter, M.M., Xepapadakos, F., Quadflieg, N., Geourgopoulou, E, & Fthenakis W.E. (2004). "A Comperative Study Of Psychopathology In Greek Adolescent In Germany And Greece In 1980 And 1998 18 Years Apart". *Euro Archives of Psychiatry Clinical Neurosciences*, 254(1), 27-35.
- Gökbalp, Ö.T. (2011). "Türk İş Hukukunda Çocuk İşçi Çalıştırma". *Electronic Journal of Vocational Colleges*, 125-135.
- Gökçen, C. ve Burçak Annagür, B. "Yurt Dışında Yaşayan Çocuk Ve Ergenlerin Ruh Sağlığı Ve Hastalıkları Polikliniğine Başvuru Şikayetlerinin Ve Tanılarının Dağılımlarının İncelenmesi". *Düşünen Adam Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Dergisi*, 25, 258-262.

- Gün, Z. ve Bayraktar, F. (2008). "Türkiye'deki İç Göçün Ergenlerin Uyumundaki Rolü". *Türk Psikiyatri Dergisi*, 19 (2), 167-176.
- Güngör, M. (2008). "Evrensel Bir Sorun Olarak Çocuk Suçluluğu Ve Sokakta Çalışan Ve Yaşayan Çocuklar". *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(1), 25-43.
- Güzel, S. (2013). "Göçmen Çocuklar Ve Denizli'de Yaşam Koşulları". *Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmalar E Dergisi*, 1-36.
- Harunoğulları, M. (2016). "Suriyeli Sığınmacı Çocuk İşçiler Ve Sorunları: Kilis Örneği". *Göç Dergisi*, 3(1), 29-63.
- He, Y., Bettez, S.C.& Levin, B.B. (2015). "Imagined Community Of Education: Voices From Refugees And Immigrants". *Urban Education*, 1-29.
- Heptinstall, E., Senta, V, & Taylor E. (2004). "PTSD And Depression In Refugee Children: Associations With Premigration Trauma And Post Migration Stress". *European Child Adolescents Psychiatry*, 13, 373-380.
- ILO (2015). Georgia National Child Labour Survey.
file:///C:/Users/Toshiba/Downloads/Georgia_National_Child_Labour_Survey_Report_Final_WEB_20161003.pdf Erişim Tarihi: 11.02.2017
- Janssen, M., Verhulst F.C., Bengi Arslan L., Erol N., Salter C.J, & Crijnen A. (2004). "Comparison of Self Reported Emotional And Behavioral Problems In Turkish Immigrant, Dutch And Turkish Adolescents". *Social Psychiatry*, 39(2), 133-140.
- Karaman, B. ve Özçalık, M. (2009). "Türkiye'de Gelir Dağılımı Eşitsizliğinin Bir Sonucu: Çocuk İşgücü". *Yönetim ve Ekonomi*, 14(1), 25-41.
- Kızmaz Z. ve Bilgin R. (2010). "Sokakta Yaşayan/Çalışan Çocuklar Ve Suç:Diyarbakır Örneği". *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(32), 269-311.
- Köse, S., Aslan, M., Başgül, S., Şahin S., Yılmaz Ş., Çıtak, Ş. vd.. (2011). "Bir Eğitim Ve Araştırma Hastanesi Çocuk Psikiyatrisi Polikliniğe Yönlendirilen Adli Olgular". *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 12, 221-225.
- Küçükkalay, M., Dulupçu, M.A. ve Turunç, Ö. (2000). "Dünyada ve Türkiye'de Çocuk İşgücü İstihdamının Sorunları ve Önlenmesi". *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(1), 103-118.
- Levels, M.,& Dronkers, J. (2008). "Educational Performance Of Native And Immigrant Children From Various Countries Of Origin". *Ethnic and Racial Studies*, 31, 1404-1425.
- Manço, A. (2000). "Belçikada Türklerin 40 yılı (1960-2000): Sorunlar, gelişmeler, değişimler". *Muğla Üniversitesi SBE Dergisi* 1(1),124-133.
- Mirsky, J. (2004). "Preparing Adolescents For Immigration A Group Intervention". *Child Youth Serv Rev*, 26(4), 413-426.
- Nicolai, S. (2003). *Education in Emergencies*. London: Save The Children.
- Orellana, MF, Thorne, B., Chee, A, & Lam, WSE. (2001). "Transnational Childhoods: The Participation Of Children In Processes Of Family Migration". *Social Problems*, 48,572-591.
- Özen, Ş., Antar S., Özbulut Ö., Altındağ, A. ve Oto, R. (2001). "İç Göç Yaşayan Bir Grup Lise Öğrencisinde Ruhsal Belirti Şiddetinin Cinsiyetle İlişkisi". *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*, 8(3), 156-162.
- Peterson, S.D. (2011). "Conflict, Education And Displacement". *An Interdisciplinary Journal*, 1(1), 1-5.

- Polat, G. (2007). "İç Göçün Çocuk Ruh Sağlığına Etkisi Ve Sosyal Hizmet Müdahalesi". *Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi*, 18(1), 89-106.
- Polat Uluocak, G. (2009). "İç Göç Yaşamış Ve Yaşamamış Çocukların Okulda Uyumu". *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 26, 36-44.
- Punch, S. (2007). "Negotiating Migrant Identities: Young People In Bolivia And Arjentina". *Children Geographies*, 5, 95-112.
- Sakız, H. (2016). "Göçmen Çocuklar Ve Okul Kültürleri: Bir Bütünleştirme Önerisi". *Göç Dergisi*, 3(1), 65-81.
- Schölmerich, A., Leyendecker, B., Cıtlak, B., Caspar, U, & Jakel, J. (2008). "Assesment Of Migrant And Minority Children". *Journal of Psychology*, 216, 187-194.
- Sevim, Y. (2001). "Terör Nedeniyle Elazığ'a Göç Eden Ailelerin Çocuklarının Eğitim Durumu". *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 259-268.
- Sirin, S.R.,& Sirin, L. R. (2015). *The Educational And Mental Health Needs Of Syrian Refugee Children*. Washington DC: Migration Policy Institute.
- Stevens, G.W.J.M., Volleberg, W.A.M., Pels, T.V.M. & Crijnen, A.A.M. (2005). "Predicting Externalizing Problems In Moroccan Immigrant Adolescents In The Netherlands". *Social Psychiatry*, 40(7), 571-579.
- Stuecker, J. (2006). *Education of Refugees*. US: Parent Information Resource Center Program.
- Şahin, C. (2001). "Yurt Dışı Göçün Bireyin Psikolojik Sağlığı Üzerindeki Etkisine İlişkin Kuramsal Bir İnceleme". *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(2), 57-67.
- Şeker, B.D. ve Arslan Z. (2015). "Eğitim Sürecinde Mülteci Çocuklar: Sosyal Psikolojik Bir Değerlendirme". *Kuramsal Eğitimbilim Dergisi*, 8(1), 86-105.
- Şişman, Y. (2006). "Sokakta Çalışan Çocukların Yaşam Koşulları Ve Gelecek Beklentileri". *Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 251-276.
- Tarricone, I., A.R., Atti, Salvoriti, F., Braca, M. & Ferrari, S. (2009). "Psychotic Symptoms And General Health In Socially Disadvantaged Migrant Community In Bologna". *International Journal of Social Psychiatry*, 55, 203-213.
- UNHCR (2016). Türkiye'de UNHCR Gerçekler ve Rakamlar. <http://www.unhcr.org/turkey/home.php?content=178> Erişim Tarihi: 11.02.2017
- UNICEF (2016). Köklerinden Koparılanlar Raporu. <http://www.un.org.tr/unicef-dunya-da-koklerinden-koparilmis-nerede-yse-50-milyon-cocuk-var/> Erişim Tarihi: 11.02.2017
- Uysal, A. (2016). "Londra'daki Türkiyeli Çocukların Ulusaşırı Mekanlarda Duygusal Coğrafyaları". *Göç Dergisi*, 3(1), 99-119.
- Uzun, E.M. ve Bütün, E. (2016). "Okul Öncesi Eğitim Kurumlarındaki Suriyeli Sığınmacı Çocukların Karşılaştıkları Sorunlar Hakkında Öğretmen Görüşler". *Uluslararası Erken Çocukluk Eğitimi Çalışmaları Dergisi*, 1(1), 72-83.
- Yates, R. (2010). "A Childrens Life on Mars: Investigating The Experience Of Newly Arriving Migrant Children". *Primary and Middle Years Educator*, 8, 15-23.

Toplumsal Cinsiyet Rollerini Bağlamında Tarihsel Rollerini Yitiren Erkekliğin öküşü: Küllerinden “Yeni Erkek”liğin Doğuşu¹

The Lost Historical Gender Roles and the Collapse of Masculinity: “New Masculinity” Rising from the Ashes

Sinay Avşar²

Özet

Bu alışma, erkek kimliğinin sosyalleşme sürecindeki kritik konumuna ve bu bağlamda nedensellik ilişkilerine odaklanmaktadır. Bu odak çerçevesinde, erkeğin değişen dünyadaki yeri ve bunun altında yatan problematikler çerçevesinde rol dağılımları ele alınarak, erkek kimliğinin değişen rolleri üzerinden ortaya konulmaktadır. Kadın-erkek ilişkileri, erkeğin ev içi alandaki paylaşımı, cinsiyet rol kalıpları, aile ve aileye bağlı kurumların algılanışındaki değişimler, toplumsal cinsiyet rollerine yansiyarak kadın erkek rollerinin geçerliliğini tartışmaya açmıştır. Ayrıca modern öncesi dönemde erkeğin sorgulanamaz üstünlüğüne işaret eden konumu, “erkek”liğin ne olduğu tanımı ve erkek olma süreçleri, erkekliği inşa etme biçimi, inşa süreçlerine yüklenen anlamlar da makale kapsamında tartışılacaktır. Geleneksel algılarla birlikte, modern ve yeni erkeklik rolü de gerek toplumsal konumlanış gerekse bireysel ve bedensel açmazlarla birlikte ele alınmıştır. Erkekliğin gelenekselden moderne evrilen süreçleri makalenin ana hedefidir.

Anahtar Sözcükler: Toplumsal Cinsiyet Rollerini, Erkeklik, Baba Olma, Yeni Erkeklik, Erkeklik İnşası

1 Bu alışma, 7 Mart 2017 tarihinde “III. Uluslararası Toplumsal Cinsiyet Adaleti: Kadın ve Aile” kongresinde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

2 Sosyal Bilimler Uzmanı, e-posta: avsarsinay@gmail.com, orcid.org/0000-0003-0312-129X

Abstract

This study focuses on the critical position of man during his socialization process and the resulting causal relationship. In this context, the changing role of men will help identify the altered gender paradigms and the underlying problems. Modern social relationships between men and women, men sharing homes, gender role patterns, and, changes in the perceptions of family and family related institutions have cast doubt on the validity of gender roles. This paper will discuss the pre-modern period era where men were accepted unquestionably as superior, the definition of masculinity, the societal process of being a man. Traditional points of view, along with new roles of masculinity that have developed in the modern age, will be addressed from the perspective of social positioning, and individual and physical dilemmas. The main aim of the article is to analyze the evolution process of masculinity from a traditional past into the modern age.

Keywords: Gender Roles, Masculinity, Fatherhood, New Masculinity, Masculinity

Giriş

Toplumsal cinsiyet çalışmaları, kadın ve erkek olmanın, biyolojik anlamının dışında sosyo-kültürel anlamlar taşıdığını ve cinsiyetler arası dengeyi sağlayabilme kadına kadının yaşadığı sorunları ele almıştır. Fakat yakın zamana kadar toplumu ve kadını anlamının tek başına yetmeyeceği, konunun erkek kimliğiyle birlikte ele alınması zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Bu perspektiften çalışmanın ana odağını “erkek”lik kimliği oluşturmaktadır.

Toplumsal yapı ve kurumların değişimi, modernleşme süreci ve küreselleşmeyle birlikte hız kazanır. Özellikle gelenek, görenek ve inançların zayıflaması, daha özgür bir yaşama geçiş, sanayileşme, teknolojik gelişmeler, kentleşme ve göç gibi unsurlar beraberinde birçok konunun konuşulmasını, yeniden tanımlanmasını gerekli kılmıştır. Kadın ve erkeklik kimliği bu gelişmelerden doğrudan etkilenmiştir. Günümüz toplumlarında geniş ailenin çekirdek aileye evrilmesi, kadının çalışma yaşamına girmesi, insan ömrünün uzaması, evin geçiminin sadece erkeklerin sorumluluğundan çıkıp kadınlar tarafından paylaşılması, yaşanan toplumsal değişimler, kısmen de olsa ataerkil yapının dönüşüme uğradığı, ayrıca geleneksel cinsiyet rollerinin geçerliliklerini yeniden tanımlandığını göstermektedir (Zeybekoğlu, 2010). Tüm bu değişimler, toplumsal yapıda kadının rolleriyle birlikte erkeklik rollerini de tartışmaya açmıştır.

Erkeklik çalışmaları 1970’lerde ilk olarak erkekliği farklılık üzerinden ele alır. 1970’li yıllarda etkin olmaya çalışan erkek hareketi yazarları, sıklıkla çoğu erkeklerin ataer-

kil ideolojilerinin satmaya çalıştığı sert, katı, egemen ve dövüşken erkeklik imajına uymadığını dile getirir. Zira bu sert imaj seti uyulsun diye tasarlanmamıştır. Ancak bu dönemde en azından üç öge, hiyerarşik olarak yaratılmıştır. Bunlar hegemonik erkeklik, tutucu erkeklik ve tabi kılınmış erkeklikleridir (Connell, 1998, s. 154). Ardından 1980'lere tekabül eden dönemde erkekliğin yeni görünümleri söz konusu edilmiş; 2000'li yıllara gelindiğinde ise erkeklik değişen formlarıyla ele alınmıştır.

Erkeğin düşünüş, yaşayış, yüz, vücut, konuşma, kalkış, giyiniş, kuşanışı vb. tüm etkenler değişim geçirmektedir. Bu değişim Türkiye'de oluşan yeni neoliberal erkeklik, kadınlık ve diğer erkekler, dış dünya, doğa, bilim, din, sanat, düşünce, risk ve güvenlik ilişkileri ağında yeniden yapılandırılmıştır. Var olan cinsiyet düzeni, yeni düzene dönüşmektedir (Özbay ve Baliç, 2004). Bu yeni düzende günümüz iktidar yapılarının akışkanlığı güçlü erkek imgesini zayıflatarak, yerine daha kırılğan, paylaşımına açık modern erkeklik modelini öne çıkarır. Böylelikle geleneksel erkekliğin izi hegemonik erkeklik üzerinden devam ederek, "yeni ve ideal erkeklik" modelini karşımıza çıkarır.

Geç dönem Osmanlı'da ve Türkiye'de erken modernleşme sürecine baktığımızda ulus-devlet politikasının öznesi olarak erkek kimliğinin yer aldığını görürüz. Modernleşme sürecinde inşa edilen cinsiyet rejimi ve buna dair politikalar, erkeklik kimliğini politik, ekonomik, sosyal vb. alanlarda konumlandırarak "yeni erkek" halini doğurmuştur. Dolayısıyla modern devletin kurulması ve farklı erkeklik hallerinin gündeme gelmesi tesadüfi değildir (Maral, 2004, s. 140). Şunu ifade etmek gerekir ki, Türkiye ölçeğindeki modernleşme çabası, cinsiyet rollerinin değişimine hatırı sayılır bir katkı sunar. Aile içi kadın ve erkek rollerinin değişimi bunun en büyük göstergesidir. Mevcut gelişmeler ışığında, kadın çalışmaları devam ederken toplumda erkekler için genel bir yargının artması, kadın sorunları temelli bir bakış açısıyla ele alınması, her iki kimliği birlikte ele almayı gerekli kılmaktadır. Dolayısıyla bu çalışma akademi de pek irdelenmeyen "erkek"lik kimliğini, üretilen toplumsal cinsiyet rollerinin değişime uğraması bağlamında ele alacaktır.

Cinsiyet ve Toplumsal Cinsiyet

Cinsiyet kavramı, biyolojik ve fiziksel özelliklere vurgu yapmakla birlikte toplumsal ve sosyo-kültürel anlamlara sahiptir ve kadın ve erkek denildiğinde aklımıza gelenlerin önemli bir kısmı bu toplumsal anlamların oluşturduğu değerlere ilişkindir (Dökmen, 2012, s. 11). Cinsiyet biyolojik olarak belirlenmiş, toplumsal cinsiyet ise toplumsal olarak oluşmuş düzlemlere tekabül eder (Savran, 2004, s. 234). Toplumsal cinsiyet kavramı, ilk olarak psikiyatrist Robert Stoller tarafından 1968 yılında *Sex and Gender* kitabıyla kullanılmış, sonrasında 1972 yılında Ann Oakley tarafından kavram sosyoloji alanına dahil edilmiştir (Marshall, 1999, s. 98). Robert Stoller, ilk olarak toplumsal cinsiyetin biyolojik cinsiyetten farklı olduğu fikrini ortaya atmıştır. Toplumsal cinsiyet (gender) erkeklik ile kadınlık arasındaki eşitsizliğe, cinsiyet (sex) ise biyolojik açıdan kadın erkek ayrımına işaret eder (Segal, 1992, s. 98). Ancak cinsiyet ve toplumsal cinsiyet tümüyle bir birinden tamamen ayrılmaz.

Kadın ve erkek olmak, hem toplumsal rollerden hem de içsel tanımlamalardan söz etmeyi zorunlu kılarak toplumsal cinsiyete gönderme yapar. Biyolojik cinsiyet sabit kaldığı halde, sosyo-kültürel bir yapı olan toplumsal cinsiyet, yer ve zamana göre değişebilen bir özellik taşır (Bhasin, 2003, s. 6). Dolayısıyla toplumsal cinsiyet kavramı, biyolojik cinsiyetin dışında daha fazla anlamları ifade eder (Ilich, 1996, s. 88). Diğer deyişle bir nesne olmaktan çok bir süreç ve toplumsallığın ürünü olarak anlam bulur. Ayrıca toplumsal cinsiyet rolü, bir sınıflandırma sistemi olarak işlev görür (Connell, 1998, s. 191-199). Toplumsal cinsiyet literatüründe karşımıza çıkan en önemli kavramlardan biri de rol kavramıdır (Özbay, 2010). "Cinsiyet rolleri yaşam boyu öğrenilir ve sürekli yeniden içselleştirilir. Bu sayede cinsiyet stereotipleri sürekli yeniden üretilerek gerçeklikler haline dönüştürülür (Onur ve Koyuncu, 2004, s. 41). Bu gerçeklikler kadın ve erkeğe toplum tarafından biçilen ve kadınlık ve erkeklik rolleri olarak oluşturulan bir takım kalıplara tâbidir. Özetle her toplum kadınlar ve erkeklerin; kız ve erkek çocukların davranışlarını yöneten cinsiyet rollerini belirler (Kite, 1996, s. 361), böylelikle toplumun kadın ve erkekte farklı beklentileri, bireyin cinsiyetine uygun davranış geliştirmesine yol açar (Bhasin, 2003, s. 1-2).

Toplumsal cinsiyet rollerinin oluştuğu, aktarıldığı, erkeğin erkeksi, kadının kadınsı rolleri içselleştirdiği, rollerin sınıflandırıldığı bir alan sunması bakımından "aile" önemli bir işleve sahiptir. Örneğin aile içinde erkekler, sert, soğukkanlı ve hükmedici olarak tanımlanırken, kadınlar erkeklere nispetle daha sıcakkanlı, naif, yumuşak huylu, güler yüzlü, hamarat, düzenli, duygusal ve fedakâr kişilikler olarak sınıflandırılır. Mevcut davranış kalıplarının kuşaktan kuşağa sosyalleşme süreciyle aktarıldığı kabul edildiğinde rollerin gelecek nesillere ulaşması kaçınılmazdır. Kız çocukları, annenin yerine getirdiği rollere bakarak kendini ilerideki hayatına hazırlarken, erkek çocukları ise babayı örnek alarak babanın yüklenmiş olduğu rollerde aile içindeki konumunu öğrenmiş olur (Kümbetoğlu, 2010, s. 40). Böylelikle toplumsal cinsiyet rolleri kültür, sosyal ilişkiler ve ailenin katkısıyla içselleştirilerek geçerlilik kazanır. Peki, erkek olmak neyi ifade ediyor, nasıl tanımlanıyor, her bireyin erkek olma deneyimi benzer mi ve tek bir erkeklik tanımından bahsetmek ne derece mümkün? Tüm bu soruların cevabını irdelediğimizde karşımıza kültürden kültüre değişen farklı erkeklik tanımları çıkmaktadır.

Kavramsal Olarak Erkeklik

Cinsiyet ilişkileri söz konusu olduğunda kadına dair olan sorunların sıklıkla tartışıldığını görürüz. Ancak, cinsiyet ilişkileri, "kadın sorunları" olarak tanımlanan noktaların yalnızca kadının değil (Bora, 2008, s.13), her iki cinsin de sorunu olduğunu göstermektedir. Kadın çalışmaları alanında cinsiyet temelli iktidar ilişkilerinin öznesi olarak "erkek"liğin ne olacağı, ne olduğu ve nasıl analiz edilebileceği sorusu yakın zamanlara kadar ciddi biçimde sorgulanmamıştır. Nitekim erkeklik, bugüne değin hakkında konuşulan ancak politik, ideolojik ve akademik olarak fazla irdelenmemiş bir alandır (Sancar, 2009, s.23). Bu sebeple erkeklik alanında yapılan çalışmalar, erkeğin ne olduğu ve nasıl tanımlandığına odaklanarak erkekliğin bir dizi karmaşık sosyokül-

türel etkileşimlerin ürünü olduğunu kabul eder (Türk, 2008, s. 120).

Serpil Sancar, *Erkeklik İmkansız İktidar* kitabında erilliğin, güç, akıl, aktiflik, çatışabilme, şiddete başvurma, rekabet becerisine sahip olma, başarı tutkusu, uzmanlık ve teknik bilgilere sahip olma, risk alabilme ve kahramanlık kavramları ile ifade edildiğini; kadınsılığın ise duygusallık, pasiflik, barışçılık, şefkatli olma çerçeveleriyle ele alındığını belirtmektedir (2009, s. 29). Günümüzde erkek olmak, sorumluluk sahibi, eve ekmek getirme, koruyup kollama, güçlü, söz sahibi, esnek iktidara sahip olma ve baba olma rolleriyle tanımlanmaktadır.

Erkeklik, genel mânada her toplumun kendi iç dinamiğindeki kodlarına göre şekil alır. Türkiye söz konusu olduğunda erkeklik, modernleşme rüzgârına paralel bir değişim geçirmektedir. Dolayısıyla mevcut değişimi, idealize edilen erkeklik rol modeline yaklaşılması sonucunda erkek olunacağı düşüncesinde görmekteyiz. Burada “idealize edilen” durum üst ve orta sınıf erkek için değişmektedir. Nitekim Herb Goldberg (2010), *Erkek Olmanın Tehlikeleri* adlı kitabında erkeğin, erkeksi ayrıcalığı ve gücü elde etmek için ağır bedeller ödediğini; kendi duygularıyla ve bedeniyle olan bağını kopardığını ifade eder. Ona göre erkeklik, erkeklere mal edilen özelliklerin düşünce ve yaklaşım biçimlerinin toplumlara ve zamana göre değişebilen bir toplamdır (Goldberg, 2010). Böylelikle toplumun bir erkekten beklediği tutum ve davranışları sergilemesi karşılığında erkeklik kazanımı gerçekleşmektedir. Ancak erkek, sadece çevresine değil, kendi kendisine de “erkeklik ispatı” ihtiyacı içindedir. Bu ihtiyacın giderilmemesi durumunda karşımıza erkeklik krizi çıkmaktadır (Selek, 2008, s. 229). İlk çocukluk yıllarında başlayan bu ihtiyaç, sünnet, askerlik teskeresi, evlilik ve baba olma yoluyla giderilmektedir.

Connell (1995, s. 76) erkekliliği, erkekliliğin kadınlığa karşı tanımlandığı bir toplumsal cinsiyet düzeni içinde kurulan ve bu yolla kadınlarla erkekler arasındaki iktidar ilişkilerini sürdüren toplumsal bir yapılanma olarak tarif eder. Erkeklik, kadın karşıtlığı üzerine bina edilmekte ve kadınsı dünyaya ait olanın dışlanmasıyla erkeklik kimliği içselleştirilmektedir (Demez, 2005, s. 39). Bir başka ifadeyle erkeklik, kadınların olmadığı ya da kadınların yapmadığı herhangi bir şey, yani kadınlığın karşıtlığı olarak tanımlanır. Dolayısıyla erkekliliğin temel göstergelerinden olan “kadın gibi olmamak”, diğer bir deyişle kadına ait tüm özelliklerin dışlanması sonucunda erkek, cinsel kimliğini muhafaza etmektedir (Özbay ve Baliç, 2004, s.91-92). Örneğin kadın gibi gülmemek, yürümek, giyinmemek, kadınsı işleri yapmamak veya makul ölçülerde yapmak (Yüksel, 2002, s. 89) gibi tutum ve davranışlardır. Özetle Nagel’in belirttiği gibi erkeklik, kadınlıktan ayrı olmayı yani kadınlık özelliklerinin reddini içermektedir (2000, s. 65). Ancak bugünün değişen dünyasında, kadına ait kılınan özelliklerin erkeğe, erkeğe ait kılınan özelliklerin kadına geçtiği sıklıkla değişen roller çerçevesinde tartışılmaktadır. Öyle ki, geçmişte kadınsı olan tavır, görünüm, tutum ve davranış dışlanırken, şimdilerde “yeni erkek”in kadınsılığa yakınlığı söz konusudur. Tam da bu noktada “yeni erkeklik” feminen yönleriyle barışık bir erkeklik modeli mi ortaya koyuyor veya erkeklik bir kriz mi yaşıyor sorusu önem kazanır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki erkeklik, bir erkeğin kendiliğinden erkeklığe geçemediği; sıkı kuralları olan, uzun bir süreç ve çaba gerektiren bir haldir (Türker, 2004, s. 8-11) veya uğruna mücadele edilen, zorlu bir sınav sonucunda kazanılabilecek bir ödül olarak durmaktadır (Atay, 2012, s. 36).

Erkeklik Çalışmalarına Tarihsel Bakış

Erkeklik çalışmaları ilk olarak feminist teori çalışmalarıyla gündeme gelir; sonrasında sosyolojik çalışmalar içerisinde kendine yer bulur ve üç teorik aşamadan geçmiştir. Birinci dalga 1950'lerden sonra ortaya çıkar. Özellikle toplumsal erkeklik değerlerine uyum sağlamaya çalışmanın erkeklerin yaşamlarında yarattığı olumsuzluklar ve erkekler için ödettiği bedeller hakkındaki çalışmalar yer alır. İkinci dalgayı ise, erkek iktidarının oynadığı merkezî rolü inceleyen ve özellikle hegemonik erkeklik kavramını ortaya atan çalışmalar oluşturur. Üçüncü dalga erkeklik çalışmaları, feminist yapısalcı ve postmodern düşünceden etkilenmiş ve erkeklerin kendi kimliğini nasıl algıladığı üzerine odaklanmıştır (Whitehead, 2001; Aktaş, 2010). Özellikle 1970'lerdeki ikinci dalga feminizmin yol açtığı toplumsal cinsiyet tartışmaları ve araştırmaları, önce kadınlar üzerine yoğunlaşmış; ardından 80'lerin başından itibaren erkek kimliği (erkeklik) üzerine yapılan çalışmalarla devam etmiştir. Erkeklik çalışmaları, farklı disiplinler tarafından farklı vurgularla, farklı şekillerde tanımlanmaktadır (Maral, 2004, s. 128). Dolayısıyla feminist hareket içinde farklı kadın kimliklerine yönelik ilgi, erkeklik araştırmalarının yönelimini etkilemiştir; tek bir erkeklik yerine tarihsel, toplumsal, kültürel ve sembolik olarak mevcut iktidar ilişkileri bağlamında çeşitli ilişkisellikler temelinde inşa edilen farklı erkekler ve erkeklikler araştırma konusu haline getirilmiştir (Yüksel, 2013, s. 16). Bu yönüyle erkeklik çalışmaları (*Masculinity Studies*), erkeğin yaşanış, kültürel algılanış tarzları arasındaki farklılıkları ele alır ve bununla birlikte, egemen erkeklik ile farklı erkeklik yapılarını birçok yönüyle ele almaktadır (Özbay ve Baliç 2004, s. 92-93).

Böylelikle 1970'lerin sonlarında erkeklik çalışmaları bir disiplin olarak araştırmalara girer. 1980'lerden itibaren erkeklik çalışmalarında, erkekliğin hakim ve değişmez bir modeli olmadığı düşüncesi yaygınlık kazanır; 1990'lara gelindiğinde genel ve tarih aşırı bir kategori olmadığı, belirli bağlamlarda toplumsal kategori içinde ele alınmaktadır (Clatterbaugh, 1999, s. 8, s. 25'ten aktaran Türk, 2008, s. 120-121). Bir başka açıdan erkeklik çalışmaları erkeğin bir meta gibi sahip olunan ya da yitirilen bir özellik olarak algılanmasını sorgulamaya katkı sunar (Sancar, 2009). Özetle, erkeklik çalışmaları, egemen sistemin kadını mağdur etmesiyle birlikte erkek kimliğini de mağdur ettiğini ortaya koyar, ki burada karşımıza Connell'in ifade ettiği *hegemonik erkeklik* kavramı çıkar.

Hegemonik erkeklik, en yalın haliyle toplumda farklı erkekliklerden üstün olan erkeklik konumunu ifade eder. Hegemonik erkeklik erkeklerin hakimiyeti ve kadınların bağlılığını esas alan cinsiyet pratiğidir. Bir cinsin diğer cins üzerinde hakimiyeti, iktidarı söz konusudur (Connell, 2005, s. 76-77). Hegemonik erkeklik, erkeğin daha fazla

ezildiği bir iktidar konumudur (Atay, 2012). Hegemonya sadece kadının değil erkeğin de ezildiği bir yapıyı ifade eder.

Hegemonik erkeklik söz konusu olduğunda iktidar ve beden ilişkisi önem kazanır. XVII. yüzyıldan itibaren yaşam üzerinde farklı iktidar yapısından bahseden Foucault, bedeni makine olarak değerlendirir; yeteneklerin arttırılması, güçlerin açığa çıkarılması ve bireyi disipline etme amacını taşıyan beden terbiyesi için bireyin, ekonomik denetim sistemiyle bütünleşmesi gerektiğini ifade eder (2005, s. 137). Bununla birlikte iktidar biçimleri, bireyi kategorize ederek, bireyselliğini kimliğe bağlar, doğrudan gündelik yaşama müdahale eder (Foucault, 2005, s. 63). Hegemonik erkekliğin erkek üzerindeki yıkıcı etkisi askerlik ve çalışma hayatında iktidara maruz kalma örneğinde olduğu gibi sadece tek bir erkeklik örüntüsünü değil farklı erkeklik yapılarını da içine almaktadır.

Türkiye’de hegemonyanın elde edilebilmesi için belirli özelliklere sahip olmak gerekmektedir; oynanması gereken oyunlar, sünnet olmak, heteroseksüellik, aktif cinsel hayat, askerliği tamamlamak, tam zamanlı iş sahibi, evli, baba olmak ve mümkünse erkek çocuk sahibi olmak. Türkiye’de bu özelliklere sahip erkekler, hegemonik erkekliği elde etmiş erkeklerdir (Barutçu, 2013, s. 15). Dolayısıyla hiçbir erkek, egemen erkeklik normlarına doğuştan sahip olmadığı gibi toplumsal ve bedensel bir inşa sürecinden geçmek, erkeklik inşa sürecini tamamlamak ve muhafaza etmek zorunda kalmaktadır. Erkekliğin inşa edildiği sürece baktığımızda karşımıza, anne karnından ayrılış, sünnet, askerlik, çalışma, evlenme ve baba olma süreçleri çıkmaktadır.

Toplumsal ve Bedensel İnşa Serüveninde Erkeklik

Erkeklik inşa süreci, erkekliğin muhafaza edildiği, beslendiği bir alandır. Bu süreçte bakmak, erkek egemen nitelik taşıyan birçok alanın erkeklere göre nasıl yapılandırıldığını görüp, bunun önüne geçebilmek adına bir yol haritası çizilmesi bakımından önem taşır. Birçok kültürde kadınlığa geçişin aksine erkekliğe geçiş çok sesli ve belli ritüeller eşliğinde gerçekleşir. Bundan dolayı erkeklik inşa sürecinde “yüceltilmiş, ön çıkarılmış erkeklik ve kahramanlık söylemi” ön plandadır (Thoma, 2011). Hayatın her döneminde kazanılması gereken bir durum olarak erkeklik, hep bir mücadele alanında var olmaya çalışmıştır ve bu sebeple erkeğin, erkek olma adına girdiği zorlu yolculuk, kimi zaman kör bir açmazla dönüşebilmektedir.

Zorlu erkeklik inşasını aşabilmek için “erkeklerin kimlik inşalarında güçlü bir erkeklik vurgusuna ihtiyaçları vardır” (Barutçu, 2013). Nitekim inşa süreci de erkeğe böyle bir alan sunmaktadır. Erkeklere, erkek olmak için nasıl davranması gerektiği, neleri yapıp yapmayacağı, nasıl giyineceği, davranacağı, nasıl oturup kalkacağı, ne hissedeceği, neleri konuşacağı, nasıl bir partner olacağı, kimleri ezceği ve kimleri koruyacağı vb. gibi önceden belirlenmiş bir dizi kurallar öğretilmektedir (Atay, 2012, s. 11-30). Makalenin bu bölümünde tüm evreleri inşa süreci içerisinde genel hatlarıyla ele alacağız.

Erkeklik inşa sürecinin ilk basamağında anneden-kadını dünyadan kopuş süreci karşımıza çıkar. Doğumdan itibaren ilk bağı anneye kurulması ve anne üzerinden çocuğun kendini tanımlaması anneyi bu süreçte önemli kılmaktadır. Chodorow, anneliği kaleme aldığı *The Reproduction of Mothering* adlı kitabında bu kopuş sürecinin erkek ve kız çocuklarında farklı şekillerde gerçekleştiğini ifade eder. Erkek çocuk için travmatik bir etkiye neden olan süreç, kız çocuğun biyolojik yakınlığından dolayı anneyi taklit ederek kadınsı rolleri içselleştirmesiyle sorunsuz şekilde gerçekleşir (1978). Erkek çocuk için kadınsı dünyadan ayrılmak, kendini güvende hissettiği ana kucağından keskin, sancılı ve zorlayıcı bir süreçle ayrılmayı ifade ederken, anneye bağlılık ile anneden ayrılma zorunluluğunu da ifade eder. Bu süreç, erkek çocuğun erkek dünyasına girişinin ilk somut göstergesi olan sünnet sürecine dahil olmasını kolaylaştırmaktadır. Anneden ayrılış yaşayan erkek çocuk için sünnet, hatırlayabileceği yaşa geldiğinde karşısına erkeklik inşa sürecinin ilk bedensel basamağı olarak çıkar.

Sünnetin erkeklik kuruluşundaki rolü, erkek çocuğun kadınlara ait dünyadan çıkarılma zamanının geldiğini, erkeklik kurgusunun aktarımında bedensel bir geçiş ritüelidir (Saraçgil, 2005, s. 52). İslâm ve Yahudilik dininin geleneklerine dayanan sünnet, ülkemizde erkek çocuk için tören eşliğinde "erkek olma" sürecinin bir parçası olarak kültürel anlamları barındırır. Gösterişli törenler-düğünler eşliğinde "sen artık erkek oldun" söylemiyle muhatap olan ve cinsel gücüyle ilişki kuran erkek çocuk, başka insanların tanıklığı yoluyla erkeklığe geçişini içselleştirir. Cinsel kimlik bu ritüeller eşliğinde yüceltilir. Sünnet esnasında, erkek çocuğa ağlamadan acıya dayanıklı olması telkin edilir ve "erkekler ağlamaz" söylemiyle travmatik bir şekilde duygularını saklaması öğretilir. Böylelikle erkek dünyasına kabul edilmiş süreci başlamış olur. Sonuç olarak erkek çocuk, sünnete yüklenen anlamla birlikte bilinçaltında tüm yaşamı boyunca cinsel organın gücü ile erkek olma arasında temel bir bağ kurar. Böylelikle erkek çocuk, kendini bu güçle tanımlar ve ilerleyen süreçte bir çeşit erkeklik kalkını olarak sıklıkla kullandığı bir araç haline gelmektedir. Özetle sünnetin erkek çocuğa sunulma şekli, törene yüklenen anlamlar, erkek kimliğinin şekillenmesinde hayati önem taşır. Erkek olmanın ilk bedensel basamağını atlayan erkek çocuktan, bundan sonra bedensel ve fiziksel olarak erkek olduğunu tasdikleyeceği diğer basamağa geçmesi, yani askere gitmesi beklenmektedir.

Askerlik, erkeğin adam olduğu, olgunlaştığı, hayatı öğrenebileceği, pişmenin, erkek olmanın zorunlu bir göstergesidir. Sünbuloğlu'na göre askerlik, bir erkeğin sahip olmayacağı erkeklığe az da olsa sahip olmaya işaret eder. Askerlik bu bağlamda erkeklığe geçişin merhalesidir ve bu yoldan geçmemiş erkeğe eksiklik duygusu hissettirecek kadar yaygındır (2013, s. 200). Askerlik, ergenlikten çıkıp yetişkinliğe kapı aralarken, militarist söylem askerliği erkek olmakla pekiştirir. Dolayısıyla ulus-devlet inşasında askerliğin önemi büyüktür. Sünbuloğlu'na göre askerlik erkeklik göstergesi ve şiddet arasında bağ kurarak, askerliğin birinci özelliğini, yetişkin erkekleri modern disiplin ile tanıştırmaya ve şekillendirmesine; ikinci özelliğini ise makbul vatandaş ve milleti tanımlamasına bağlar (2013, s. 220-26).

Nitekim Foucault, aynı paralelde bedenlerin şekle sokulması ve disiplin arasında yakın bağ kurarak askerliğin erkek kimliği üzerindeki zorlayıcı etkisine dikkat çeker. Öte yandan Connell, askerî yapı ve şiddet arasında yakın ilişkiden yola çıkarak, polis ve asker fiziksel saldırganlığının erkek kimliğinin bir parçası olduğunu öne sürer (1998, s. 128). Sivil yaşamda askerliğin bıraktığı iz, erkeklere yüklenen toplumsal roller açısından ikircikli duruma işaret eder. Özellikle erkeğe, askerlik yaşamında deneyimlemiş olduğu gözü karalık, hırslı, korkusuz, acıya dayanıklı, sert, katı ve rekabetçi olma halini iş ve sosyal yaşamında sürdürmesi gerektiği telkin edilirken (Connell, 1998); öte yandan erkekten, evlat, baba ve eş olma rolünde ise paylaşımcı, sabırlı, son derece merhametli, müşfik, yumuşak, anlayışlı olması beklenmektedir. Bu ikircikli durum erkeklik inşa sürecinde bir kriz olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir erkek için askerlik yapmamak, erkek olunacak süreci engellediğinden, birçok kazanımdan mahrum olmayı, örneğin evlenememe, iş bulmamayı ifade eder. Türk toplumunda davullu, zurnalı güle oynaya gidilen, maddi ve manevi anlamları birlikte barındıran askerlik, bir erkeğin tüm yaşamı boyunca taşıyacağı bir erkeklik kazanımıdır.

Toplumsal cinsiyet rolleri açısından askerliğini yapmış bir erkekten çalışıp, para kazanması beklenir. “Çoğunluk açısından tam zamanlı bir iş yerinde çalışan, bakmak zorunda olduğu bir ailesi olan ‘erkek’tir. Bu yaygın kanını kadınlarca da içselleştirilmiş, aynı zamanda popüler politik olarak istihdam politikalarına yön vermiştir” (Kümbetoğlu, 1996, s. 233). Bir erkek için toplumsal anlamda kabul edilme, saygınlık ve bir kimlik kazanma, çalışma ile gerçekleşebilmektedir. Erkekler için düzgün bir işin yokluğu, sadece yitimi ve bağımsızlık kaybı anlamını taşımaz, aynı zamanda bir nevi erkekliğin yitimi anlamını taşır (Sancar, 2009, s. 103). Beraberinde işsizlik, “işe yaramayan”, yetersizlik anlamlarını taşıdığından hem aile, hem sosyal hayat içerisinde statü ve itibar kaybına yol açar ve erkeklik krizine neden olur.

Öte yandan şiddet ve işsizlik arasındaki yakın ilişki başka bir erkeklik krizini gösterir (Ok, 2011). İşsizlik aynı zamanda da aile kurmanın, evlenmenin önünde ciddi bir engeldir. Ancak günümüzde eğitim süresinin uzunluğu çalışma hayatına atılmayı ertelediğinden evlilikler gecikebilmektedir. İşsizliğin erkek kimliği üzerindeki baskısı yaşamdan vazgeçmeye kadar götürebilmektedir; nitekim TÜİK tarafından yapılan araştırmada Türkiye’de geçim sıkıntısı ve ticari başarısızlıktan dolayı intihar eden erkeklerin oranını % 93 olarak açıklanmaktadır (2008). Yine işsizlik ve şiddet arasında ciddi bir bağ olduğunu gösteren araştırmalar erkeklerin işsizlik durumunda öldürme suçu işleme oranının %99,2 olarak açıklamıştır (TÜİK, 2008). Tam da bu sebeple işsizliğin günümüzde büyük bir sorun olduğu göz önüne alındığında aile ilişkileri, şiddet ve toplumsal düzen açısından aile temelli politikaların geliştirilmesi hayati önem taşımaktadır. Son kertede diyebiliriz ki, “erkekler için düzgün bir işin yokluğu, sadece iş yitimi ve bağımsızlık kaybı anlamını taşımaz, aynı zamanda bir nevi erkekliğin yitimi anlamını taşır” (Sancar, 2009, s. 103). Bundan dolayıdır ki işsizlik acı bir deneyim ve kriz olarak erkeğin karşısında durmaktadır.

Geleneksel yapıda vatani görevini ifa eden ve iş sahibi olan erkekten evlenip çocuk

çocuğa karışması beklenir. Toplumsal cinsiyet rolleri bakımından heteroseksüel bir erkek için evlilik reddedilemez. David Blankenhorn (2009:11) *The Future of the Marriage* (Evliliğin Geleceği) adlı kitabında evliliği, bilinen bütün insan topluluklarında var olan evrensel bir kurum olarak açıklar (Barutçu, 2013). Evlilik, muhabbet, sevgi ve birlikte yaşam anlamları dışında bir erkek için erkekliğin kanıtlandığı görünür bir alan sunar. "Türk kültürü açısından evlilik, daha çok neslin devamı, sorumluluk, düzen, paylaşım, mutluluk, aidiyet kurma anlamlarını taşır; aşk ve cinsellik daha sonra sıralanır. Ancak Batı kültüründe evlilik, sevgi, aşk ve güven ihtiyaçlarını karşılama yeri" olarak anlam kazanır (Üskül ve Özlem, 2008, s. 233). Fakat günümüzde erkekler için evlilikler farklı dinamiklere ve ilginç bir paradoksa sahiptir. Evlilik, erkeği dağınıklıktan kurtaran, aidiyet, sevgi, baba olma, maddi, manevi, cinsel ihtiyaçların giderilmesi, erkekliğin kanıtlama aracı sunması, bekarlığın getirdiği yük ve yalnızlık vb. sebeplerinden dolayı istenmektedir. Fakat yüksek sorumluluk, ekonomik kaygılar, bireysel yaşamın çekiciliği, aile içi değişen rol dengeleri gibi etkenler, erkeğin zorlu bir sınanma söylemiyle evlilikten uzaklaşmasına neden olmaktadır. Özetle erkek kimliği açısından evlenmeme maddi, duygusal, cinsel açıdan büyük bir kriz olarak erkeğin karşısında durmaktadır. Ayrıca sosyo-ekonomik açıdan birçok sorunun kaynağını oluşturmaktadır.

Evlenerek yuva kuran erkeğin önünde aşması gereken baba olma süreci durmaktadır. Baba olmak, güven duygusuyla birlikte, erkekliğin tamamlandığının düşünüldüğü bir alan sunar. Bu sebeple bir erkeğin nasıl bir baba olduğu ile nasıl bir erkek olduğu yakından ilişkilidir. David Thoma, *Babalar* adlı kitabında toplumların gelişiminin doğrudan babanın tarihiyle anlatılabileceğini ifade eder (2011). Toplumsal otorite ile bireysel otoritenin temsili olan babalık rolü, toplumsal değişimin merkezinde yer almaktadır. Bundan dolayıdır ki toplumsal hayatın gelişimi ile baba/erkek rolünün gelişimi paralellik arz eder.

Babalık rolü, annenin biyolojik konumundan farklı olarak bir tecrübeye dayanır ve erkeğe doyum sağlayan en önemli tecrübedir (Özkardeş, 2012, s. 71). Geleneksel otoritenin temsili olan baba, ailede iktidar rolüne sahiptir. Çocukluktan itibaren zorlu mücadeleler ile kazanılan erkeklik, baba rolü ile ivme kazanır ve erkek evlat sahibi olma ile yükselişini tamamlar (Sancar, 2009). Ancak tüm bu kazanımlar babalık rolü üzerinden kaybetme tehlikesiyle de karşı karşıyadır. Babalık erkeğe sabit bir alan sunmadığından adeta erkeklik basamağında kaygan bir zeminde ilerler.

Ailede babanın varlığı, kız ve erkek çocuğun cinsiyet kimliği açısından son derece önemlidir. Baba-kız arasında romantize edilen ilişki daha yumuşak geçişle gerçekleşir ve erkek çocuk bu ilişkide ötelenir. Örneğin, "kız çocukların dünyalarında ilk erkek kahraman baba figürüdür, kız çocukları babaya daha düşkündür ve babaya benzeyen erkek modeli ile evlenmek ister" söylemi toplumumuzda sıklıkla duyulan kavramlardır. Dolayısıyla baba-kız ilişkisinin pratiği çatışmasız, yumuşak geçişlerle gerçekleşir. Fakat "erkek çocuk babasıyla çatışarak, dövüşüp rekabet ederek kendini dış dünyaya ve gelecekteki rolüne hazırlamaktadır" (Navaro, 2007, s. 153-154). Ge-

leneksel aile de saygı, itaat kültürüne dayanan ilişki, bugün baba-oğul mesafesi ile ciddi yaralar alır ve yaşanan mesafe orta sınıf erkeğin babadan kopmasına neden olur. Fakat üst sınıf erkek için babanın temsil ettiği ekonomik güçten dolayı fiziki kopuş söz konusu olmaz, aksine babanın sunduğu imkânlardan yararlanarak, babanın daha esnek egemenliğinde ailesini kurar. Birçok ülkede ve bizim kültürümüzde özellikle orta sınıf açısından baba olmak, erkek olmak için yeterli değildir; bir de “erkek adamın erkek çocuğu olur” çitasını atlaması gerekir ve böylelikle erkeklik kazanımı tamamlanır. Modern yaşamı benimsemiş üst sınıf için söylem olarak bu değişmiş görünmekle birlikte, zihinsel kodlarda bunun geçerliliğini, içten içe muhafaza edildiği görülmektedir. Aksi takdirde erkeklik sınavını başarıyla veremeyenlerin toplumsal konumlarının ciddi mânada sarsıldığı pratik yaşamlarında kolayca görülebilmektedir. Örneğin yaşlılık, cinsel yetersizlik, otorite kaybı, işsizlik, ekonomik yetersizlik, evlenememe, evlat sahibi olmama gibi durumlarda erkek kimliğinin karşısına “Sende adam mısın, erkek misin?” söylemi durmaktadır (Avşar, 2015). Öğrenilmiş toplumsal kalıpların yeni yaşam ve düşünce tarzlarına rağmen günümüzde zihinsel haritalarda çok kolay silinemediği, farklı formlarda devam ettiği görülmektedir.

Her ne kadar babalık erkeğe doyum sağlayan bir konum sağlasa da, babalık yapmak yüklendiği sorumluluk açısından yirminci yüzyıldan itibaren erkeklerin önünde ciddi bir imtihan olarak durmaktadır. Özetle, çocuklukla başlayan ve baba olmaya evrilen bu süreçte erkeğin geçtiği aşamalar aile, sosyal, kültürel ve toplumsal yapıdaki dengeler açısından önem taşır. Son kertede erkeklik inşa sürecinin hangi merhalelerden geçtiğini bilmek, bu zorunlu süreçte erkekliğin nasıl içselleştirildiğini görebilmek dolayısıyla da erkek/babayı anlamaya imkan tanınması bakımından önemli veriler sunmaktadır.

Toplumsal Değişme Serüveninde Rollerini Yitiren Erkek/Baba

Toplumsal yapının değişmesi, sosyal ve kültürel değerlerin zamanla değişmesine olanak tanır. Kadına ve erkeğe yüklenen imaj ve roller, her dönemin kendi içindeki dinamikleri dikkate alarak değişime uğrar. Örneğin Osmanlı'nın kendi mahallesinin namusunu korumakla yükümlü kabul edilen “kabadayı” erkeğinden, günümüzün kişisel bakımına ve imajına özen gösteren metroseksüel erkeğine dönüşen Türk erkeğinin rolü merak konusudur (Demez, 2005, s. 25).

Erkeğin değişimi ilk olarak aile içindeki otoritesinin zayıflamasıyla görünürlük kazanır. Artık babasından aldığı otorite ile değil, kazandığı parayla ulaştığı otoritesini görünür kılan erkek, (Sancar, 2011, s. 123) modern yaşamla birlikte bu otoritesini muhafaza etmekte zorlanmaktadır. Erkeğin eve ekmek getiren, koruyan, kollayan, aile reisliği rolüne karşı, kadının bakıp büyüten besleyen rolü (Zeybekoğlu, 2013, s. 86) ve iş hayatındaki aktif rolü, diğer deyişle erkeğe güç veren para kazanma rolünün tekeline kaybetmesi erkeğin gücünü zayıflatır (Atay, 2004, s. 36). Öte yandan Walter Hollstein, hızlı gelişen teknolojik gelişmenin dünyayı oluşturanları (kadın-erkek) hedef tahtasına koyduğunu ifade eder. Ona göre teknolojinin ilerlemesiyle erkek, kendi kendisi-

nin erkekliğini elinden almış ve güç, kudret kişilik, otorite, dayanılmazlık ve keşifçi ruhunu giderek daha verimli çalışan araç ve enstrümanlara devretmiştir. Erkekliğin zayıflamasına kapı aralayan ikinci gelişme ise, yüzyıllardır egemen olan kadın ve erkek arası rol dağılımında kadın tarafından yaşanan hızlı bağımsızlıkçı değişimlerdir. Kadının tarihsel yükselişi, erkeğin tarihsel düşüşüne yol açmaktadır (Onur ve Koyuncu, 2004). Peki, erkeklik kaybettiği gücü hangi alanlarda kazanmaya çalışıyor?

Erkeklik, kaybettiği egemenliği modern dünyanın sunduğu ideal erkeği yakalama çabasında görür. Değişen toplumsal cinsiyet rolleri eş olma rolüne de yansır. Yeni kadının aile içi beklentileri çerçevesinde çizilen ideal eş/erkek modeli karşısında erkek/baba kendini konumlandırırken bir kriz yaşamaktadır. Örneğin kadının ev içi rol beklentileri ile ev-dışı eril olarak tanımlanan alanlardaki beklentileri çatışır. Eş olarak duygusal, paylaşımcı, eşitlikçi, romantik, yakınlaştırmış rollere sahip, baba olan, çocuk bakımı ve ev işlerine katılımı beklenen erkekte, çalışma hayatı ve askerlik gibi alanlarda sert, katı, rekabet eden, güçlü, çalışkan roller beklenir. Badinter'in ifadesiyle bu "yeni kadın"la ilişki kurmak için hangi fikir trenine atlayacağını bilemeyen erkek, bu durum karşısında kıvranırken, giderek anlaşılması zor tuhaf bir varlığa dönüşür (1992, s. 273).

Egemen kültürün sunduğu diğer ideal erkek tanımına, moda, kozmetik estetik, diyet, spor endüstrisi, yeni gelişen sağlık teknolojileri (Yavuz, 2017), büyük bir iştahla hizmet etmektedir. Bundan dolayıdır ki kapitalizmin yeni gözdesi erkektir ve erkeği cinsellik ve güç isteği, cazibe arzusu yoluyla birer tüketici haline getirmeye çalışmaktadır (Ardıç, 2014, s. 89).

Erkeğin öncelikli olarak aile içinde giderek zayıflayan otoritesine yeni bir boyut kazandıran maço modeli sunulmaktadır. Feminizmin yükselişine bir tepki olarak sunulan model, evin reisi, kadına egemen olan, kıskanan, hesabı ödetmeyen, çocuklarına mesafeli, güçlü, sert erkek görünür. Cohen, bu noktada maçoluğun her zaman kuru sıkı attığını öne sürer ve pek çok kadın tarafından deneyimlendiğini ifade eder. Maço davranışın altında, zayıf bir erkeğin kendi eril eksikliğini kapatmak için diğer uç noktaya kayması yatmaktadır (1995, s. 122). Maço erkekte her erkeğin gerçekte güçlü dişil yanını gizlemeye çalışan bir komedyen yönü vardır. Maço davranışı erkeklikle hiçbir ilgisi olmadığı gibi, tam aksini vurgulamaktadır. Bu yüzden süper-erkek figürü çizilmeye çabalanır (Baines, 2004, s. 106). Popüler kültür içinde yirminci yüzyılda kendine yer bulan delikanlı maço erkek, yeni erkek modeli olarak sunulur.

Ardından daha naif, kırılğan, eğitilmiş, iş gücü sahibi, risk almakta çekinen, kıllarını almayan, dış görünüşüne önem veren, bakımlı, feminen vücuda sahip, kendini merkeze alan kentli orta- üst sınıf, konformist metroseksüel erkek, ideal olarak sunulur. Metroseksüel erkek, hazzı önceleyen, kendini öne çıkaran, bedeniyle ilgilenen hatta şekle sokmaya çalışan, sağlığına önem veren bir erkeklik modelidir. Bu değişim döngüsünün erkek moda ve dergilerinde açıkça görmekteyiz. Eş ve aile hayatında bireyselleşen erkek, bu rollerin sorumluluklarından kaçmaktadır. Bu uğurda evlenmenin ötelen-

mesi, aile olmaya mesafeli yaklaşım, baba olmaya hevessiz, özgürlüğünü öne çıkaran erkeklik modeli, kendini ve kendine dair olanı görünür kılmaktadır.

1990’larda yeni bir fenomen ortaya çıkmıştır: “Yeni erkek”e karşı “yeni delikanlı ya da delikanlılık” (Yavuz, 2017). “Yeni delikanlı” erkek, tehlikesiz, geleneksel işçi sınıfı delikanlısına benzemeyen, şiddete bulaşmayan, ırkçı olmayan kişi olarak tanımlar. Yeni delikanlı eğitilmiş, orta sınıftan, feminizm korkusundan erkekliğin ehlileştirilmiş parçalarına sahip, esprili, bira, kadın ve cinsel ilişkiden hoşlanan (Walsh 2007’den aktaran Yavuz, 2017), metroseksüel erkekten farklı olarak geleneksel erkeklik normlarını belli oranda taşıyan, heteroseksüel kimliğini muhafaza etmiş olan erkektir. Görsel ve yazılı iletişim kanalları aracılığıyla sunulan ideal yeni erkek ve kadın değişim çarığında dönmektedir.

Bugüne bakıldığında kitle iletişim araçlarının güçlü yapısı ailenin sunacağı rol modelinden daha güçlü bir rol model sunduğu açıkça görülmektedir. Özetle geçmiş ve şu an arasında kalan, yarın içinse rolleri karmaşıklaşan, değişen erkeklik, kadınlık rolü (Ok, 2011) sürekli bir ikircikli durum yaşamaktadır (Selek, 2008, s. 27). Bu ikircikli durum değişen yeni baba rolüyle görünürlük kazanır.

Yeni Babalık Rolü

19. yüzyılda erkeğin baba rolünün toplumsal mânadaki değişimiyle birlikte eş, evlat olma rolleri değişir. 1970’lerde ivme kazanan babalık rolü, 2000’li yılların hemen öncesinde tartışılarak “yeni baba” rolünü gündeme taşır. Deborah Lupton ve Lesley Barclay *Constructing Fatherhood: Discourses and Experiences* (Babalığı İnşa Etme: Söylemler ve Deneyimler) adlı kitapta, toplum bilimleri literatüründe “iyi” babalık normları ve beklentilerinin yirminci yüzyıla beraber değiştiğinin genel bir kabul gördüğünü belirtmektedirler. Bu değişimi Amerikan babalık tipolojisi dört aşamalı gelişimi örnek vererek açıklar. Birincisi, ahlâkî ve dinî eğitimci olan baba (XVIII. yüzyıldan XIX. yüzyıl başlarına kadar), ikincisi aileyi geçindiren mesafeli baba (XIX. yüzyıl başlarından XX. yüzyıl ortalarına kadar), üçüncüsü cinsiyet rol modeli olan baba (1940’tan 1965’e), dördüncüsü ise para getiren işlerle ilişkisi olduğu kadar çocuklarıyla da ilgisi olan ve onları yetiştiren “yeni” baba (1960’lardan günümüze kadar) modelidir (Barutçu, 2012, s. 153).

Yeni baba imajını LaRossa (1996) orta sınıf babayı, işten eve geldiğinde çocuklarıyla oyun oynayan, yakınlık gösteren, hafta sonu birlikte olunan, futbol öğreten *evcil babalık* şeklinde tarif eder. Ancak bu evcil baba rolü yüzeyseldir ve vitrinin ötesine geçememektedir (Çabuklu, 2007, s. 105). İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra babanın sorumlulukları söylemi güç kazanmıştır. 1950’lerde babalık “hobi” olarak sunulmaya başlanmış ve güler yüzlü, sıcak baba imajı güçlendirilmiştir. Batıda 1970’li yıllardan sonra ev işleri ve çocuklarla daha fazla ilgilenen ve bu konularda eşleriyle işbirliği yapan “yeni baba” imajı gelmiştir (Çabuklu, 2007, s. 105). Yeni baba, doğuma giren, bebeklik dönemlerinde de çocuklarıyla ilgilenen, oyun oynayan, çocuk bakımıyla

ilgilenen, erkek çocuklarıyla olduğu gibi kız çocuklarıyla ilgilenen baba modelidir (Zeybekoğlu, 2013). Özellikle geçmişte baba ile kopan ilişki, yetişkinlik döneminde babanın anlaşıldığı ve babaya benzeyen bir döneme bırakır.

Tüm bu değişimler yeni babanın, kendi babasıyla kurduğu ilişki ağında kilitlenir. Geleneksel ailenin sunduğu çoklu erkeklik (dede, amca, dayı vb.) modelinden uzak yaşayan erkek çocuk, çekirdek aile içerisinde babasıyla bağ kurmaya çalışmaktadır. Öte yandan ergenlik öncesinden itibaren babasıyla kurduğu, mesafeli katı, otoriter ilişki ağı içinde yetişmiş erkek/baba, günümüzde kendi çocuğu ile bunu aşma yolunda gerilim yaşamaktadır.

Nitekim günümüz modern yaşamlar giderek erkeklerin babalık sorumluluklarından uzaklaştıkları bir tür "patriarkal kriz"e şahit olmaktadır. Babalık, anne-çocuk ilişkisinde olduğu gibi, "biyolojik bağ" açısından kolay belirlenebilir olmadığı için, erkekleri babalık sorumluluklarını üstlenmeye ikna etmek cinsiyet rejimlerinin en önemli stratejik meselelerinden biri haline gelmiştir (Sancar, 2009, s. 121). Bugünün dünyasında babaların maddi ve manevi deneyim rehberliğinden kalan bir deneyim ile değil, kendi yolunu kendin çiz anlayışında erkeklik kimliği inşa edilmektedir. Yeni nesil kimi rol model alacak ve nasıl bir erkeklik inşa edecek, bu soru günümüzün en önemli sorunsalı olarak karşımızda durmaktadır.

Erkeğin Görünümü: Yeni Erkek Yeni mi?

Geleneksel yapıdan modern toplumsal yapıya geçişte günlük yaşamımızın pek çok alanında genç, delikanlı, yetişkin, eş, sevgili, patron, arkadaş ve baba olmaya evrilen süreçte yeni erkeklik izlerini görmekteyiz. Özellikle yeni yaşam tarzları, davranış modelleri, düşünce biçimi ve tüketim alışkanlıkları değişen erkek imajını gösteren alanlardır. Geleneksel rollerin zayıflamasıyla birlikte XX. yüzyılda yeni kadın konuşulmuş; fakat XXI. yüzyıla gelindiğinde ise geleneksel erkek kimliğinin zayıflaması gündeme gelmiştir. Yeni kadına dair gelişmeler "yeni erkeklik"i gündeme getirir. Cohen, *Erkek Olmak* adlı kitabında erkeğin değişimine dikkat çekerek, yeni duyarlı erkekte bahseder. Ona göre "yeni" erkeklik tamamen yeni değildir; XIX. yüzyılın romantik erkeğinden izler de taşımaktadır (1995, s. 55). Tam da bu noktada "Yeni erkek kimdir?", "Yeni erkeklik, yeni argümanlarını oluştururken geçmişten bugüne bir şeyler taşımadan mı kendini konumlandırıyor?", soruları önem kazanır.

Anadolu'da oluşarak günümüz kent kültüründe kendini devam ettiren erkek, şimdi yeni erkek kimliğini şekillendirmektedir (Atay, 2004). Sanayi devrimiyle birlikte tarlada çalışan erkek, kent kültürünün tüketim piyasasının yeni gözdesi konumundadır. Yeni erkek tipolojisi, bedenine, giyimine narsistçe takıntılı, tüketmekten, modadan zevk alan, sporu hayatının merkezine yerleştiren erkektir. "Yeni erkek, hassas, duygularını fark eden, kadınlara saygılı, genel görüş olarak eşitlikçi ve bazılarına göre fiziksel görünümüleriyle narsizm derecesinde ilgili" (Gill, 2003, s. 37'den aktaran Yavuz, 2017) olan erkektir.

Ayrıca, eski ve yeni kadınlık-erkeklik rolü, kadınlaşan erkekler, erkekleşen kadınlar, çocuksuz evlilikler, tek ebeveynli aile modeli vb. bunların üzerinden tartışmalar yapılmaktadır. Mevcut tartışmalar eşliğinde, erkeğin ve babanın yıkımı arasındaki yakın bağ ile geçmişin kalıpları ve bugünün babalık beklentileri arasında sıkışmış erkeklik konuşulmaktadır. Bu çerçevede sosyal, politik, kültürel, zihinsel, bedensel ve ruhsal mânada geleneksel erkeklik formunun erozyona uğraması karşısında yeni erkekliğin üretilmesi, esasında ideal erkekliği yakalama çabasından ziyade küllerinden “yeni bir erkekliğin” doğuş sancılarını görmekteyiz.

Bauman bu konuda, “özenle inşa edilen ve hayat boyu sürmesi beklenen kimliklerin anında birleştirilmeye ve anında sökülmeğe uygun kimlik kitleleriyle değiştirildiğini” ifade eder (2015, s. 286). XXI. yüzyılda toplumsal roller aracılığıyla kadın ve erkek kimliği kolayca sökülüp, değişebilmektedir. Modernleşme sürecinde popüler kültür tarafından kentli orta ve üst sınıf erkeklik kimliği ve kimliklere dair olanlar kolayca tüketilmekte, yenileri ile değiştirilmektedir. Özetle kadın ve erkeğin modernleşmesi, geleneksellikten kopması kaçınılmazdır. Fakat bu “yeni erkekliklerin”, erkeğin hegemone konumunu tehlikeye sokabilecek boyutlarda olduğunu söylemek güçtür. Erkekliğin modernleşmesi, temel içselleştirilmiş davranış kalıplarını yıkamaz ve modernleştirilmiş biçimlerde homososyal topluluklar aracılığı ile yeniden üretir (Atay, 2004, s. 37). Dolayısıyla bugüne bakıldığında katı cinsiyet rolleri belli ölçüde yumuşamış, kadın ve erkeğe atfedilen değerler arasında geçişkenlik mümkün olmuştur; roller yakınlaşmış, eşleştirilmiştir. Fakat bireylerin bu rollere uyum göstermesi hususundaki baskı azalmış olsa da geleneksel erkeklik değerleri farklı formlarda, kendiyle çatışarak devam etmektedir. Öyle görünüyor ki, yeni erkekliğin sınırlarını, hududunu ve duracağı noktayı belirleyebilmek pek kolay görünmemektedir. İktidar sahibi, maço, yeni modern duyarlı erkek, metroseksüel, hedonist ve yeni delikanlı erkeğe evrilirken, “yeni erkeklik” hep bir değişim döngüsünde sıkışmışlık ve çatışmayla ilerleyişini sürdürecektir.

Sonuç

Erkeğin güç-kuvvet imajına koşullanması ve her alanda güçlü olma arzusu, erkeği yaşamın tüm alanlarında yönetir. Ancak tarihsel serüvende ideal erkek modeline dair algıların da değişim geçirdiği görülmektedir. Burada kadının değişen yeni konumuna karşın, erkeğe sunulan ideal erkek modeli “yeni erkeği” doğurmaktadır. Popüler kültürün öne sürdüğü ideal erkek karşısında kendini konumlandırmakta zorlanan erkeğin, yaşadığı içsel çatışmalar sonucunda mevcut değişime ayak uydurmaya çalıştığı görülmektedir. Bilhassa modern hayatın dayattığı erkek profili karşısında kendini konumlandırmaya çalışan erkeğin, sosyal hayatın getirileri ile ev hayatındaki rol beklentileri arasında ciddi bir kimlik krizi yaşadığı görülmektedir. Özellikle zorlu erkeklik inşa sürecinde edinilen tüm kazanımların babalık rolüyle kaybedilme riski taşıma-

sı, bahsi geçen krizi derinleştirmektedir. Baba rolünün öldürüldüğü bir rol modelde bireyselleşen, hedonist ve yalnız erkek kendi inşa etmeye çalışmaktadır. Erkeklerin, erkekliklerini onaylayabilecekleri rol modellerden yoksun olmaları içsel çatışmaları beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla yeni dünyanın beklentileri karşısında "yılgın ve yorgun savaşçı" olarak yaşamını sürdüren erkek kimliği, hem evlat, hem baba, hem eş olarak arada kalmışlık hissi yaşamaktadır. Aileyi koruyup kollayan, sahip çıkan erkek imgesi yerini, geleneksel ve bugünün gerekliliği arasında sıkışmış, çaresiz erkek imgesine bırakmıştır. Geleneksel ve modern erkeklik, değişen dünyanın ihtiyaçları ile gerekliliği arasında yaşadığı kriz ve sıkışmışlık hali, aile olma, evlenme, baba olma ve eş olma rollerine yansımaktadır. Bu da bize erkeklik kodlarının geleneksel izleri olarak "yeni erkek/baba" formunda geniş bir zeminde ilerlemesini sürdürdüğünü göstermektedir.

Kaynakça

- Aktaş, F. O. (2010). *Türkiye'de Erkekliğin Kurgulanışında Askerliğin Yeri*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ardıç, N. (2014). Günümüzde Erkeğin Sorunlarına Bakış, "Baba" Erkek içinde. İstanbul: KASAD-D 3. Sempozyum Kitabı
- Avşar, S. (2015). *Bir Erkeklik İnşası Olarak Babalık Rolü*. Arel Üniversitesi I. Ulusal Erkek(lik)ler Sempozyumu. Sunulan Bildiri. 5 Mayıs. İstanbul.
- Atay, T. (2012). Çin İşçi Japon İşçi: Cinsiyet ve Cinsellik Üzerine *Antropolojik Değıniler*. İstanbul: İletişim Yayınları
- Baines, John (2004). *Evrenin Sevgi Bilinci*. (çev.) Selim Yeniçeri. Kozmik Kitaplar. İstanbul.
- Bauman, Z. (2015). *Bireyselleşmiş Toplum*. (çev. Yavuz Alagon). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Barutçu, A. (2013). *Türkiye'de Erkeklik İnşasının Bedensel ve Toplumsal Aşamaları*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Barutçu, A. ve Hıdır, N. (2016). "Türkiye'de Babalığın Değışen Rollerı: (Pro)Feminist Babalar". Ankara Üniversitesi, *Fe Dergi*, Cilt 8, (2).
- Badinter, E. (1992). *Biri Ötekidir, Kadımla Erkek Arasında Yeni İlişki ya da Androjin Devrim*. İstanbul: Afa Yayınları.
- Bhasin, K. (2003). *Toplumsal Cinsiyet*. İstanbul: Kadınlar Dayanışma Vakfı Yayınları.
- Blankenhorn, D. (2009). *The Future of the Marriage*. New York: Encounter Books.
- Beşpınar, F. (2015). "Between Ideals and Enactments: The Experience of 'New Fatherhood' Among Middle Classmen in Turkey," *Gender and Sexuality in Muslim Cultures* (Ed.) Gül Özyeğın. s: 95-114.
- Bora, A. ve Üstün, İ. (2008). *Sıcak Aile Ortamı: Demokratikleşme Sürecinde Kadın ve Erkekler*. İstanbul: TESEV Yayınları.
- Çabuklu, Y. (2007). *Toplumsal Kurgular ve Cinsiyetçilik*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Castells, M. (2006). *Kimliğin Gücü, Enfermosyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür* içinde, Cilt II, Çev. Ebru Kılıç. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Chodorow, N. (1978). *The Reproduction of Mothering: Psychoanalysis and the Sociology of*

Gender. Los Angeles: University of California.

- Cohen, D. (1995). *Erkek Olmak*. (Çev. Yavuz Alagon). İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Connell, R.W. (2005). *Masculinities*. California: University of California Press.
- Connell, R. W (1998). *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar, Toplum, Kişi ve Cinsel Politika*. (Çev. Cem Soydemir). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Demez, G. (2005). Kabadayıdan Sanal Delikanlıya Değişen Erkek İmgesi. İstanbul: Babil Yayınları.
- Demir, N.K. (2006). "Kültürel Değişmelerin Reklamlarda Kadın ve Erkek Rol-Modellerine Yansımaları". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (1), 285-304.
- Dökmen, Z. Y. (2012). *Toplumsal Cinsiyet: Sosyal Psikolojik Açılımları*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Foucault, M. (2000). *Özne ve İktidar*. (Çev. Işık Ergüden- Osman Akınhay). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Goldberg, H. (2010). *Erkek Olmanın Tehlikeleri*. İstanbul: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Illich, I. (1996). *Gender*. (Çev. Ahmet Fethi). Ankara: Ayraç Yayınları.
- Maral, E. (2004). "İktidar, Erkekler ve Teknoloji". *Toplum ve Bilim*. sy 101, s. 127-143. İstanbul: Birikim Yayınları.
- Marsiglio, William, Amato, Paul, Day, Randal D. ve Lamb, Michael E. (2000). "Scholarship on Fatherhood in the 1990s and Beyond". *Journal of Marriage and Family* 62, no.4, s.1173-1191.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*. (Çev. Osman Akınhay-Derya Kömürçü). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları
- Navora, L. (2007). Tapınağın Öteki Yüzü-*Bağlılık ve Bağımlılık Üzerine*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Nagel, J. (2000). "Erkeklik ve Milliyetçilik: Ulusun İnşasında Toplumsal Cinsiyet ve Cinsellik". *Vatan Millet Kadınlar* içinde.(Çev. Aksu Bora). sy. 58-94. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kite, Marry E. (1996). "Age, Gender and Occupational Label: A Test of Social Role Theory," *Psychology of Women Quarterly*, 20, 361-374.
- Kümbetoğlu, B. (1996). "Gizli İşçiler Kadınlar ve Bir Alan Araştırması". *Farklı Feminizmler Açısından Kadın Araştırmalarında Yöntem* içinde. N. Akgökçe, S. Çakır (Ed.) Sel Yayıncılık, 230-238.
- Lamb, M. (2001). "Çocuğun Yaşamında Babanın Rolü ve Önemi". Sempozyum Raporu. İstanbul: Anne Çocuk Eğitim Vakfı Yayınları 12. S. 8-33.
- Ok, S. (2011). *Erkeklik Krizi ve İşsizlik*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Kadın Çalışmaları Ana Bilim Dalı.
- Onur, H. ve Koyuncu, B. (2004). "Hegemonik Erkekliğin Görünmeyen Yüzü". *Toplum ve Bilim*, sy 101. İstanbul: Birikim Yayınları. s.31-49
- Özbay, C. ve Balıç, İ. (2004). "Erkekliğin Ev Halleri". *Toplum ve Bilim*. 101. İstanbul: Birikim Yayınları. s. 89-103.
- Özbay, C. (2013). "Türkiye'de Hegemonik Erkekliği Aramak". *Doğu Batı*. s. 189-203.
- Özkardeş, G. O. (2012). "Evlilik ve Çocuk". *Evlilik Okulu* içinde (Ed. Haluk Yavuzer). 8. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Real, T. (2014). *Erkekler Ağlamaz*. İstanbul: Kuraldışı Yayınları. s.126.
- Sancar, S. (2009). *Erkeklik İmkansız İktidar-Ailede Piyasada ve Sokakta Erkekler*. İstanbul:

Metis Yayınları.

- Sancar, S. (2011). *Erkeklik: İmkânsız İktidar. Ailede, Piyasada ve Sokakta Erkekler*. Metis Yayınları, İkinci Baskı.
- Sarçgil, A. (2005). *Bukalemun Erkek*. (Çev. Sevim Aktaş). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Savran, G. A. (2004). *Beden Emek Tarihi: Diyalektik Bir Feminizm İçin*. İstanbul: Kanat Kitap.
- Segal, L. (1992). *Ağır Çekim: Değişen Erkeklikler Değişen Erkekler*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Selek, O. (2008:229). *Sürüne Sürüne Erkek Olmak*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sünbuloğlu, N. Y. (2013). *Erkek Millet Asker Millet içinde*. Derleyen Nurseli Yeşim Sünbuloğlu, İstanbul: İletişim Yayınları.
- TÜİK (2008). *Yaşam ve Memnuniyet Anketi Sonuçları*.
- Türk, Bahadır (2008). "Eril Tahakkümü Yeniden Düşünmek: Erkeklik Çalışmaları İçin Bir İmkan Olarak Pierre Bourdieu". *Toplum ve Bilim* 112. s. 119-146. İstanbul: Birikim Yayınları.
- Türker, Y. (2004). "Erk ile Erkek". *Toplum ve Bilim* 101. İstanbul: Birikim Yayınları.
- Tohoma, D. (2011). *Babalar-Bir Kahramanlık Öyküsü*. (Çev. Fikret Doğan). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Üskül, E. ve Özlem, Z. (2008). *Türkiye'de Evlenmenin Evrimi*. Beşir Kitabevi
- Yavuz, Ş. (2017). "Erkek Yaşam Tarzı Dergileri Bize Ne Söylüyor?" *Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Araştırmaları Dergisi*. 4 (14). s. 92-103.
- Yüksel, E. (2013). "Bir Savaş Anlatısı Olarak Nefes: Vatan Sağolsun ve Hegemonik Erkeklik Krizi". *Ankara Üniversitesi Fe Dergi*. Sayı 5 (1).s. 15-13.
- Zeybekoğlu, Ö. (2010). "Toplumsal Cinsiyet Rollerinde Bağlamında Türk Toplumunda Erkeklik Algısı". *Felsefe ve Toplum Bilimlerinde Diyaloglar*. 3 (1).s. 1-14.
- Zeybekoğlu, Ö. (2013). "Günümüzde Erkeklerin Gözünde Babalık ve Aile". *Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 3 (1).s. 297-328.

XVIII. Yüzyıl Konya Mahkeme Kararlarında Kadınların Erkekler Karşısındaki Konumu¹

The Position of Women Against Men in Konya Court Decisions in The XVIII. Century

Hayri Erten²

Özet

Bir toplumun geçmişini göz ardı ederek geleceğe ümitle bakması mümkün değildir. Toplumların kendilerini anlamlandırabilmelerinde ve sosyal sorunlarını çözümlayebilmelerinde tarihin önemli bir yeri vardır. Dünyada olduğu gibi ülkemizde de haksızlığa ve şiddete maruz kalan kadınların durumu günümüz dünyasında önemli bir sorun olarak karşımızda durmaktadır. Bu bağlamda özellikle kadın hakları açısından sürekli eleştirilen Osmanlı toplumunun yapısı içinde haksızlığa ve şiddete maruz kalan kadınların hiçbir şey yapamadıkları, onları koruyan herhangi bir müessesenin bulunmadığı şeklindeki kanaatler oldukça fazladır. Oysa bu kanaatlerin tarihsel ve birincil kaynaklardan bilimsel yaklaşımlarla araştırılması gerekmektedir. Bu bağlamda yapılacak araştırmalar özelde Konya halkının, genelde milletimizin gerçekçi şekilde algılanmasına ve değerlendirilmesine katkı sağlayacak, konuyla ilgili isabetli çözümler yapılmasına ve önemli adımlar atılmasına yardımcı olacak niteliktedir. Bu bakımdan araştırmada geçmişle alakalı olarak birincil elden veri sunan şer'iyeye sicillerinden istifade edilerek XVIII. yüzyılda Konya'da kadınların durumları incelenecektir.

Araştırma, özellikle modernleşmenin eşiği olarak da ifade edilen Batılılaşmanın başlangıç çizgisini oluşturan Tanzimat öncesi XVII ve XVIII. yüzyıllarda Konya'da kadınların kocalarına karşı ekonomik ilişkiler açısından durumları, gelir seviyeleri, erkeklerin ne oranda tek eşle veya birden fazla kadınla evlilik yaptıkları, kocaları ikamet yerlerinden uzaklara gittiğinde kadınlarınne yaptıkları, evlilik yaparken kadınların rızalarının alınıp alınmadığı, kadınların kocalarından boşanıp boşanamadıkları, na-

1 Bu çalışma 7 Mart 2017 tarihinde "III. Uluslararası Toplumsal Cinsiyet Adaleti: Kadın ve Aile" kongresinde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

2 Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi Din Sosyolojisi Bölümü Öğretim Üyesi, Dekan Yardımcısı. orcid.org/0000-0002-8903-6864

faka durumları, mehirlerini kocalarından alıp alamadıkları ve en önemlisi de sınırını aşan kocalarına karşı kadınların kendilerini ve haklarını savunup savunamadıkları gibi hususlar ele alınacaktır. Bu araştırmada neredeyse dört asır önce Anadolu'nun ortasında yer alan Konya'da kadınların kocalarına karşı mahkemeleri adeta bir sığınak evi gibi nasıl kullandıkları ve bunun toplumsal sistemin devamı ve bütünlüğü için ne gibi bir fonksiyon içerdiğine değinilecektir. Böylece bildirinin günümüz sorunlarına bir nebze olsun ışık tutacağı ve bilim dünyasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kadınlar, Statü, Erkekler, Anadolu, Konya

Abstract

It is not possible for a society to look at the future with hope by ignoring its own past. In order to make meaning and to resolve social problems in society, history plays an important role. In the case of world and our country, the situation of women who are exposed to injustice and violence remains as an important problem in today's world. In this context, extensive number of common beliefs exists especially about the structure of the Ottoman society which is constantly criticized in terms of women's rights. It is assumed that women who were faced with injustice and violence could not do anything and the society lacked any strong institution protecting their rights. In fact, these beliefs need to be investigated from historical and primary sources through scientific approaches. The research to be done in this context will contribute to accurate perception and evaluation of Turkish society, particularly people of Konya and will guide us in taking important measures to find better solutions for the future. In this respect, the subject of our paper will evaluate the findings based on court records (şer'iyce sicilleri) which reveal insights about the past as a primary source.

In the paper, especially before the Tanzimat, which constitutes the starting line of westernization and the threshold of modernization in the XVII and XVIII century in Konya, the situation of women in terms of their economic relations with their husbands, income levels, at what level men are married with a single partner or more than one partner, what women have done when their husbands went far away from their place of residence, the issue of whether or not a woman consents for marriage, the issue of whether or not women can divorce their husbands, the issue of alimony, the issue of whether or not they can receive their bride wealth from their husbands and most importantly, the issue of whether or not women can defend themselves and their rights against their husbands crossing the line will be evaluated. In the paper, we will discuss how women have utilized courts as a shelter against their husbands and make inferences about how this contains functions for endurance and integrity of the social system almost four centuries ago in Konya which is located in the middle of Anatolia. Thus, we hope that our paper will shed some light on our current problems and contribute to science world.

Keywords: Women Status, Men, Anatolia, Konya

Giriş

Kadınların sosyal yaşamdaki durumu, içinde yaşadıkları toplumlar ve onların kültürlerine göre farklılıklar göstermiştir. İnsanların diğer insanlarla ilişkileri ve etkileşimlerinin ilk teması ve basamağında bireylerin üzerlerinde taşıdıkları biyolojik, psikolojik, sosyal, ekonomik, dinsel ve kültürel vasıfları etkisini göstermektedir. Belirtmek gerekir ki, kadın ve erkek bireylerin değerleri ve onlarla ilgili insanların algıları bu bahsettiğimiz hususlarda toplumsal yapı ve kültürün hazır sunduğu şekilde belirmektedir. Bu açıdan bakıldığında tarihsel sürecin pek çoğunda kadınların erkeklere karşı konumlarının genelde iyi olduğunu söylemek güç görünmektedir. Kadınlara mülkiyet edinme, ticaret yapma, evlenirken rızalarının sorulması, boşanabilme, kendilerine karşı güç kullanımı veya haksızlıklar yapıldığında haklarını savunma hakkı gibi konularda Batı dünyası en çok son iki yüzyılda gelişme sağlamıştır. Doğu dünyasında ise İslâm'ın VII. asırda doğmasıyla zihinsel ve düşünsel (doktrin yani teorik olarak inanç bağlamında) ciddi bir değişim yaşanmış, ilk dönemde dikkate değer görünürlükte sosyal alanda pratiği de gerçekleştirilmiştir.

Batı medeniyeti modernleşme anlayışını tüm dünya toplumlarına örnek olarak dayatmaya başlayınca Doğu medeniyetinde var olan her durum negatif olarak anlatılmaya başlanmıştır. Gelişmişlik hep “bir öncekine göre daha iyi” mantığı içerdiğinden evrimci ve lineer temeli içeren Batı modernleşmesi Doğu medeniyetinin her neyi var ise “geridir ve kötüdür” gibi bir algıya yol açmıştır. Bu algı ile müslüman kültüründe kadının erkek karşısındaki konumu değerlendirilmiştir.

Batı medeniyetinin gelişimi önünde büyük ölçüde kilisenin engel görülmesinden -ki kilise bilimsel gelişmelere ve akla karşı katı tavır takınmıştır- aynı şekilde müslüman toplumlarda da her gelişmeye İslâm dininin engel teşkil ettiği düşüncesi yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Bu bakış açısı kadın konusu için de geçerli görülmüştür. Toplumların asırlardır beraberlerinde getirdikleri yaşam tarzları; kültürleri, gelenekleri, örfleri, âdetleri, inançları, toplumsal şartları vs. hiçe sayılmış, kadının erkek karşısındaki durumu sadece sosyal bilimlerin bakışına aykırı olarak tek bir sebebe -dine indirgenmiştir ki bu sebep de doğru anlaşılmamış, İslâm'ı tam kavramayan ve anlamayan subjektif bir tavırla değerlendirilmiştir. Bu çalışma, müslümanların tarihinde önemli bir kesiti teşkil eden Osmanlı coğrafyasının tam ortası hatta medeniyetinin mayası diyebileceğimiz Orta Anadolu'da bulunan, Anadolu Selçuklularına başkentlik eden Konyada Batılılaşmanın şiddetle hissedilmesinden önce XVIII. yüzyılda kadınların erkeklere karşı konumunu birincil kaynak niteliği taşıyan mahkeme kayıtlarına göre gözlemlemektedir.

Acaba kadınlar söz konusu dönemde kendilerini döven erkekler karşısında ne yapmışlardır? Erkekler eşlerine karşı hukukî haksızlıklar yaptıklarında kadınlar haklarını almak için nasıl davranmışlardır? Kadınlar evlenirken onların rızalarına müracaat edilmiş midir? Kadınlar mutsuz olduklarında veya kocalarıyla geçinemediklerinde

boşanabilmişler midir? Kadınlar mülk edinebilmiş ve ticaret yapabilmişler midir? Kadınlar en yüksek gelir grubunda yer alabilmişler midir? Bütün bu konular hâlâ günümüzde tartışılmakta ve yanlış kanaatler ileri sürülmektedir. Tebliğ belirtilen bu hususları bilimsel bir bakışla Konya'da XVIII. yüzyıl mahkeme kayıtları verilerinden hareketle istatistik yüzde dağılımı ve frekanslar yardımıyla ele almaktadır.

Haksızlık Yapan (Haddini Aşan) Erkeklerle Karşı Kadınların Durumu

Toplum ve aile içinde her üyenin bir konumu, ona uygun rolleri ve statüsü bulunmaktadır. Üyeler, belirli statülerine göre kendilerinden beklenen rolleri yerine getiren sosyal mahiyetli aktörlerdir. Erkek veya kadın sosyal statülerinin ve rollerinin kendilerine verdiği hukukî haklarının dışına çıktıklarında cezai müeyyide ile karşılaşılır. Öncelikle kadınların bu husustaki durumlarına ve aile içinde hassaten de kocalara karşı konumlarına bakmak gerekir. Bunu en iyi ortaya koyacak olan olgu ise kocası tarafından dövülen, kadının yetkisi ve sorumluluğunda olan hususlarda kendisine sormadan tasarrufta bulunan kocaların ne tür müeyyidelerle karşılaştıklarıdır.

Her aile üyesinin ailedeki fonksiyonunu düzenli olarak yerine getirebilmesi, ailenin devamı, korunması ve üyelerinin gözetilmesi için gerekli olan yöneticilik rolünün, keyfi şekilde kullanılmasına İslâm dininde izin verilmemiştir (Kur'ân-ı Kerim, 2/228). Kocanın yöneticiliği, "liderin bütünleştirici" ve "koordine etme" işlevi olarak algılanabilir (Dönmezer, 1990, s.195). İslâm dininde koca ile eş, birlikte değerlendirilmekle birlikte (Gökçalp, 1992, s.1082) ayrı şahsiyetler olup her birinin hak ve sorumlulukları da belirlenmiştir. Kocanın yönetici vasfı, İslâm ahkâm ve ahlâkına uygun olduğu sürece mümkün olup, zulüm ve haksızlık durumunda ise yargıya erkek ya da kadın olsun başvuru hakkı vardır.

XVIII. yüzyıl Konya mahkeme kayıtları üzerinde yapmış olduğumuz gözlemlerimizde, kadınların kocalarını, kendilerine bir haksızlık yaptıklarında veya şiddet uyguladıklarında dava ettiklerini tespit ettik. Örneğin hicrî 1116 (m.1704) yılında Konya'nın Çinioğlu mahallesinde eşini yemek pişirirken, "odunu çok kullandın" diye döven koca, karısı tarafından dava edilmiş ve tâzir cezasıyla karşı karşıya kalmıştır (Konya Şer'iyye Sicili, 41, s. 70/3).

Bir başka olay hicrî 1122 (m. 1710) tarihinde Konya'nın Muin mahallesinde vuku bulmuştur. Rahime isimli bir kadın, kocası Veli'yi şu şekilde mahkemeye şikâyet etmiş ve cezaya çarptırtmıştır: "Kocam duha vaktinde benim başım ve koluma vesâir azama hatab (odun) ile darbidüp, cemi azam gök bere olmuştur. Sual olunup takrir ve tahrir olunmak matlubumdur." Mahkemede koca, "iki değnek vurdum" diye itiraf edince mahkeme kocayı tâzirle cezalandırmıştır (K.Ş.S. 44, s. 229/1).Dayak nedeniyle altı kadın daha kocasını mahkemeye vermiştir (K.Ş.S. 44, s. 100/2, 175/1; 52, s. 184/2; 54, s. 278/4; 48, s. 117/2, s. 118/4).

Yine hicrî 1128'de (m. 1716) Konya'nın Sedirler mahallesinde ikamet eden Fatma

isimli kadının eşini dava gerekçesi çok daha ilginçtir. Adı geçen kadın, bu tarihte aynı yatakta yatarken saçının kesildiğini ve bunu kocasının yapmış olabileceğini iddia ederek kocasını dava etmiştir (K.Ş.S. 47, s. 48/4).

Hicrî 1154'te (m. 1741) Konya'nın Pürçekli mahallesinde Kezban isimli bir kadın, mahkemeye başvurarak kocasının "eğer seni döversen üç talakla boş ol" dediğini belirtmiş, bunu ispat etmiş ve kocasından ayrılmıştır (K.Ş.S. 55, s. 163/2). Aynı şekilde hicrî 1141'de (m. 1728) Dört Vukıyye mahallesinde oturan Marziye isimli kadın da kocasından boşanmıştır (K.Ş.S. 51, s. 207/3). Dayak nedeniyle geçimsizlikleri artan çift, mahkemede karşılıklı anlaşma/muhâlaa ile evliliklerine son verilmiştir (K.Ş.S. 48, s. 118/4).

Hoca Habib mahallesinde oturan Havva isminde bir kadın, hicrî 1125 (m. 1713) yılında, evlenmeden önce, aile hayatını sürdürdüğü evi ve mahalleyi tespit etmiş, ancak evlendikten sonra kocası başka bir mahalleye gitme teşebbüsünde bulununca kocasını dava etmiş, buna karşılık mahkeme kadın lehine karar vermiştir (K.Ş.S. 46, s. 32/3).

Başka bir olay da çoğu zaman sarhoş olan, bu halde iken kendisini döven ve çeşitli eziyetler eden kocayı, karısı, mahkemeye gereğinin yapılması için şikâyet etmiştir. Kadının mahkemeye başvurusu şu şekildedir: ".....Ekseri eyyamda şürbihamri düpsekeranen üzerime gelip darb ve enva-i cûr ve eziyet etmekten hali değildir. Sual olunup mucibi şeriyesi icrâ olunması matlubumdur" (K.Ş.S. 39, s. 108/2). Mahkeme bunun üzerine kocanın kontrol altına alınmasına karar vermiştir.

Araştırmalar, XVII. Yüzyılda kadınların Osmanlı mahkemelerini erkeklere karşı önemli ölçüde kullanabildiklerini ortaya koymaktadır. Tablo 1'e göre XVIII. yüzyılda ilk elli yıllık süreçte Konya mahkemesindeki aile ile alakalı davaların % 34,9'u kadınlara, % 65,1'i ise erkeklere ait davalardır. Konya kadınlarının, haklarını korumak için mahkemeleri XVII. yüzyıldaki Kayseri kadınlarından (% 17 oranında) daha fazla kullandıkları anlaşılmaktadır (Jennings, 1965, s. 60).

Tablo 1: Kadın ve Erkeklerin XVIII. Yüzyılda İlk 50 Yıllık Süreçte Konya Mahkemesindeki Dava Dağılımları

CİNSİYET	Sayı	%
Kadın	944	34,9
Erkek	1761	65,1
Toplam	2705	100

Söz konusu dönemdeki dava sahiplerini yerleşim yerlerine göre gözlemlediğimizde Tablo 2'de görüleceği üzere şu neticelere ulaşılmıştır. Şehirli dava sahiplerinin % 35,8'i kadın, % 64,2'si erkek iken, köylü dava sahiplerinin % 26,9'u kadın, % 73,1'i erkektir.

Tablo 2'ye göre şehirli kadınların, köylü kadınlardan daha fazla oranla haklarını aramak için mahkemeyi kullandıkları görülmektedir. Bu durum, şehirli kadınların aile içindeki statüleri konusunda daha bilinçli oldukları veya mahkemelere daha kolay ulaşabilmeleriyle açıklanabilir. Gerek şehirli erkekler, gerekse köylü erkekler kadınlardan daha fazla oranda mahkeme davalarında yer almışlarsa da kadınların oranı azımsanamayacak derecededir.

Tablo 2: Yerleşim Birimlerine Göre Dava Sahiplerinin Cinsiyetleri

CİNSİYET	YERLEŞİM BİRİMLERİ			
	Şehirli sayısı	%	Köylü sayısı	%
Kadınlar	871	35,8	73	26,9
Erkekler	1563	64,2	198	73,1
Toplam	2434	100	271	100

Evlilikte Kadınların Rızalarına Müracaat Durumu

Osmanlı kadını ile ilgili yaygın kanaatler, evlenirken kadınların ne düşündüklerine ve gönüllerinin olup olmadığına genelde müracaat edilmediği şeklindedir. Batı edebiyatı ürünü olan ve Batı'dan etkilenilerek yazılan romanlarda kadınların hiç istemedikleri kimselerle, hatta oldukça küçük yaşta evlendirildikleri işlenmiştir. XX. asırdan sonra yazılan tarih kitapları veya ders kitaplarında da benzeri bir kadın profili çizilmiştir.

Oysa aşağıdaki örneklerde kadınların istemedikleri erkeklerle evlendirilmediklerine dair örnekler yer almaktadır. Örneğin nişanlı olduğu sırada nişanlısının haberi yok iken bir başka erkek ile hızlı bir şekilde evlenen kadın dava edildiğinde mahkeme davanın reddine karar vermiştir. Hicrî 1136 (m.1724) yılında Sahip Ata mahallesinde oturan ilk nişanlı Süleyman isimli kişi, mahkemeye gelerek yedi aydır nişanlısı olan ve aralarında nikâh vaki olmayan Aişe isimli kadını “bir gün önce benim haberim yokken adı geçen Hüseyin kendine akdi nikâh itmekle bana külli ğadr (vefasızlık) eylemiştir, sual olunup takrir ve tahriri ve mucibi şer’iyyesi icra olunması matlubum (isteğim) dur” diyerek dava etmek istemiş, ancak mahkeme davanın şer’an sahih (geçerli) olmadığı gerekçesiyle kabul etmemiştir (K.Ş.S. 49, s. 71/4).

Hicrî 1130 (m. 1718) yılında Hoca Cihan mahallesinde meskun olan Mustafa isimindeki kişi ise mahkemeye müracaat ederek bir sene önce nişanlandıkları halde; nikâhlanmaktan kaçınan kadını dava etmiştir. Ancak “katiyen nikâha rızam yoktur ve faili muhtareyem (fiilimde seçme özgürlüğüne sahibim) dilediğimle tezviç (evlenirim) iderim” diyen kadının cevabı üzerine mahkeme erkeğin davasını reddetmiştir (K.Ş.S. 48, s. 84/2).

Tablo 3: Nişandan Ayrılma

Nişandan Ayrılan Taraf ve Cinsiyetleri	Sayı	%
Nişanlısı ile evlenmek istemeyen ve nişanı bozarak bunu mahkemeye kaydettiren kadınlar	15	10.49
Nişanlısı dışında bir başkası ile evlenmek isteyen ve istediği kişi ile evlenmeye mahkemeden izin alan kadınlar	43	30.07
Nişanlı erkeğin, kendisi ile evlenmekten kaçındığı için kadını dava etmesine rağmen, mahkemenin lehine karar verdiği kadınlar	55	38.46
Nişanlısı ile evlenmek istemediği için veya kadın uzun süre nikâha yanaşmadığı için nişanlısından ayrılmak üzere dava açan erkekler	30	20.98
Toplam	143	100

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere, XVIII. yüzyılın ilk yarısında Konya'da 2705 dava içerisinde 143'ü yani % 5,3'ü nişandan ayrılma ile ilgili davalardır. Sadece nişandan ayrılma ile alakalı davaların % 10,49'unu nişanlısı ile evlenmek istemeyen ve nişanını bozarak bunu mahkemeye tescil (kayıt) ettiren kadınlar, % 30,07'sini daha önce nişanlı olduğu halde, nişanlısı dışında bir başkasıyla evlenmek isteyen ve istediği erkek ile evlenmeye izin alan kadınlar ve % 38,46'sını nişanlı erkeğin, kendisi ile evlenmekten kaçındığı için kadını dava etmesine rağmen mahkemelerin lehine karar verdiği kadınlar oluşturmaktadır. Bir başka ifadeyle bu davaların % 79,02'si, kadınların evlenmeyi istemedikleri ve nişanlılarından ayrıldıkları davalardan oluşmaktadır.

Rızasız evlendirildikleri için mahkemeye dava açan kadınlar da kayıtlarda yer almaktadır. Aşağıdaki örneklerde görüleceği üzere, mahkeme kararları evliliğini geçersiz saydırmak isteyenlerin lehine sonuçlanmıştır. Örneğin Sahra nahiyesinin Karahüyük köyünde yaşayan Aişe isimindeki ergin kız, söz konusu dönemde, kendi rızası olmadan evlilik akdi gerçekleştirildiği için mahkemeye müracaat ederek nikâhı geçersiz olarak tespit ettirmiş ve istediği ile evlenme izni almıştır (K.Ş.S., 40, s. 133/2). Bir başka olayda, bir erkek Hatunsaray köyünde ikamet eden ve buluğa ermiş olan Aişe isimindeki kişiyi, evlendirildikleri iddiasıyla aynı tarihi periyotta dava etmiş, nikâh akdini ispat edememiş ve kızın rızası olmadığı için erkeğin davası reddedilmiştir (K.Ş.S., 40, s. 190/2).

Hicrî 1136'da (m. 1724) Karakayış mahallesinde oturan Şerife Kezban isimli rüştüne kavuşmuş genç, Seyyid Ali isimli erkekle vekaleti ve haberi olmadan yapılmış olan nikâh akdinin iptali için mahkemeye dava açmış, erkek de hadiseyi kabul etmiş ve evlilik geçersiz sayılmıştır (K.Ş.S., 49, s. 200/2). Benzer şekilde Konya'nın Karkın köyünde hicrî 1128'de (m. 1716) rızasız olduğu halde evlendirilmek istenen kadın mahkemeye dava açarak Mustafa Baş isimli erkeği kendisi ile evlenmekten men ettirmiştir (K.Ş.S., 47, s. 155/3).

Kadınların istemedikleri halde velileri tarafından zorla evlendirilip-evlendirileme-

diklerini ya da kızların arzu ettikleri erkekle evlenip-evlenemediklerini anlamak için; ayrıca konuya hukukun ve mahkemelerdeki uygulamaların nasıl baktığını öğrenmek için şu örnek ilginçtir. Hicrî 1125'te (m. 1713) Medrese mahallesinde oturan Emine isimli on iki yaşına girmiş bir kızın babası, istemediği erkekle izinsiz evlendiği için kızını dava etmiş, mahkeme de kızın bu yaşta buluşa erdiğini ve kızın kendi rızasıyla evlilik yaptığını tespit ettiğinden babasını müdahaleden men etmiştir (K.Ş.S., 46, s. 140/1). Söz konusu dönemde, bir başka olayda Konya mahkemesi rızasız bir şekilde kendisini evlendirmek isteyen babaya karşı genç ve hıristiyan bir kıza sığınak olmuş, hicrî 1114 (m. 1702) yılında kızın istediği erkekle nikâhını akdetmiştir (K.Ş.S., 40, s. 75/5).

XVIII. yüzyılın ilk elli yılında Konya mahkeme kayıtlarında çok (10-15 adet kadar) az sayıda küçük yaşta evlilik akitlerinin iptali davalarında, evliliğin buluş çağına kadar askıya alındığı gözlemlenmiştir.

Hicrî 1114'te (m. 1702) Konya'nın Çıralı Mescit mahallesinde oturan Safiye isimli kızı küçük iken amcası, Detse köyünde ikamet eden kendisinin küçük oğluna nikâhlanmış; fakat kız ergenlik yaşına girer girmez itiraz etmiş ve nikâhı feshettiğini açıklayarak, mahkemeye şahitler huzurunda tescil ettirmiş ve mahkeme nikâhı iptal etmiştir (K.Ş.S., 40, s. 153/2). Benzer şekilde Şükran mahallesinde yaşayan ve annesi tarafından küçük yaşta nikâhı yapılan Emine isimli kız, hicrî 1115'te (m. 1703) mahkemeye dava açarak, akıl-baliğ değilken nikâhlandığını, akıl-baliğ olduğunda ise, nikâhı istemeyip iptal ettiğini beyan ederek mahkemeden evliliğinin iptalini istemiş, mahkeme de evliliği iptal etmiştir (K.Ş.S., 40, s. 204/2).

Söz konusu dönemde Konya'da küçük yaşta olduğu halde; velileri tarafından yapılan nikâh akitlerinin iptali istenen dava sayısı sekizdir (Önceki örneklere ilâveten K.Ş.S., 39, s. 31/3, 42, s. 13/3, 67/2, 52, s. 157/3; 48, s. 18/5). Görüldüğü üzere XVIII. Yüzyılda mahkemece yani devletçe Konya'da kızların evlenirlerken rızalarının alınmasına dikkat edildiği veya zorla evlendirilmelerine müsaade edilmediği anlaşılmaktadır.

Erkeklerin Birden Fazla Kadınla Evlenme Durumları

Çok kadınla evlilik/polijini, sadece İslâm toplumlarına has bir özellik değildir. İslâmiyet'ten önce Türklerde kocanın genellikle tek kadınla evli olduğu (monogami) bildirilmekle birlikte; ilk hanımın rızası ve çocuğu olmaması halinde veya zengin olanların, ikinci bir hanımla da evlendikleri ifade edilmiştir (Güler, 1992, s.72).

Polijini evlilik şeklinin sadece dinî olmaktan öte, sosyo-ekonomik ve kültürel yapıya bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle de polijini evlilik biçimini yasaklayıcı ne kadar ağır müeyyideler konulsa da, sosyal sistem içerisinde farklı yansımalarla yer almıştır (Cin, 1988, s.341). Osmanlı toplumunda polijiniyi yasaklayan herhangi bir müeyyide olmamasına rağmen, oranı yüksek değildir. Burada aranacak olan Osmanlı toplumundaki polijinin şiddetinin ne olduğudur.

Tablo 4: XVIII. Yüzyılın İlk Elli Yılında Konya Mahkeme Kayıtlarına Göre Erkeklerin Eş Sayıları

Erkeklerin Eş Durumu	Sayı	%
Bir kadınla evli olan erkekler	1197	87.6
İki kadınla evli olan erkekler	150	11
Üç kadınla evli olan erkekler	17	1.2
Dört kadınla evli olan erkekler	3	0.2
Toplam	1367	100

Tablo 4, evli erkeklerin % 12,4'ünün birden fazla kadınla evli olması, söz konusu dönemde yaygın evlilik şeklinin % 87,6 nispetiyle monogami evlilik şekli olduğunu göstermektedir.

Tablo 5: Erkeklerin Eş Sayılarının Meslek Gruplarına Göre Dağılımı

ERKEKLERİN EŞ DURUMLARI	MESLEK GRUPLARI					
	Askerler (Yöneticiler) in Say. Ve % 'si	Esnafların Say. Ve % 'si	Din Adamlarının Say. Ve % 'si	Memurların Say. Ve % 'si	Mesleği Bilinmeyenlerin Say. Ve % 'si	Genel Say. Ve %
1 Kdn. Evl. Erk.	38	55	13	11	1080	1197
	3.2	4.6	1.1	0.9	90.2	87.6
2 Kdn. Evl. Erk.	11	12	5	1	121	150
	7.3	8	3.3	0.7	80.7	11
3 Kdn. Evl. Erk.	-	-	-	-	20	20
					100	1.5

Tablo 5'e göre iki kadınla evlenen erkeklerin %7,3'ünü askerler/yöneticiler, %8'ini esnaflar, %3,3'ünü din adamları, %0.7'sini memurlar ve %80,7'sini de meslek grubu bilinmeyenler oluşturmaktadır. Üç hanımla evli erkeklerin (20 erkek) hangi mesleğe mensup oldukları belli değildir. Görüldüğü üzere iki hanımla evli erkekler arasında esnaflar ve askerlerin oranı, din adamlarının ve memurların oranından yüksektir. Bu bağlamda tablo 8, halka dinî açıdan örnek olmaya çalışan ve dini öğretme işlerinde bulunan kimselerin önemli bir kısmının birden fazla kadınla evlenme gereği duymadıkları şeklinde yorumlanabilir.

Tablo 6: Erkeklerin Eş Sayılarının Çocuk Cinsiyetlerine Göre Dağılımı

ERKEKLERİN EŞ DURUMU	ÇOCUKLARIN CİNSİYETİ								TOPLAM	
	Sadece Kız Çocuğu Oln. Say.	% 'si	Sadece Erk. Çocuğu Oln. Say.	% 'si	Hem Kız Hem Erk. Çocuğu Oln. Say.	% 'si	Çocuklarının Cinsiyeti Bilinmeyenler	% 'si	Sayı	% 'si
1 Kdn.Evl.Erk.	259	21.6	157	13.1	655	54.7	126	10.5	1197	100
2 Kdn.Evl.Erk.	34	22.7	21	14	75	50	20	13.3	150	100
3 Kdn.Evl.Erk.	4	20	3	15	11	55	2	10	20	100

Tablo 6'ya bakıldığında sadece kız çocuğu olan erkeklerin, sadece erkek çocuğu olanlara göre iki ve üç kadınla evli olanlar kategorisinde daha yüksek oranda yer aldıkları görülmektedir. Erkek çocuğunun neslin devamını sağladığına dair yaygın inancın bu çeşit evliliğe etki ettiği düşünülebilir. Öte yandan erkek çocuğu iş gücü olarak görüldüğü gibi kız çocukları da iş gücü olarak görülebilir. Ayrıca fazla çocuğa sahip olmak demek; fazla iş gücü temin etmek anlamına gelebilir. Özellikle kas gücünün önemli olduğu, tarıma dayalı toplumlarda; erkek çocuk toplumsal güvence olarak görülmektedir (Sayın, 1990, s.119). Bu anlayış da birden fazla kadınla evliliğin sebeplerinden biri olarak değerlendirilebilir. Yaptığımız incelemede köylü erkeklerin şehirli erkeklere göre % 2 daha yüksek oranda birden fazla kadınla evlilik yaptıkları anlaşılmıştır. Görüleceği üzere, erkeklerin birden fazla kadınla evlenmelerinde din faktörü dışında başka pek çok sosyal faktörün etkili olduğu gözlenmektedir.

Kadınların Erkekler Karşısındaki Ekonomik Konumu

Kadınların, kocalarına paralarını borç olarak vermeleri, verdikleri borçları ve mehirlerini almak için kocalarını dava etmeleri, birbirlerine mallarını satmaları ve bu satışları mahkemeye kaydettirmeleri, onların ekonomik bakımdan kocalarından ne kadar bağımsız olduklarını ortaya koyma yönünden önemlidir. Tablo 7, söz konusu dönemde karı ile koca arasındaki bu ekonomik ilişkilere Konya mahkeme kayıtlarına göre kategorik şekilde işaret etmektedir.

Tablo 7: Eşler Arasındaki Ekonomik İlişkiler

Karı-Koca Arasındaki Ekonomik İlişkiler	Sayı	%	Genel S.	Genel %
Kadın kocasından mülk satın almış	24	26,7	24	0,9
Koca karısından mülk satın almış	10	11,1	10	0,4
Karı, kocasına verdiği borcunu dava ederek kocasından veya terekesinden almış	8	8,9	8	0,3
Karı mehrini dava ederek kocasından veya terekesinden almış	48	53,3	48	1,8
Bilinmeyenler	-	-	2615	96,7
TOPLAM	90	100	2705	100

Tablo 7 XVIII. yüzyılın ilk elli yılında Konya'da eşler arasında mal ve mülkiyet ayırımının bulunduğunu söylememize imkân vermektedir. Eşler; özellikle de kadınlar aralarındaki alış-verişi hukuk vasıtasıyla ailenin diğer üyelerine karşı koruma altına almışlardır. Mahkeme kayıtlarından, kadınların aile üyelerinden bağımsız bir şekilde, sahip oldukları evlerini, bağlarını ve dükkânlarını aile üyeleri haricindeki kimsele-re satabildikleri anlaşılmaktadır.

Kadınların sattıkları mülkler arasında en dikkati çeken sahip oldukları ticarethaneler-dir. Kayıtlardan hicrî 1152'de (m. 1739) Seb'han mahallesinde ikamet eden Aişe'nin bir aktar dükkânını 80 kuruşa, (K.Ş.S., 54, s. 273/2) hicrî 1143 (m. 1730) yılında Kuzgun Kavak mahallesinde oturan Fatıma'nın keçeci dükkânını 160 kuruşa ve Alaca Mescidi mahallesinde yaşayan Emine'nin hallac dükkânını 350 kuruşa sattığı gözlemlenmiştir (Sırasıyla, K.Ş.S., 52, s. 89/3, 100/1).

Burada, kadınların sadece kendilerine miras kalan şeyleri mülk olarak sahiplenip sat-tıkları şeklinde bir düşünce akla gelebilir. Halbuki mahkeme kayıtlarında kadınların ev, bağ ve ticarethaneleri bizzat satın aldıkları da görülmüştür. Hicrî 1138'de (m. 1725) Hacıymer mahallesinde ikamet eden Alemşah 27 kuruşa, (K.Ş.S., 50, s. 137/1) hicrî 1140'ta (m. 1727) Hoca Habib mahallesinde hayatını geçiren Hava 70 kuruşa (K.Ş.S., 51, s. 66/1), hicrî 1136 (m. 1724) yılında Aksinle mahallesinde oturan Esmahan 30 kuruşa, Galebe mahallesinde meskun Sakine 30 kuruşa (Sırasıyla, K.Ş.S., 49, s. 94/4, 93/3), hicrî 1143'te (m. 1730) Ahmet Fakih mahallesinde yaşayan Aişe 27,5 kuruşa (K.Ş.S., 52, s. 38/1) ve Nişantaşı mahallesinde ikamet eden Esmahan hicrî 1149'da (m. 1736) 42 kuruşa aile üyelerinin haricindeki kimselerden bizzat ev satın almışlardır (K.Ş.S., 53, s. 109/4).

Bağ satın alarak üretime katkı sağlayan kadınların ticarî hayatta da rol alabildikleri gözlemlenmiştir. Konya'nın Muhtar mahallesinde ikamet eden Raziye isimli kadın bir hurmacı dükkânının yarı hissesini hicrî 1161'de (m. 1748) 60 kuruşa satın almıştır (K.Ş.S., 57, s. 24/1).

Kadınlar, borç para almanın ötesinde, farklı dine mensup erkeklere dahi borç para ve-rebilmişlerdir. Örneğin hicrî 1151'de (m. 1738) Karacığın mahallesinde İraz isminde bir kadın gayrimüslim bir erkeğe 50 kuruş borç vermiş, 20 kuruşunu geri almış, geriye kalanını alabilmek için de borçluyu dava etmiştir (K.Ş.S., 54, s. 130/2).

Kuzgun Kavak mahallesinde oturan Ümmühan isimli kadın hicrî 1138'de (m. 1725) aile üyelerinin dışında bir erkeğe borç para vermiş, borcunu almak istediğinde borç verdiği kişi öldüğü için terekesinden almak üzere dava açmıştır (K.Ş.S., 50, s. 153/4).

Konya mahkemelerinin yukarıda sunduğu veriler, söz konusu dönemde kadınların servetlerini harcama konusunda kocalarından bağımsız olduklarını göstermektedir. Kadınlar dilerse, kendi emekleriyle kazandıkları veya miras olarak aldıkları servet-lerini ev sahibi olmada, üretimde bulunmak için bağ ve bostan satın almada ve de

ticarî hayatta rol almak için ticarethane temin etmede kullanabilmişlerdir. Dolayısıyla kadınların evlerinde çocuk doğurma veya ev işlerini yapma işlevinden öte, ekonomik hayatta servet sahibi veya işletmeci olarak yer alabilmelerinde yasal hiçbir engel olmadığı anlaşılmaktadır. Kadınların mülkiyetleri konusunda kocalarının boyunduruğu altında olmadıkları gözlemlenmiştir. Çünkü kadınlar, servetlerini veya mülklerini uygun gördükleri şekilde işletebilmişler, ayrıca bu konuda kocalarını, oğullarını ve kızlarını dava edebilmişlerdir.

Kadınlarla, erkeklerin gelirleri ile ilgili bir karşılaştırma yapıldığında söz konusu dönemle alakalı olarak kadınların ekonomik statüleri açıklık kazanacaktır.

Tablo 8: Kadın ve Erkeklerin Gelir Gruplarına Göre Dağılımı

CİNSİYET	1-100 kuruş Gel.ohn.		101-300 kuruş Gel.ohn.		301-500 kuruş Gel.ohn.		501-1000 kuruş Gel.ohn.		1001 ve daha fazla Gel.ohn.		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Kadınlar	31	40,8	29	38,1	9	11,8	5	6,6	2	2,6	76	100
Erkekler	58	20,5	97	34,2	62	21,9	35	12,4	31	11	283	100

Tablo 8'in verileri, incelediğimiz mahkeme kayıtlarında farklı 2705 dava arasından gelirleri belirlenebilen kadın ve erkeklerden oluşan 359 kişiden oluşan örnek evrene göredir. Görüldüğü üzere dikkati çeken nokta, her gelir grubunda kadınların yer alabilmesidir.

Kadınların evlenirken kendilerine verilmesi gereken mehirleri de onlara önemli bir gelir kaynağı oluşturmuştur. Tablo 9 kadınların mehir miktarlarını kategorik olarak göstermektedir.

Tablo 9: Kadınların Mehir¹ Miktarları

Mehir Miktarları	Sayı	%
1-5 bin akçe	229	50.44
5 binbir-10 bin akçe	95	20.92
10 binbir-20 bin akçe	57	12.55
20 binbir ve fazlası	73	16.07
Toplam	454	100

Kadınların mehirleri kocalarından boşanmak istediklerinde oldukça işlevsel olmuştur.

¹ Mehir başlık parasından tamamen farklı olup, kadının bizzat kendi tasarrufuna verilen nakit, mücevher veya maldır. Oysa başlık kadının yakınlarına verilmekte ve onlar tarafından kullanılmaktadır.

Kadınların Eşlerinden Boşanabilme Durumları

Osmanlı ailesinin çözümlenmesi ile alâkalı yaygın düşünce ve argümanların, gerçeği yansıtmış-yansıtmadıkları, ancak arşiv belgeleri üzerinde yapılacak araştırma ve incelemelerin çoğalması ile açıklık kazanacaktır. Özellikle kadınların eşlerinden nasıl ayrılabildikleri, mahkemeleri bu noktada ne kadar kullandıkları, toplumun bu konudaki tutum ve anlayışı, cevabı aranan hususlardır.

Bugüne kadar yapılan incelemelere göre, Osmanlı ailesinde kocanın boşanma konusunda nazari olarak daha geniş yetkileri var idiyse de, çeşitli sebeplerle bunu sosyal hayata yansıtmadıkları anlaşılmaktadır. Ayrıca sınırlı gibi görünen boşanma haklarına rağmen; kadınların, devam etmesini istemedikleri aile sisteminden kurtulma imkânlarını temin edebildikleri gözlemlenmiştir.

Eşlerin, ayrılmaya karar verdiklerinde mahkemeye bizzat müracaat edebilmelerinin yanı sıra, vekilleri aracılığı ile de müracaat edebilmeleri, ayrıldıklarında üzerlerinde hissedecekleri toplumsal baskının azaltılmasını temin etmiştir denilebilir. Özellikle çekingen kadınlar, mahkemede erkekler içerisinde kendisini deşifre etmekten vekilleri aracılığı ile kurtulabilmişlerdir (Savaş, 1992, s. 529). XVIII. yüzyılın ilk elli yıllık sürecinde mahkeme kayıtlarına göre Konya’da boşanma oranlarını gözlemlediğimizde kadınların eşlerinden azımsanamayacak oranda yüksek sayılarda ayrılabildiklerini göstermektedir. Tablo 10 söz konusu dönemde Konya’daki boşanma türleri ve oranlarını göstermektedir.

Tablo 10: Boşanma Őekilleri ve Oranları

BOŞANMA ŐEKİLLERİ	Sayı	%
Kocanın doğrudan boşaması (talak)	63	13.2
Karşılıklı anlaşarak boşanma (muhalaa)	332	70
Kadına şartlı boşama hakkı veren boşanma	75	15.8
Din ayrılığı nedeni ile boşanma	4	0.85
Toplam	474	100

Tablo 10 dikkatle incelendiğinde, Tanzimat’tan veya 1917 hukuku aile kararnamesinden öncesi için, “kocalar, canları istediğinde, istedikleri yer ve zamanda keyiflerine göre mahkemeleri kullanmaksızın eşlerinden ayrılabilirler ve kadınları mağdur bırakırlar” Şeklindeki düşünce ve kanaatlerin doğru olmadığını ortaya koymaktadır. Hukuk kodları arasında boşanmaların mahkemeye bildirilmesinin zorunluluğu bulunmasa da toplumsal anlayış ve sosyal şartların etkisiyle boşanmaların, tamamı olmasa da dikkate değer sayılarda mahkemelere kaydettirildiği anlaşılmaktadır.

Bu konuda daha da çarpıcı olanı, mahkemeye kayıtlı olan ayrılma davalarının %85,5’ini (kocası ile boşanmaya anlaşma sağlayan kadınlar ve boşama yetkisini koca-

nın bir şartı ile eline alan kadınlar) kadınların talep ettiği boşanma davalarının oluşturulmasıdır. Evliliğin oluşumunda toplumsal onay ne kadar önemli ise, ailenin çözülmesinde de toplumsal onay ve sosyal baskı o derecede önemlidir. Dolayısıyla ailelerin çözülmesinin de, gelişi güzel olmadığını, boşanmanın olayın hukukî yönünü bilen uzmanlar (kadı, naib, ihtisap ağası veya din görevlisi gibi) önünde veya görüşünde yapıldığını söylemek mümkündür (Cebeci, 1993, s. 119; Savaş, 1992, s. 529).

Sonuç olarak araştırmanın başında kadınların durumu ile ilgili sorulan sorular cevabını bulmuş görünmektedir. Kadınlar, Tanzimat öncesinde Batılılaşma öncesi Orta Anadolu'nun en önemli yerleşkesi Konya'da haksızlığa uğradıklarında medenî cesaret göstererek mahkemeye müracaatta bulduklarında haklarını alabilmişlerdir. Buna göre kadınlar, rızasız olarak evlendirilmeye kalkıldığında mahkeme aracılığıyla istemedikleri evlilik girişiminden kurtulabilmişlerdir.

Kadınlar, haddini aşan erkekleri veya kocalarını dava edebilmişler, özellikle şiddet hadisesi ile karşılaştıklarında kocalarını mahkemenin yani yürütmenin kontrolüne alırdabilmişlerdir. Öte yandan, kadınlar erkeklerden ayrı mülk edinebilmişler, ticaret yapabilişler ve üst düzey gelir grubunda yer alabilmişlerdir.

Erkeklerin birden fazla evlilik oranları sanıldığından düşük oranda olup, bu durumu etkileyen pek çok sosyal faktörün etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Boşanmayla ilgili olarak, kadınlar incelediğimiz dönemde mehirlerinden vazgeçme karşılığında olsa da kocalarından boşanabilmişlerdir. Bu boşanmalar mahkemelere kaydettirilmiş ve gelişigüzel olmamıştır.

Bütün bunlar dikkate alındığında, toplumsal yaşamda kadınlar karşılaştıkları sorunlar karşısında özellikle erkeklerle ilişkilerinde yaşadıkları sorunların giderilmesinde mahkemeye müracaat ettiklerinde haklarını alabilmişlerdir. Elbette bu durumun tüm kadınlar için geçerli olduğunu düşünmek doğru olmayacaktır. Bilgisiz olan veya sosyal şartlar sebebiyle cesareti olmayan kadınların, geleneğe, örfе, âdetlere ve kültürel alışkanlıklara tâbi olmak durumunda kalan kadınların varlığını da gözden uzak tutmamak gerekir. Belirtmek gerekir ki, söz konusu dönemde yürütme ve yargı kadınların erkekler karşısındaki durumları konusunda, kadınların haklarını koruyan kararlar almıştır. Dolayısıyla kadınların erkekler nezdinde uğradıkları haksızlıkları devlete veya dine mal etmenin yanlış olacağını söylemek gerekmektedir.

Kaynakça

- Kur'an-ı Kerim.
- Cebeci, D. (1993). Tanzimat ve Türk Ailesi Sosyal Değişme Açısından Tanzimat İstanbul'un-
da Türk Ailesi Üzerine Bir İnceleme, İstanbul: Ötügen.
- Cin, H. (1988). İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme .2. bs. Konya: S.Ü. Yay.
- Dönmezer, S.(1990). Sosyoloji, 10. bs. İst.: Beta Yay.
- Gökalp, Z. (1992). Aile Ahlakı, Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi, C. III, Ank.
AAKBY, s. 1082.
- Güler, A. (1992).“İlk Yazılı Türkçe Metinlerde Aile ve Unsurları”.Sosyo-Kültürel Değişme
Sürecinde Türk Ailesi, C. I, Ank: AAKBY, s. 72.
- Karaman, H. (1990).“İslâm'ın Getirdiği Aile Anlayışı”.Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde
Türk Ailesi, C. II, Ank.; AAKBY, ss. 391-392.
- Konya Şer'iyye Sicilleri, 39, 40, 41, 44, 46, 47,48, 49, 50,51, 52, 53, 54, 57.
- Jennings, R.C. (1975). “Women in Early 17th Century Ottoman Judicial Records The Shairia
Court of Anatolian Kayseri”. Journal Of The Economic and Social History of the
Orient, Vol. XVIII, Part 1, Leiden, 1975, s. 60.
- Sayın, Ö. (1990). Aile Sosyolojisi Ailenin Toplumdaki Yeri. İzmir: E.Ü.E.F. Yay.
- Savaş, S.“Fetva ve Şer'iyye Sicillerine Göre Ailenin Teşekkülü ve Dağılması”. Sosyo-Kültürel
Değişme Sürecinde Türk Ailesi, C. II, Ank.: AAKBY, 1992, s. 529.

Kadın Merkezli Sosyal Kuramların Geleceği Üzerine Bir Değerlendirme: “Çatışan Feminizmler”

An Evaluation on the Future of Women-Centered Social Theories: “Conflicting Feminisms”

Büşra Bilgin¹

*Çatışan Feminizmler - Felsefi Fikir Alışverişi,
Seyla Benhabib, Judith Butler, Drucilla Cornell, Nancy Fraser,
çev. Feride Evren Sezen, Metis Yayıncılık, 2017, 192 s.*

Değerlendirmeye konu edindiğimiz kitap, 1990 yılında Büyük Philedelphia Felsefe Konsorsiyumu tarafından düzenlenen feminizm ve postmodernizm konulu sempozyumda sunulan tebliğler ve yapılan tartışmaların ışığında oluşturulmuştur. Seyla Benhabib ve Judith Butler’ın konuşmaları üzerine Nancy Fraser’in oturum sırasında verdiği cevaplar derlenerek bir dergide yayımlanmış, akabinde Drucilla Cornell’in de katılımıyla 1994’te her bir ismin birbirine verdiği yeni cevaplar da eklenerek, kitap bugünkü haline getirilmiştir. Çalışmanın anlaşılmasında önemli bir yer tuttuğunu düşündüğüm giriş yazısında Linda Nicholson’a göre, bir sempozyum oturumundan böyle bir eserin ortaya çıkmasını sağlayan şey; tartışmanın otantikliğinin yanı sıra bahsi geçen isimlerin alana dair otorite sahibi kuramcılar olmalarıdır. Orijinal ismi “Feminist Contentions a Philosophical Exchange” olan kitap Türkçe’ye Metis Yayınları tarafından “Çatışan Feminizmler - Felsefi Fikir Alışverişi-” başlığıyla aktarılmıştır.

“Çatışan Feminizmler” başlığıyla eser, her ne kadar başlangıçta okurun zihninde tarihten bugüne bir feminizm okuması/kritiği yahut feminist akımlar ve söylemler arasındaki farklılıklara/tenakuzlara odaklanan bir anlatı imajı oluşursa da içerik ve akış bundan oldukça farklıdır. Çalışma, Benhabib, Butler, Fraser ve Cornell’in birer kuramcı olarak ele aldıkları postmodernizm ve feminizm kavramlarının içlemi ve kavramların irtibatı çerçevesinde kendi sorularını, önerilerini ortaya koydukları; bunu yaparken zaman zaman birbirlerinin görüşlerini eleştirdikleri ve bir anlamda soru sorup cevap verdikleri bir diyalog halinde meydana gelmiştir denebilir. Fakat karşılıklı olması bakımından diyalog olarak ifadelendirdiğim metnin bu akışı, onu kolay kılmamış aksine yazarların birçok farklı kitaba, makaleye, alana ve isme atıf yaptıkları yoğun, uzun ve hazmı zor bir yekûna dönüştürmüştür. Genelde post-modernizme özelden ise postyapısalcı toplumsal kuramlara belli ölçüde aşinalık ile Der-

¹ Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Sosyolojisi Bölümü Doktora Adayı.

rida, Foucault, Lacan, Deleuze, Lyotard gibi postyapısalcı kuramcılarının görüşleri, yöntemleri ve eleştirileri hakkında bilgi sahibi olmanın metni daha anlaşılır kılacağı muhakkaktır.

Yapısal ve üslup özellikleri ele alındığında; eserde öncelikle yazarlara ait 1990 yılında yayımlanmış olan ilk dört metne, ardından 1994'te yazarlar tarafından yazılıp derlenen ikinci dört metne yer verildiğini görmekteyiz. Bu durum tartışmanın canlılığını okuyucu açısından korumakta, yoğun olan metinlerin birbiriyle ilişkisini takip etmeyi kolaylaştırmakta ve akıcılığı sağlamaktadır. Öte yandan kitabın kuramsal açıdan ağırlığı ve feminist teorinin geleceğine dair öneriler barındıran içeriği; onu yalnızca bahsi geçen yazarlar arasında gelişen bir tartışmanın metne dökülmüş halinden çıkarıp bambaşka bir noktada konumlandırmaktadır. Böylelikle okuyucunun kendisini teorik bir arayışın parçası hissedebildiği akışı canlı ancak içeriği zengin bir anlatım oluşturulmaktadır. Çok sayıda atıf barındıran metinlerde yoğun olarak dipnot ve açıklama bulunması takibi zorlaştırırsa da alanla alâkalı araştırma yapanlara yol göstermektedir.

Seyla Benhabib, huzursuz bir ittifak olarak tanımladığı feminizm-postmodernizm ilişkisinde Batıda bugünkü düşünsel geleneğin temel sayılan bazı öğelerini ve akademik hayatta hüküm süren belli öncülleri eleştiriye tâbi tutmaktadır. Bahsi geçen öge ve öncülleri Jane Flax'ın postmodernizmi incelerken kurguladığı üçlü tasnifteki şekliyle veri olarak ele alan Benhabib bu bağlamda; insanın ölümü, tarihin ölümü ve metafiziğin ölümü temalarını feminizme tanıdığı imkân nispetinde incelemiştir. Bu üçlü formülasyonun keskinliği ve tartışılmazlığı karşısında eleştirel kuramın durumu ve feminizmin yeni yeni elde ettiği kazanımları hakkında endişe duymaktadır. Ona göre öznenin ölümü, aslında kadının özne olma kavramına en çok yaklaştığı bir dönemde yeniden baltalanmasına karşılık gelmektedir. Öznenin ölümü teziyle feminizm arasında tesis edilmiş görünen güçlü ilişkinin; ikinci dalga feminist hareketin başlangıcına hakim olan orta sınıf, heteroseksüel, beyaz kadınların deneyimlerinden yanlış bir şekilde çıkarsanmış olduğunu belirterek feminizm(ler)in esasında yukarıda belirtilen farklılıklar temelinde çeşitlendiğini belirtmiş ve tek bir düşünsel yapının ihtiyaçları karşılayamayacağını vurgulamıştır. Tarihin ölümü teziyle feminizmin buluşmasında huzursuz olduğu husus ise tarihin mağlup ve kurbanlarına olan ilgi yok olduğunda kadınların hak arayışının ve toplumun bu minvalde geçmişle hesaplaşma imkânının etkinliğini kaybedecek olmasıdır. Metafiziğin ölümü ile de felsefenin devre dışı bırakılmasını eleştirmektedir. Zira ona göre kişilerin kültürel normları öznellik taşıyacak ve bunları düzenlemek için daha üst ilkelere ihtiyaç duyulacaktır.

Postmodernizmi postyapısalcılık olarak ele alan Judith Butler; Seyla Benhabib'den farklı olarak feminizm-postmodernizm ilişkisinin doğuracağı politik sonuçlar üzerine yoğunlaşmıştır. Bunu yaparken "Postmodernizm nedir?" sorusunu feminizmden bağımsız olarak cevaplamayı deneyen Butler; postmodernizm dahilinde ele alınan filozof ve kuramcılarının (Derrida ve Lyotard örneği üzerinden) esasında aynı yapı-düşünsel kategori- içinde var olmak istemeyeceklerini iddia eder. Postmodernizm adıyla

oluşturulan bir tür sentetik iktidar olarak ele aldığı bu yapıyı paradoksal olarak nitelemektedir. Butler öznenin ölümüne dair eleştirisi hususunda yine Benhabib ölçüsünde kaygı duymadığını ifade ederek bunun öznenin tamamen vazgeçmek yerine öznenin kurulumunu irdelemek imkânı tanıdığı için kıymetli olduğunu savunur. Onun feminizm zaviyesinden postmodernizme asıl sorusu kimin özne olarak kabul edildiği üzerinedir. Feminizmin “kadın” ve “biz” kategorisini sorgulayan Butler, feminist öznenin belli başlı dışlamalarla kurulduğunu ve son kertede bu dışlamaların “biz” kavramını zayıflatmak üzere geri döneceğini savunmaktadır.² Kadın kavramının beden ve cinsiyetin maddiliği üzerinden kurgulanmasını Micheal Foucault’ya da atıfla eleştirmekte; cinsiyet-beden temelli ayırımın “ikilik” oluşturarak çekişmeleri devam ettireceğini iddia etmektedir. Butler’ın bu fikirleri onun queer teoriyi feminizmin önüne koymak yahut eşcinsel bireylerin lehine bir tutum sergileyip kadınların biyolojik olarak sahip oldukları annelik, doğum vb. özelliklerini yok sayması gibi hususlarda eleştirilmiştir.³

Nancy Fraser, postmodernizmin üçlü düşünsel tezine yönelik fazla katı ve sınırlayıcı tutumu sebebiyle Seyla Benhabib’i; sorunun kendisine işaret etmeden meseleyi ancak etrafını dolaşarak tartışmış olması görüşüyle de Judith Butler’ı eleştirmektedir. O Butler’ın tartışmasında üstü örtülü biçimde ifade ettiği şeyi şöyle ifade etmiştir: “Feminist hareketler içinde farklı sınıfa, etnik yapıya, milliyete ve cinsel tercihe sahip kadınlar arasında uzlaştırılmayacak kadar zorlu gerçek çıkar çatışmaları var mıdır?” Yazar bu soruya birinci dünya mensubu, profesyonel, beyaz, orta sınıf kadınlar ile bu kadınların yanlarında çalıştırdıkları üçüncü dünya mensubu diğer ırklardan kadınlar arasındaki çıkar çatışmalarını anlatarak cevap verir. Buna göre feminizm kendi bünyesinde bu farklılıklara uygun alternatifleri geliştirmek zorundadır. Fraser’ın Benhabib ve Butler’ın görüşlerini kritik ederken bir ölçüde onları uzlaştırmaya çalıştığı da söylenebilir. Zira tebliğlere cevap niteliğinde yazdığı metninde Benhabib ve Butler’ın görüşlerindeki aşırı bulduğu noktaları törpüleyen Fraser, her ikisinin görüşlerini dengeleyecek bir orta yaklaşım sunmaktadır.

Drucilla Cornell, 1994’te eserin oluşturulma sürecinde dördüncü aktör olarak katıldığı bu çalışmada Benhabib, Butler ve Fraser’a direkt cevap vermek yerine etik feminizmi, Lacan’ın psikanalitik görüşleri çerçevesinde tartışmış ve diğer yazarlara satır aralarında üstü kapalı biçimde cevap vermeyi tercih etmiştir. Cornell, ünlü bilimkurgu/fantezi yazarı edebiyatçı Ursula K. Le Guin’in romanlarından yer yer yaptığı alıntılarla cinsiyet meselesinin sınırlarının farklı okunması gerektiğini vurgulamakta; böylece teorik yönü ağır basan metinde sunduğu roman alıntılarıyla feminist teori ve toplumsal kuramların temas ettiği farklı alanlara işaret etmektedir. Cornell, “sınırlara meydan okumak” mottosu üzerinden kadın kimliğini oluştururken farklı ve ayrık-sı görünen ancak kadınlara iliştilmiş her türlü özelliğin meydana getirdiği tezata

2 Judith Butler “dışlama” ifadesiyle cinsiyet kavramıyla toplumsal kabullerin ilişkisine işaret etmektedir. Butler’a göre “gender”; toplumun yüklediği anlamlar ve vazifeler üzerinden şekillenir. Kadın ve erkek kimliğinin oluşmasında politik bir üreme talebinin etkili olduğunu savunur. “Performativity” yahut “Performative gender” şeklinde de ifade ettiği bu kavramı daha yakından incelemek için bkz. Judith Butler, Cinsiyet Belası, İst.: Metis Yy. 2008.

3 Ayrıntılı bilgi için bkz. Julia Kristeva, Ruhun Yeni Hastalıkları, İstanbul: Ayrıntı Yy., 2017.

odaklanır. Ona göre toplumsal cinsiyet kalıpları üzerinden "iyi kız" veya "kötü kız" şeklinde yapılan ayırım kadınların gerçekleriyle uyumsuzdur ve bu durumun oluşturduğu gerilim feminizmin esas konusu olmalıdır. Bu sayede feminizmin sağladığı yıkıcı güçle toplumsal düzenin "erkek" temellerinin dengesini bozacağını ve "kadın"ın hakikatine ulaşacağını iddia etmektedir.

Eser, Türkiye'deki hakim tek yönlü feminizm algısına karşılık bugünün önemli feminist teorisyenlerinden olan Benhabib, Butler, Fraser ve Cornell'in birbirlerinden çok farklı noktalarda konumlanmalarını ve feminist teorinin bizzat kendisini eleştirebildiklerini göstermesi bakımından Türk okuyucusu ve akademi çevreleri açısından kıymet arz etmektedir. Zira bahsi geçen tek yönlü bakış açısı hem günümüzün hakikatleriyle uygulamada hem de felsefi kuramcılar açısından teoride uyumsuz bir vaziyet sergilemektedir. Ayrıca kitaptaki yazarların ve metinlerinin yaptıkları ayrıntılı tartışmaya rağmen birbirlerine yönelik yok sayma, tahkir veya kendi feminizm algı ve kadın hakları çözümlerini dayatır biçimde hareket etmemeleri, Türkiye'nin kadın hakları arayışında başı çeken isimlere ve kurumlara örnek teşkil edecek ölçüdedir.

Eser, isminin ilk çağrıştırdığı haliyle bir feminist teori kronolojisi tutmaktan ziyade günümüz problemlerinin ardındaki teorik zemini yoklamakta ve tespit edilen eksiği ifade edip çözüm önerilerini bildirmektedir. Her ne kadar yoğun ve zorlu bir metne sahip olsa da feminizmin postmodernizm ve postyapısalcı teorilerle olan ilişkisine hızlıca göz atma imkânı sağlamaktadır. Bu yönüyle de okurun entelektüel doygunluğunu oluşturmada yetkin; postmodernizm, yapı-bozum, öznellik, tarih, etik, psikanaliz, siyaset ve dil gibi birçok alanda düşüncelerin ifadelendirildiği bir metin olmuştur.

Feminizm Kısılcacında Kadın ve Aile: Cinselliğın Diyalektiğinin Aile Üzerinden Değerlendirilmesi

*Women and Family in The Grip of Feminism:
The Evaluation of The Dialectic of Sex from
The View Point of Family*

Zeynep Yapar¹

Cinselliğın Diyalektiğini
Shulamith Firestone,
1993. 2. Basım, Payel Yayınları, 249 s.

1970 yılında Shulamith Firestone tarafından kaleme alınan *Cinselliğın Diyalektiğini*, feminizm hareketinin tartışıldığı en önemli kitaplar arasına girmiştir. *Cinselliğın Diyalektiğini*'ni değerlendirmeye geçmeden önce, 1960'lı yılların Amerikasındaki sosyal ve siyasal atmosferi anlamının önemli olduğunu düşünüyorum. Zira sivil haklar hareketiyle birlikte yükselen solun etkisi kadın ve siyahi gruplarda da hissedilmeye başlanmış; kadınların ev içindeki cinsiyet rolleri nedeniyle maruz kaldıkları eşitsizliklere, üreme özgürlüğüne ve cinsel özgürlüğe odaklanan 2. dalga feminizm ortaya çıkmıştı. Böyle bir atmosferde Firestone, sol grupların içinde yer alarak 1967'de Chicago'da düzenlenen "National Conference for New Politics" konferansında arkadaşları ile birlikte kadın haklarını kapsayan 20 maddelik bir teklif sunmuştu. Fakat sundukları tekliflerin reddedilmesi ile Firestone, solu terk ederek radikal feminist gruplara katılmıştı. *Cinselliğın Diyalektiğini* bu anlamda hem sol eleştirisi hem de diğer feminist gruplara bir cevap niteliği taşımaktadır. Kitapta Marx ve Engels'in tarihsel materyalizmi ile Freud'un psikanalitik kuramını kullanarak kadının erkek cinsi karşısındaki ezilmişliğinin nedenlerini açıklamaya çalışan Firestone'un fikirleri halen feministler içinde tartışılmaktadır.

Bir radikal feminist olarak Firestone, kadın ve erkek arasında süregelen eşitsizliği cinslerin eşitliği üzerinden değil salt bir ayrınlığı üzerinden sağlanabileceğini savunmaktadır. Bundan dolayı, kadını ve erkeği eşitleyici politikaların geliştirilmesinin cinsiyet rollerini hali hazırda kabullenmek anlamına geldiğini söyleyerek liberal feminizm anlayışına karşı çıkmaktadır. Kadına verilen doğum yetisinin denetlenmesi ile çocuk bakımı/annelik rolünde kırılma yaşanacak ve cinsler ayrınlık düzleminde bir araya geleceklerdir. Firestone, Amerika'da XIX. yüzyıl ortalarında çıkan ilk kadın hakları hareketinin de böyle bir köktenci çizgiden atışıldığını söylemektedir. Fakat köleliğin kaldırılması hareketi ve iç savaş dolayısıyla köktenci feministler asıl amaçla-

1 Bilgi Üniversitesi İnsan Hakları Hukuku Yüksek Lisans Öğrencisi.

rıdan kayarak kadın haklarını ekonomik bir takım haklar ile özellikle de oy verme hakkı ile sınırlandırmışlardı. Bu noktada Firestone, kadın hakları hareketinde böyle bir kırılma yaşanmasaydı feminizm hareketinin daha sağlam ilerleyeceğini, kayboluşlar olmadan daha düzgün yol alacağını ifade etmektedir. Ona göre köktencilikten ayrılan kadınlar tüm enerjilerini oy hakkı gibi tek bir amaca yönelttikleri için asıl hedeflerinden sapmışlar, bir nevi erkek egemenliğinin onlara vereceği oy hakkı ile oyalanmışlardır.

Firestone, kitabın en başında, cinsel sınıfın oluşumunu Marx ve Engels'in diyalektiğinden faydalanarak anlatmaya çalışmaktadır. Fakat Marx ve Engels'in dediği gibi tarihin başlangıcından bu yana üretim araçlarının farklılaşması ile toplumların değişimi ve gelişimini sürdürdükleri argümanını benimsememekte, cinsel sınıf oluşumunu ekonomik ön koşulların değişimine bağlamanın yanlış olacağını söylemektedir. Engels, ekonomik üretim modellerinin değişmesi ile beraber yerleşik düzene geçen ailede erkeğin servetin asıl sahibi olduğunu, kadınlar için ise üretimin sadece ev içiyle sınırlı kaldığını söyleyerek cinsiyet rollerini bu şekilde ekonomik nedenlere bağlamaktadır (Reed, 2003, s. 114). Oysaki Firestone, cinsel sınıfın doğuşunun tamamıyla biyolojik bir gereklilikten dolayı oluştuğunu anlatmaktadır. Başka bir ifade ile cinsel sınıfın, tarihsel maddeciliğe bağlı ekonomik sınıftan çok daha önce var olduğunu söylemektedir. Öte yandan, Engels'in maddeci diyalektiğinin ailedeki karşılığını çözmek- babanın sahip, annenin işçi ve üretilen işin çocuk- kadın hakları devriminin nasıl olacağı konusunda fikir vermektedir. Buna göre, proletaryanın ayaklanması gibi kadınlar başkaldırarak üretim sistemi denetimini ele geçirecekler ve böylece kadın devrimi gerçekleşecektir.

Firestone, kadın ve erkek arasındaki çatışmayı Freud'un Oedipus ve Elektra Kompleksi kuramlarını kullanarak anlatmaya çalışmıştır. Ataerkil aile sistemi içerisinde daha çok görüldüğünü iddia ettiği Oedipus kompleksinde anne ile erkek çocuğun kurduğu bağla birlikte ikisinin de babanın gücü karşısında ezildiğini söylemektedir. Erkek çocuk annesine bir süre sonra bastırmak zorunda kaldığı bir cinsel istek duymakta, babasını düşman olarak görmektedir. Büyümeye başladığı zamana kadar bastırıldığı duygu annesine ve sonra tüm kadınlara karşı bir aşığılamaya dönüşmektedir. Firestone, aile içi zina yasağının başlangıç noktasına giderek bu yasanın sosyal baskıdan kaynaklandığını dile getirmiştir. Baba ile oğul arasında ortaya çıkan bu çatışma yerini tarihin bir noktasında aralarında yaptıkları bir sözleşme ile sükûnete bırakmış aile içi ilişki yasaklanmıştır. Böylelikle cinsler arasında her şeyin mümkün olmayacağı netleşmiş; toplumlar küçük kümelere bölünerek, aile kurumuna bağımlı hale gelerek ataerkil sisteme evrilmiştir. Kadınlar ilkel toplumlarda klanlar arasında barışı sağlayacak ve sosyal dayanışmayı ayakta tutacak mekanizma olan değış-tokuş kurumunun bir aracı haline gelmiş; haram birleşme yasağı ile de alınıp verilebilen armağanlar olarak belirlenmiştir (Akal, 2014, s. 303). Kadınların birer değış- tokuş aracına dönüşmesi ise erkeğin kadın üzerindeki egemenliğini ilan etmesi anlamına gelmektedir. Ayrıca ilkel toplumlarda kadınların doğurganlık özelliğı korkutucu ve tehlikeli olarak görülmüş, bu tür bir gücün denetlenmesi gerektiğı düşünölmüştür. "Kadınlar çocukların

yaşamına ya da ölmesine karar verebildiklerine göre, toplumlarını bir tür intihara sürükleyebilecek tabii güce sahiptirler” (Akal, 2014, s. 217). Bundan dolayıdır ki kadınlar kamusal alan dışına atılarak, eve hapsedilmiş, çocuk yapmak erkeğin isteğine bırakılmış ve çocuk bakımı tamamıyla annenin görevi olmuştur. Firestone, ataerkil sistemin evrilişi sonucunda kadının özgürlüğünü tamamıyla kaybettiğini söyleyerek aile kurumun çökmesi ile zincirlerinden kurtulacağını yinelemektedir.

Firestone, kitabının “Kahrolsun Çocukluk” başlıklı bölümünde, çocukluk evresinin aile kurumunun devamı için üretilen bir olgu olduğundan bahsetmiştir. Kitabın diğer bölümlerinde de dile getirildiği gibi ailede baba egemen, kadın ve çocuklar ise ezilen taraftır. Ataerkil toplum nazarında kadın ve çocuk birey olamamış, kontrol edilmesi gereken sınıf olarak nitelendirilmektedir. Firestone, bundan yola çıkarak kadınların sınıfsal ayrımı ile çocukların sınıfsal ayrımını birbirinin içine geçen bir ezilmişlik içerdiğini söylemektedir. Firestone’a göre özellikle önceleri evde eğitim alan çocukların okul kurumuna bağlı hale gelmesi ile birlikte çekirdek aile, toplumdaki yerini daha da sağlamlaştırmıştır. Çocukluk evresi okula bağlı olarak genişletilmekte, çocuk ailesinden koparılmakta ve yetişkinliğe girmesi yılları almaktadır; dolayısıyla Firestone, aile gibi okul kurumunun da yok edilmesi gerektiğini söylemektedir. Fakat insan türü, doğduğu andan itibaren kendinden başka bir insana bağımlı olan tek tür olarak aile veya okul ya da her hangi bir kurum tarafından ele alınmaya ve bir yol göstericiye ihtiyacı vardır. Her insan ve kurumla kurulacak ilişki, ister istemez bir iktidar alanı oluşturacaktır (Foucault, 2007, s. 72). Dolayısıyla, bu ister aile isterse okul olsun, sosyalliği olduğu her yerde iktidardan söz edilecektir. Firestone’un son bölümde verdiği örneklerde (İsrail’deki Kibutzlar, A.S. Nehil’in Summerhill Deneysel Okulu)² –başarısızlıklarını egemenlik psikolojisinin ve cinselliğe dayanan sınıflaşmanın ele alınmayışına bağlar- görüldüğü gibi aile veya okul kurumunun olmadığı komün yaşamlarında da iktidarın var olduğu yazar tarafından belirtilmiştir. Dolayısıyla sorunun kurumların ortadan kaldırılması ile çözüleceği inancı, sosyallik olduğu sürece hayal olarak kalacaktır.

Firestone, ırk sorunu ve cinselliğin birlikte ele alınması gerektiğini dile getirirken, siyahi hareketin cinsler arasındaki eşitsizliği derinleştirmesine işaret etmiştir. Siyahilerin, ırkçılığa karşı verdikleri savaşta erkekliği ön plana çıkaran bir yaklaşım sergilediklerini ve bu durumda beyaz erkeklerin siyahileri kendi egemenliklerini sarsıcı bir tehdit olarak gördüklerini söylemektedir. Bu noktada ırk ve cinsiyet arasındaki bağlantıyı kurmak açısından Batı dünyasının kendisinden farklı olan üzerinde hâkimiyet kurabilmek ve istediği şekilde kitleleri manipüle edebilmek için üretmiş olduğu kolonyal düşünce sistemini anlamak önemli olacaktır. Kolonyalist düşünce sistemi ile kendini merkeze koyan ve geride kalanları öteki olarak tanımlayan Batı, hem cinsler hem de ırklar arasında hiyerarşik bir algı geliştirmiştir. Buna göre en tepede beyaz erkek konumlandırılırken sonra beyaz kadın gelir. Siyahi erkek beyaz kadından sonra gelerek, en aşağıda siyahi kadın yer almaktadır. Firestone da beyazların egemenliğine karşı verilen siyahi mücadeleyi hiyerarşik bir düzlemde açıklamaya çalışmıştır. Beyaz

2 Başarısızlıkla Sonuçlanan Üç Deneysel bölümünde ele alınmıştır. s. 214-229.

erkek ve siyahi erkek arasında bir nevi Oedipus kompleksi yaşandığını söylemektedir. Beyaz erkek ailedeki baba rolünde iken karısı beyaz kadın, siyahi erkek ve siyahi kadın ise bu ailenin çocuklarıdır. Siyahi erkek, beyaz erkeğin yerinde olmak ister ve babası “beyaz erkek” ile sürekli çatışır. Bu düzlemde kadınlar egemenlik savaşının arasında kalırlar. Bu yüzdendir ki ırkçılığa karşı savaşta, beyaz kadınlar bu mücadeleyi kendi mücadelelerine yakın hissetmişlerdir. Fakat aynen Oedipus kompleksinde olduğu gibi siyahi erkek bir süre sonra babası ile olan kavgasını bırakarak kendisini beyaz erkekle özdeşleştirir. Sistem içinde siyahi erkeği ezilmişlik hissinden kurtaracak olan beyaz kadınla kuracağı yakınlıktır. Firestone, bu ailenin kız çocuğu siyahi kadınların da aynı şekilde Elektra kompleksi altında olduğunu savunmaktadır. Baba ile kendini özdeşleştiremeyen kız çocuğu gibi siyahi kadınlarda aile içinde ezilmekte ve kendini eksik hissetmektedir. Aile kurumunda beyaz erkeğin yasal karısı beyaz kadın iken siyahi kadın bir anlamda öteki kadın rolündedir ve bundan dolayı bu iki kadın arasında bir savaş vardır. Siyahi kadın ailenin tutsaklığından kurtulmuş cinselliği temsil eden taraf, beyaz kadın ise anne, eş rolünü alan kadın olarak görülmektedir. Bu noktada siyahi kadın hem siyahi erkek hem beyaz erkek tarafından sömürülmektedir. Bu açıklamalarla Firestone, ırkçılığın altında yatan cinselliği anlatmak istemiştir. Oedipus ve Elektra kompleksinin ırksal uyarlaması etrafında ırkçılığa karşı savaşta erkek egemen dünyanın çıkarları düşünülmektedir ki bu aslında cinsel bir savaştır. Fakat bu noktada Firestone, kolonyal zihniyetin yaptırımları sonucunda siyahi ırkın ezilmişliğinin ortaya çıktığını vurgulamaması dikkat çekicidir.

Firestone, erkek egemen dünyada romantik aşkı, kadınları cinsel bir sınıf olarak ayırıştırarak onların sömürülmesine yol açan bir olgu olarak görmektedir. Kadın cinselliğinin ön plana çıkarılması ile dişilik genele yayılan bir algı olarak sunulmakta ve bireyin kendi benliğinin önemi kalmamaktadır. Kadın artık sadece bir dişidir. Bu durum kadının obje olarak görülmesine yol açmakla birlikte kadın cinselliğinin bu derece abartılması, erkek ve kadın arasındaki sınıfsal ayrımı daha da derinleştirmektedir. Firestone, Oedipus kompleksine bağlı olarak erkeklerin içten içe kendilerinden aşağı gördükleri sınıftan birine-kadına- karşı sevgi hissetmesini haklı çıkaracak bir neden yani bir idealleştirme yaşadıklarını söylemektedir. Fakat erkek bir süre sonra bu idealleştirme sürecinde sevdiği kadını diğer kadınlarla eşitleyerek kendini güçlü hissetmek ister. Bu yüzden idealleştirmenin yalan olduğunu söyleyen Firestone, erkeklerin tüm kadınları kişiliklerinden ayırştırmadan en nihayetinde cinsel açıdan birbirine benzeyen dişiler olarak gördüklerini açıklamaktadır. Böylelikle erkek aynı gördüğü kadının fiziksel özelliklerini özelleştirerek onu ayırştırır ve bu sayede cinsellik farklı bir anlam kazanır. Bundan dolayıdır ki kadının fiziksel özelliklerinin ona bir kişilik katacağını düşünür. Bugün ekonomik sistem, medya ve kadın üzerine oluşturulmuş, toplumsal normlar kadın cinselliği üzerinden kurgulanmıştır. Bu çok açık bir şekilde kadının sömürülmesinden başka bir şey değildir. Firestone’un vurguladığı bir başka önemli nokta güzellik idealidir. Kadının diğer kadınlardan kendini ayırştırabilmesi için dış görünümünü sürekli değiştirmesi gerekmektedir. Kendi kişiliklerini toplumda kabul ettirebilmeleri ve toplum tarafından onaylanmaları için yol gösterici olan estetikler, rejim ve moda gibi araçları kullanmalıdır. Günümüzde sosyal medyanın gittikçe artan

bir fenomen olması ile birlikte, kadınların güzellik idealine ulaşmak için verdikleri mücadele neredeyse bir saplantı haline gelmiştir. Belirlenmiş vücut formları, burun, dudak ve göz biçimleri kadınların aslında varlıklarını ispat edebilmek ve birbirlerinden ayrışabilmek için kendi üzerlerinde yapmış oldukları müdahalelerdir. Bütün bunları yaparken birbirlerinden ayrışmak bir yana birbirinin tıpatıp aynısı haline dönüşen bir kadın imajı oluşturduklarının farkında değillerdir. Bu durum, kadınların bireysellikten koparak aynılıklar üzerine kurulu bir sınıf olmasına yol açmaktadır ki erkek egemen dünyanın da istediği budur. Mutlu olmanın sırrı, kadınıyla erkeğiyle güzellik standardını yakalayabilmekten geçmektedir.

Toplumsal cinsiyet rollerinin kadının ezilmişliğinde belirgin bir rol oynadığı bugün bilinen bir gerçektir. Amerika'daki kadın hareketinin, kadın özgürlüğünü aile- çekirdek aile- kavramından kopartarak inşa etme çabası cinsiyet rolleri temelli ayrımcılığın önüne geçilmesi için çözüm değildir. Toplumda kadın üreme aracı olarak görülmesi bile farklı bir araç haline gelmeyeceğini iddia edilebilir mi? Nitekim doğurganlık özelliğinden azade bırakılan kadın, çağdaş toplumlarda farklı bir sömürü aracına dönüştürülerek, sadece bedensel özgürlüğün gerçek özgürlük anlamına geldiğine inandırılmıştır. Firestone, bu özgürlüğün kadınlara sahte bir özgürlük alanı verdiğini kabul etmekle birlikte, biyolojik aile var oldukça tam anlamıyla bir kadın devriminin gerçekleşmeyeceğini söylemektedir. Biyolojik farklılardan kaynaklanan bu rollerin aile ile perçinleştiğini söylemek bana kalırsa Firestone'un yanıldığı noktalardan biridir. Aile kurumunun olmadığı, her hangi bir sosyal anlaşma ile hukukiliğin doğmadığı toplumlarda bile kadınlar kamusal hayat dışına itilmiştir. Dolayısıyla aile kurumunun yok edilmesi toplumsal cinsiyet rollerinin ortadan kaldırılması anlamına gelmeyecektir. Bugün dünya Firestone'un kitabında ele almış olduğu dünyadan çok farklıdır. Teknolojinin gelişmesi, sosyal medyanın en etkili iletişim araçlarından biri haline gelmesi, sınırların belirsizleşmesi dünyayı çok daha karmaşık çok daha küçük bir hale getirmiştir. Dolayısıyla sadece Batılı kadını merkeze alan (3. dalga feminizm ile kırılma yaşansa bile) feminizmin, kadın hakları açısından gelişmenin yanı sıra teorinin diğer kadınları dışlamasından ötürü kadınlar arasında ayrımcılığı körüklediği de görülmüştür. Bu noktada Firestone'un öne sürdükleri fazlasıyla tek tipleştirici olduğundan kadın hareketinin geleceğinde söylemlerinin karşılığını bulmak çok zor olacaktır.

Kaynakça

- Akal, C. B. (2014). İktidarın Üç Yüzü. Ankara: Dost Kitapevi.
 Foucault, M. (2007). Cinselliğin Tarihi . İstanbul : Ayrıntı Yayınları.
 Reed, E. (2003). Bilim ve Cinsiyet Ayrımı. İstanbul: Payel Yayınevi .

Osmanlı'nın Son Döneminde Kadın

Woman in The Last Period of The Ottoman Empire

Betül Erken¹

Osmanlı Kadın Hareketi,

Serpil Çakır,

5. Baskı, Metis Yayıncılık, İstanbul-2016, 456 s.

Osmanlı Devleti'nde yenileşme hareketleri, sosyal bilimler alanında bir çok açıdan ele alınan önemli konulardan biridir. Bu döneme dair askerî ve eğitim alanında yapılan yenilikler, Batılılaşma, milliyetçilik gibi başat konular erkek egemen bir dille ele alınırken kadınlara ve kadın hareketlerine dair konular ya hiç gündeme gelmiyor ya da oldukça sığ kalıyordu. Bu noktada Serpil Çakır'ın kaleme aldığı *Osmanlı Kadın Hareketi* adlı çalışma, dönemin kadın ve kadın hareketlerini merkeze almasıyla, literatürde önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Serpil Çakır, ilk olarak 1991 yılında doktora tezi olarak sunduğu çalışmasında, toplumsal hareketlerde kadının pasif bir tutuma sahip olduğu genel yargısına karşın, kadının toplumsal dönüşüm sürecini ortaya koymayı amaçlamıştır. Bu çalışma aslına sadık kalınarak 1993 yılında kitap olarak yayımlanmış, 2011 yılında ise aradan geçen 20 yılda ortaya çıkan literatür de dikkate alınarak 3. baskıda genişletilmiştir.

Kitap, 1913-1921 yılları arasında yayımlanan *Kadınlar Dünyası* dergisini merkeze alarak, Osmanlı'daki kadın hareketlerine mercek tutmaktadır. Kadın hareketleri Avrupa'da 19. yüzyıl boyunca gelişerek aktif bir hale gelmeye başlamıştır. Serpil Çakır, bu gerçekten yola çıkarak, Osmanlı'da da benzer bir sürecin yaşanıp yaşanmadığı sorusuna yoğunlaşmış ve geniş bir kaynak ve arşiv taramasından sonra *Kadınlar Dünyası* dergisine ulaşmıştır. Dergi, o dönemin kadınlarına, kadın hareketlerine ve kadınların hak mücadelesine dair geniş bir bilgi hazinesi sunmaktadır. Bu dergiyi ilk keşfeden kişi olarak öncü bir çalışma sunan Çakır, daha önceden böyle bir derginin keşfedilememesinin sebeplerini araştırmacıların özgün kaynaklardan değil, çoğu ikincil olan az sayıdaki kaynağı sürekli yinelemelerinde ve Cumhuriyet'le gelen tarihsel kopuşun geçmişin unutulmasında yaptığı etkiye bağlamaktadır.

Çakır, dergideki yazı ve mektupları yani kadınların sözlerini günümüze taşımayı amaçlamaktadır. Bunu yaparken de izlediği yöntem olarak siyaset biliminin diğer bilimlere nazaran daha az tutucu yanından faydalanmakta, feminist tarihçilerin yaptığı gibi tarihi kadınlar lehine okumakta ve kitap boyunca bu yaklaşımını hissettirmektedir. Eserde bir kadın hareketi tarihi ortaya koymak istediğini belirten Çakır, bunu diğer konuları dışarıda bırakarak sadece o dönemin kadınlarının kalemi üzerinden yapmaya çalışmaktadır.

¹ Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Sosyolojisi Bölümü Doktora Adayı.

“Erkek Tarihinden Kadın Tarihine” başlıklı ilk bölümde öncelikle tarih bilimi eleştirisi yer alır. Öznesi erkek olan geleneksel tarih anlayışı kurguyu daima erkek üzerinden işler. Kadınların geleneksel tarihi bilgi ve kaynaklar içerisinde yok denecek kadar az oluşu, geleneksel tarih yazıcılığının erkeklerin tarihsel deneyimleri üzerine odaklanmasından kaynaklanmaktadır. Tarihî kaynaklarda çoğu zaman erkekler toplumsal gelişme ve değişimlerde aktif rol alır, kadın ise sahnenin dışına itilir. Evlilik, annelik ve ev işleri gibi kadınlıkla ilişkilendirilen tüm işler tarih dışı sayılmaktadır. Kadın tarihi çalışmaları, kendi geçmişimize ait bilgilerin aydınlığa kavuşturulması açısından büyük önem teşkil etmektedir. Önemlidir, çünkü kadınların tarihteki rollerini ortaya çıkartmaktadır. Kadınların üniversite eğitimi alamamaları ve okur yazar olamamaları onlardan geriye çok az belge kalmasına yol açmıştır. Kadınlar, şimdiye dek erkeklerin bahsettiği ölçüde tarihî kaynaklarda yer alabildikleri için kimi zaman dışlanan figür olmakta, kimi zaman melek veya şeytan olarak dikotomik temsillere maruz kalmaktadırlar. Çakır’a göre kadınların geçmiş yaşantılarını gün yüzüne çıkartmak için kadın tarihi araştırmalarında yapılması gereken şey, olayların arkasındaki görünmeyen başat rollerin araştırılmasıdır. Kadının tarih içindeki konumunun anlaşılabilmesi için sadece erkeği değil kadını da özne olarak değerlendiren çalışmalar gerekmektedir.

Eserin ikinci bölümünde yazar Osmanlı kadın hareketi üzerine genel bir çerçeve çizmektedir. Bu bölümde öncelikle dünyadaki kadın hareketlerine değinen Çakır, daha sonra Osmanlı kadın hareketleri üzerinde durmaktadır. Fakat “dünyadaki kadın hareketleri” olarak genellediği örnekler, esasında Batı Avrupa ve Amerika ile sınırlıdır. Bu noktada diğer kıtalarda yaşayan kadınların durumu hakkında soru işaretlerine cevap bulunamamaktadır. Yazar, burada, ilk defa Fransız devrimiyle kitlesel olarak tarih sahnesine çıkan kadınların sanayi inkılabı ve kapitalist sistemin etkileriyle yaşanan baskılar ve sorunlara karşılık içinde yaşadıkları ülkenin koşullarına göre farklı isyanlara sürüklendiklerini belirtmektedir. Osmanlı’da da 19.yüzyılda bir çok alanda yapılan değişiklikler Osmanlı kadınına etkilemiş ve kadının konumu modernleşmeyle birlikte yeniden yapılanmaya başlamıştır. Özellikle Avrupa’da yaşanan kadın hareketleri ve kadınların hak taleplerinin karşılık bulması, Osmanlı kadınına da annelik ve eş rolleri dışında başka rollere sahip olabileceğini fark etmesini sağlamıştır. Toplumsal yaşama katılmak isteyen kadınlar, bunu şu şekilde izah etmiştir: “Bizim fikrimize göre, mevk-i ictimâiyeye malik olmak demek hayatına sahip olmak, hürriyet ve mesuliyet-i ikdisâdiyeyi ihraç eylemek, izdivaca ne yaptığını bilerek ve kime vardığını anlayarak muvafakat etmek, kocasının evine çarşıdan ısmarlanmış koyun gibi götürülmemektir.” (s. 234)

Osmanlı kadınları kendilerini ilk defa basın yoluyla ifade etmişlerdir. 2. Meşrutiyet, kadın dergilerinin arttığı dönem olarak ele alındığında hem kadınlığa hem de kadınlara ait azımsanmayacak sayıda dergi karşımıza çıkmaktadır. Aynı dönemde kadın dernekleri de sosyal ve siyasal alanlarda faaliyet göstermeye başlamıştır. Kadının toplumsal alanda faaliyet göstermeye başlaması erkekler tarafından sorun olarak karşılanmış, bazı çevreler tarafından kadınların yazı yazıyor oluşu dahi “kıyamet alâmeti” olarak yorumlanmıştır. Çakır, bu döneme dair bugünden baktığımızda anlaşılması

zor olabilecek örnekleri dergiden alıntılararak günümüze taşımıştır. Örneğin, kızının yazı yazdığını gören bir anne defteri alıp yırtmış, kadınların okumak-yazmakla işinin olmadığını, bunun erkeklere ait bir alan olduğunu söylemiştir. Başka bir örnekte, dedesi hat yazarken özenen torunun kendisinin de yazmak istediğini ifade etmesi kıyamet âlmeti olarak görülmüştür. Çakır, bu dönemde kadınların toplum içinde daima olumsuz muameleye maruz kaldığını birçok örnekle göstermek istemiştir. Öyle ki, ortaya koyduğu tek yönlü yaklaşım, Osmanlı'da kadının yeri ve konumuna dair başka kaynaklara yönelme ihtiyacını doğurmaktadır.

Kitabın üçüncü bölümü araştırmanın esas kısmını oluşturmaktadır. Çakır, Osmanlı kadın hareketini Kadınlar Dünyası dergisi üzerinden işlemekte ve kadın kimliğindeki değişimleri araştırma konusu edinmektedir. Dergi, toplumun farklı kesimlerinden gelen mektupları yayımladığı için Osmanlı kadınına dair genel bir bakış açısı kazandırmaktadır. Derginin esas amacı kadının sesini duyurmak ve hak mücadelesini yürütmesine yardımcı olmaktır. Üzerinde en çok durulan konu ise erkeklerle kadınların eşit haklara sahip olduğu hususudur. Üçüncü bölüm boyunca oldukça kısa eklemeler yapan Çakır, sözü çoğunlukla dergiye yazılan yazılara ve mektuplara bırakmıştır.

Çakır, dergide yer alan yazıları Hukuk, Toplumsal Yaşam, Giyim, Aile, Eğitim, Çalışma Yaşamı şeklinde farklı konulara göre sınıflandırmıştır. Her bir konu, o dönemin kadınlara yaklaşımını, kadınların bu duruma bakışını ve mücadelesini yansıtır. Konu başlıkları altında daima problemler olduğu dikkat çekmektedir. Feminist bir yaklaşımla kadınların hiçbir hakka sahip olmadıkları, toplumsal yaşamdan dışlandıkları, aile hayatında mutsuz oldukları, şiddete maruz kaldıkları ve eğitim hakkına sahip olamadıkları gibi sorunlar etraflıca işlenmiştir. Ardından da kadınların artık aynı düzeni sürdürmeyeceklerini, yeni bir sisteme ihtiyaç duyulduğunu ve bunun için mücadele etmek gerektiğini vurgulayan yazılara yer verilmiştir.

Kadınlar Dünyası dergisini diğer dergilerden ayıran en temel özellik, yayıma hazırlayanların ve yazar kadrosunun tamamen kadınlardan oluşmasıdır. Bu özel bir tercihtir onlar için. Zira, kadın sorununun çözümünde feminizmin öncülük edeceği bir kadın inkılâbını öngörmektedirler. Kadınların el ele vererek bir inkılâp gerçekleştirmeleri yönünde söylemlere sahip olan dergi yazarları, ancak bu sayede içinde buldukları "bedbaht" halden kurtulmanın mümkün olacağını vurgulamışlardır. Öte yandan, dergide bu feminist tutuma karşı çıkan, feminizmin Batı ürünü olduğu ve İslâm'a uygun olmadığını belirten aksi görüşteki mektuplara da yer verilmiştir. Buna karşılık dergi yazarları, aslında İslâm'ın yanlış tefsir edildiğini ve peygamber döneminde kadınların da yönetime katıldıklarını belirten görüşlere değinmişlerdir.

Yazarın belirttiğine göre, Batı'da yer alan her türlü kadın hareketi, dergi yazarları tarafından takip edilmiş ve Batılı kadının elde ettiği haklara Osmanlı kadınına sahip olmasını talep etmişlerdir. Eşitliğin sağlanması için kadının çalışma hayatına girmesi gerektiği, bunun için de eğitim almanın şart olduğu en sık yazılan konulardan biri olmuştur. Batı'nın bir medeniyet olarak bütünüyle alınması taraftarı olan dergi ya-

zarlarının, dönemin yaygın yaklaşımı olan Batılılaşma temayülünden etkilendikleri açıktır. Ancak Çakır, eserinde Osmanlı kadın hareketleri dışında bir konuya girmekten imtina ettiği için, okuyucu toplumsal arkaplanın etkilerini o dönemi bildiği ölçüde anlayabilecektir.

Çakır, Osmanlı kadınlarının kendi konumlarına dair harekete geçtiği dönemi 2. Meşrutiyet sonrası olarak belirlemiştir. “Tüm bu değişimler, o zamana dek yalnızca ev içinde anne ve eş rolleriyle sınırlanmış olan kadına da yansımış; kadın, toplumsal yaşamda farklı bir statü kazanmak amacıyla taleplerde bulunmaya başlamıştır.” şeklindeki yorumu Meşrutiyet öncesi kadını bu şekilde sınıflandırdığını göstermektedir. Oysa ki eserinde Fatma Aliye'den yaptığı bir alıntıda 15. yüzyılda yaşamış Suyûtî adlı müslüman bir tarihçinin bugünkü profesörlük düzeyinde yüze yakın kadın müderris ve tekke şeyhinden söz ettiğini belirten Çakır, kadınların aktif rolüne dair bu tür bilgileri göz ardı ederek 2. Meşrutiyet vurgusuna yer vermiştir. Kanaatimizce yazarın bu tercihi, kadın etkinliğinin kitlesel boyuta ulaşması ile açıklanabilir. Ayrıca, bu tercih, eserin İslâm'a dair diğer bölümlerinde de gözlenebileceği üzere, yazarın oryantalist yaklaşımıyla da ilintilidir.

Aslı Osmanlı Türkçesi'yle kaleme alınan *Kadınlar Dünyası* dergisini, daha rahat anlaşılmasını sağlamak için, günümüz Türkçe'sine çeviren yazar, çalışmasını yaptığı dönemde teknik eksikliklerden ötürü derginin nüshalarını kopyalayamamış ve bütün sayıları tek tek kaleme almak durumunda kalmıştır. Öncü bir çalışmaya sahip olmanın bedelini zorlu çalışma şartlarıyla ödemiştir. Bir araştırma sorusunun cevabını aramak üzere yola çıkan Çakır, kadın tarihi alanında nitelikli bir çalışma ortaya koymuştur. Dönemin kadın algısı ve kadına yaklaşımına dair bir çok detayı içinde barındıran kitap, son yüzyılda kadınlığa dair birçok şeyin değiştiğini görmek açısından önemlidir.

Kadınlar Dünyası dergisinden aktarılan çeşitli fotoğraflar, kadın hareketini somut olarak göstermesi açısından kitabı zenginleştirmiştir. O dönemin giyim kuşamını görmek, dönemin kadın düşüncesi ve yaşayışına dair fikir vermektedir. Kimi kadınlar Batı tarzı kıyafetleri tercih ederken kimileri de Osmanlı kültürünü yansıtmaya devam etmiştir. Bu sebeple kadınlar arası giyim kuşam konusunda bir tür sentez yapıdan söz edilebilir.

Osmanlı Kadın Hareketi sadece akademik amaçla okunacak bir kitap değil, aynı zamanda konuya ilgisi olan herkesin merakla okuyabileceği nitelikte bir kitap olma özelliği taşımaktadır.

Yazarlara Notlar

KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi'nde değerlendirme süreçlerine alınacak çalışmalarda temel bazı kriterler aranmaktadır.

Dergiye gönderilecek çalışmaların;

- Kadın çalışmalarıyla ilgili nicel, nitel, tek denekli veya karma araştırma deseni kullanılarak hazırlanmış olmasına,
- Kadın alışmaları konusunda son dönem alan yazını kapsamlı biçimde değerlendiren literatür analizi, meta analiz veya meta sentez çalışması olmasına,
- Kadın alışmaları konusunda pratik olarak uygulanabilecek model nerileri sunmasına dikkat edilir veya benzeri özgün nitelikte yazılar olması talep edilir.
- Kadın alışmaları konusunda bilimsel yazı ve makalelerin yanı sıra, kitap değerlendirme yazıları, mahkeme karar ve mevzuat incelemeleri ile güncel olaylara ilişkin analizlere yer verilebilir. Bu tür yazılar, yayın kurulu tarafından kabul edilir veya geri çevrilir.

Bu erevede KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi, ileri araştırma/istatistik yöntemlerini ve teknikleri kullanılan güncel çalışmalara yer verilecektir. Çalışmaların yntemibilim açısından yetkinlikleri kadar alana orijinal ve yeni katkı sunmaları da temel yayımlanma kriteridir.

Yayımlanmak üzere gönderilen çalışmalar öncelikle Dergi Yöneticisi ve Baş Editör tarafından amaç, konu, içerik, sunuş tarzı ve yazım kurallarına uygunluk yönlerinden incelenmektedir. Editöryal n değerlendirmedeki genel eğilimler şu şekildedir:

Yüksek Lisans ve Doktora Tezlerine Dayalı alışmalar

- Yüksek lisans ve doktora tezlerine dayalı çalışmalarda tezin bütününün, tezde kullanılan bütün verilerin raporlanması, tezlerden dilimlenme yapılmaması beklenmektedir.
- Bütün araştırma türleri için verilerin güncelliğine önem verilmektedir. Araştırma verilerinin toplanması üzerinden 5 yıl veya daha fazla süre geçmiş ise araştırmaların güncelliğini kaybettiği yönünde görüş bildirilmektedir.

Değerlendirme Süreçleri

- Gönderilen bir çalışmanın editöryal değerlendirmesi 40 gün içerisinde tamamlanmaktadır.
- Hakem değerlendirme sürecine alınan çalışmalar alanda uzman iki hakeme gönderilir.

- Eğer hakemlerin raporlarında çalışma ile ilgili görüş ayrılığı söz konusu olursa, üçüncü bir hakemin görüşüne başvurulur.
- Hakem değerlendirme süreci, şu anki yoğunluk göz önüne alındığında yaklaşık 3-4 ay sürmektedir. Bu süre, ilgili alandaki hakemlerin iş yükü nedeniyle uzayabilmektedir.
- Hakem raporları gizlidir. Yazarlar çalışmalarını değerlendiren hakemlerin kim olduğunu bilmemektedirler. Hakemler de değerlendirdikleri çalışmanın yazarını/ yazarlarını bilmemektedirler.
- Yazar/yazarlar; hakemlerin, Alan Editörünün ve Baş Editörün eleştirilerini, önerilerini ve düzeltme taleplerini dikkate almak zorundadırlar. Yazar/yazarlar, eleştirilerden ve önerilerden katılmadığı hususları gerekçeleriyle izah etmelidir/etmelidirler.

KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi'nde hakem değerlendirme süreçlerinin detayları ve ilkeleri için Hakemlere Notlar bölümüne bakılabilir.

Yayıma kabul edilen çalışmaların süreçleri aşağıda belirtilmiştir.

- Yayıma kabul edilen bir çalışmanın neticesi Yetkilendirilmiş Yazara bildirilir.
- Yetkilendirilmiş Yazarın ilgili raporlara göre düzenlediği çalışma Baş Editör veya Alan Editörü tarafından incelenir. Onaylanan çalışma tashih ve redaksiyon sürecine alınır.
- Yetkilendirilmiş Yazara çalışmasıyla ilgili tashih notları gönderilir.
- Tashih süreci tamamlanan çalışmalar tasarıma yönlendirilir.
- Mizanpajı ve tasarımı tamamlanan çalışmalar Yetkilendirilmiş Yazar tarafından son kez kontrol edilir.
- Bu süreçleri tamamlayan çalışmalar yayım sürecine alınır ve ilgili sayıda basılır.

Editöryal ön değerlendirme sonucunda bir çalışma, genel kriterleri veya yukarıdaki kriterleri karşılamıyorsa, çalışmanın Yetkilendirilmiş Yazarına gerekçesi ile birlikte, çalışmasının hakem değerlendirme sürecine alınamayacağı yönündeki karar bildirilmektedir.

KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanan makalelerin;

- Sorumluluğu yazarına/yazarlarına aittir. Yayımlanan yazılar, düşünsel planda dergiyi veya Kadın ve Demokrasi Derneğini (KADEM) bağlamaz.
- Yayımlanan yazıların yayım hakları Kadın ve Demokrasi Derneğine (KADEM) aittir.

